

Hva er det med Norge?

En studie av polske arbeidsinnvandrere i Bergen

Juni Skjold Lexau

Masteroppgave

Våren 2008

Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen

Forord

Jeg er svært takknemlig for all hjelp jeg har fått underveis i prosjektet. Min veileder, Kari Wærness, tipset meg om tema, og har gitt meg gode og grundige tilbakemeldinger både faglig og språklig. Hun har vist interesse for prosjektet mitt, hun har vært en utømmelig kilde til sosiologisk fantasi, og hun har gitt meg inspirasjon og iver til å fortsette.

Deretter vil jeg takke tolken for uunnværlig hjelp. I tillegg til å la seg intervju, oversatte hun fire intervjuer med polske bygningsarbeidere. Av anonymitetshensyn kan hun dessverre ikke nevnes med navn. Uten henne ville prosjektet vært vanskelig å gjennomføre. Jeg er også svært takknemlig for at de åtte andre informantene stilte opp og delte sine historier og erfaringer med meg. Takk til Silje Sollesnes, Simon A.C. Jeeves, Heidi Ann K. Jaeger, Jolanta Grønsdal, Christine Lingjærde, Kjetil Jakobsen, Kjetil Lundberg, Ingvild Hatlebrekke, Elida Måkestad, Trond Lexau, Ivar Winjum, Jolanta Seferowicz, Elzbieta Wingaard, Mariya Bikova, tolken og informantene for tips og hjelp til kontaktetablering. Jeg vil også takke medstudentene på Sofie Lindstrømshus for nyttige og unyttige samtaler i kaffepauser, og for diverse litteraturtips.

Takk til Jon Horgen Friberg for at han sendte relevant litteratur, spørreskjema til rapporten *Polonia i Oslo* (Friberg et al. 2007) og forespørsel om å legge fram arbeidet mitt på gruppesesjonen ”Arbeidsmigrasjon” på Norsk sosiologforenings vinterseminar januar 2008. Takk for gode tilbakemeldinger fra de tilstedeværende på sesjonen.

Jeg vil tilsist takke medstudent Mariya Bikova, min mor Siri Skjold Lexau og min samboer Geir Sætveit, som i siste liten tok seg tid til å lese og kommentere oppgaven. Gode kommentarer og betraktninger fra disse gjorde oppgaven mer konsistent, og gjorde språket og argumentasjonen bedre.

Juni Skjold Lexau, 1. juli 2008

Noen forkortelser

AAD = Arbeids- og administrasjonsdepartementet

AID = Arbeids- og inkluderingsdepartementet

EU-8 = Polen, Litauen, Latvia, Estland, Slovakia, Tsjekkia, Ungarn, Slovenia, Malta og Kypros.

KRD = Kommunal- og regionaldepartementet

Innhold

Forord	2
Noen forkortelser.....	4
1. Innledning.....	8
Sammendrag.....	9
2. Kunnskapsstatus	12
Bakgrunnsinformasjon	12
Innvandringsstatistikk	15
Hovedfunnene fra ”Polonia i Oslo”	21
3. Metode og metodologi	26
Metodisk utgangspunkt	26
Metode.....	27
Kontaktetablering og utvalg	28
Intervjusituasjonene	31
Fortolkning	32
Transkribering og sitatbruk	35
Analyse og kategorisering.....	36
Etske dilemmaer.....	38
4. Migrasjonshistorie	40
Polsk migrasjonshistorie	40
Informantenes migrasjonshistorie	43
Norsk migrasjonshistorie.....	47
Informantenes migrasjonshistorie i Norge	49
5. Tre typer polske arbeidsmigranter.....	56
Den unge og velutdannede	56
Den vellykkede bygningsarbeider	60
Den utnyttede polakk	63
Sosial mobilitet.....	67
Statushierarkiet i byggebransjen	69
6. Forholdet mellom polakker i Norge	74
Segregering versus integrering.....	74
Den amerikanske drøm.....	77
Utdanningens betydning.....	80

Stereotypiens kontinuitet.....	82
7. Drømmen om det gode liv.....	84
Informantenes framtidsplaner	84
Hva er det med Norge?.....	88
8. Avslutning	94
Oppsummering	94
Konklusjon	98
Appendiks.....	100
Appendiks 1: Informasjonsskriv	100
Appendiks 2: Intervjuguide	102
Appendiks 3: Intervjusituasjonene	108
Appendiks 4: Oversiktskart.....	110
Appendiks 5: Oversikt over intervjukategorisering	112
Sluttnoter	117
Litteraturliste	125

1. Innledning

Migrasjon er ikke et nytt fenomen. Menneskers fysiske forflytning over landegrenser, fra en region til en annen, og fra en landsby til en annen, er et fenomen like gammelt som mennesket selv. Ulike betingelser har imidlertid skapt ulike former for migrasjon. Charles Tilly deler migrasjon inn i fire typer - kategorisert etter forflytningens avstand og etter hvor definitivt bruddet med hjemstedet er (Tilly referert i Moch 1992:16-17). Tilly kaller de fire typene for "local", "circular", "chain" og "career migration". Disse typene kan gli over i hverandre, og det som begynte som sirkulær migrasjon, kan med tiden gå over i kjedemigrasjon eller karrieremigrasjon. Lokal migrasjon kan også gjøre det enklere å migrere over lengre avstander senere. Den polske arbeidsinnvandringen til Norge inkluderer de tre sistnevnte av migrasjonstypene, men det er sterke tendenser til at skillelinjene framstår som flytende. Noen migranter starter gjerne oppholdet i Norge som pendlere, men de får deretter sterkere tilknytning til stedet, og de velger å bli mer eller mindre fastboende. De overtaler deretter venner og bekjente fra hjemstedet til å komme etter. Det er særlig EU-reglementet som har åpnet for den voldsomme migrasjonsstrømmen fra Polen til Norge, da dette har til hensikt å skape et felles europeisk arbeidsmarked innen EU/EØS-området.

En av de store samfunnsvitenskapelige debatter dreier seg om hvorvidt - og i så fall på hvilken måte - globalisering skal forstås som et nytt fenomen. Indikasjonene er mange på at de prosessene det snakkes om *ikke* kan karakteriseres som nye, men at de samme prosessene av ulike grunner intensiveres og at de blir mer omfattende. En av årsakene til den økende farten globaliseringsprosessene har fått, er den økte informasjons- og kommunikasjonsflyten. Internett – med mulighet for Skype, MSN, e-post og lignende, gjør at informasjon om et land eller et sted kan formidles gratis og effektivt over lange avstander.¹ Det gjør det også enklere å beholde den daglige kontakten med hjemstedet, og med venner og familie. I tillegg muliggjør flytrafikken at en kan komme seg raskt og relativt billig fra et sted til et annet – uavhengig av lange avstander.²

Mange av historiene som berettes om de polske arbeidsinnvandrerne i Norge er tragiske, og de forteller om mennesker som på ulikt vis har blitt utnyttet, lurt eller forledet. Mange reiser

på lykke og fromme og har gjerne blitt fortalt om det lovede land der mulighetene for arbeid er uendelige, og der det er enkelt å lykkes for Gud og hvermann. Den norske virkeligheten er dessverre ikke sånn, og det er det mange av de polske arbeiderne som har fått erfare. Til tross for mange triste skjebner, er det likevel mange som lykkes, og som greier å skape seg en bedre framtid. Denne oppgaven dreier seg fortrinnsvis om dem – de ressurssterke polske arbeidsinnvandrerne som tar kontroll over eget liv, som forteller at de har det godt i Norge, og som forteller at de ønsker å bli her. Disse representantene har likevel ikke hatt det slik under hele Norgesoppholdet. Det er derfor sentralt å få fram livshistoriene til disse individene, slik at vi kan få tilgang til hvordan den oppadgående sosiale mobiliteten har foregått.

Mange har lett for å framstille migranter som stakkarslige mennesker som er ofre for økonomisk desperasjon, og som en antar tar til takke med hva som helst. Dette gjelder ganske sikkert noen migranter, men det gjelder ikke alle. Inntrykket mine informanter gir, stemmer ikke overens med den offerrollen polakker ofte blir tildelt i media. Dette er derfor *ikke* historien om de hjelpeløse ofrene, de dumme eller de lettlurte polakkene. Mitt ønske er at prosjektet vil nyansere det bildet som skapes gjennom medias fremstillinger - og i den offentlige diskurs - av hvem eller hva en "polakk" er – altså å forsøke å bryte på noen av de stereotype forestillingene og oppfatningene som synes å spre seg. Temaene jeg vil ta for meg er derfor ikke eksplisitt politisk orienterte, men likevel relevante og interessante aspekter ved den nye innvandringen fra Polen. Jeg håper således at intervjuene jeg har gjennomført vil bidra til økt dybde og bredde i forståelsen av de polske innvandrernes fortid, livsvilkår og framtidsplaner.

Sammendrag

Kapittel 2 (Kunnskapsstatus) tar for seg det politiske bakteppet til den nye innvandringen fra Polen, og de offentlige debatter som fulgte i kjølvannet av denne. Deretter gjennomgås den gjeldende statistikken på feltet, som viser hvem og hvor mange de polske migrantene er. Tilslutt tar jeg for meg de viktigste punktene i Fafor rapporten *Polonia i Oslo* (Friberg et al. 2007), som er resultatene fra en spørreundersøkelse blant polske borgere i Oslo høsten 2006. Bakgrunnsinformasjonen og funnene i sistnevnte rapport er sentrale opplysninger som jeg refererer til senere i oppgaven, når jeg ser mine informanthers historier i kontrast- og relasjon

til denne rapporten. Kapittel 3 (Metode og Metodologi) gjennomgår metodiske valg, metodologiske utfordringer og etiske dilemmaer, der særlig fordelene og ulempene ved benyttelse av tolk diskuteres. Kapittel 4 (Migrasjonshistorie) tar for seg de omfattende historiske prosessene knyttet opp mot individenes livshistoriefortellinger både i Polen og i Norge. Forholdet mellom mikro/makro, og aktør/struktur er særlig sentralt. Kapittel 5 (Tre typer polske arbeidsmigranter) bygger videre på det forrige. Det utkrystalliseres tre hovedtyper på bakgrunn av de individuelle historiene, som benevnes som ”Den unge og velutdannede”, ”Den vellykkede bygningsarbeider” og ”Den utnyttede polakk”. Disse blir sett i sammenheng med annen relevant forskning på feltet. Aspekter ved individenes historier som indikerer sosial mobilitet blir deretter gjennomgått, før jeg skisserer det som oppfattes som et internt statushierarki blant polske bygningsarbeidere i Norge. Kapittel 6 (Forholdet mellom polakker i Norge) dreier seg om ulike måter å forklare det ambivalente forholdet informantene har til andre polakker i som oppholder seg i landet. Første del diskuterer segregeringstendensene i forhold til ønsket om integrering, mens det neste dreier seg om individualiseringstendenser inspirert av budskapet i ”den amerikanske drøm”. Deretter blir utdanningens betydning beskrevet, før jeg antyder en redsel for etniske stereotypiers videre eksistens. Kapittel 7 (Drømmen om det gode liv) tar for seg hvilke framtidsplaner informantene har, og hva det er som skiller Norge fra andre relevante land informantene sammenligner det med. I kapittel 8 (Avslutning) vil jeg oppsummere hovedfunnene, antyde en konklusjon, og trekke fram noen interessante problemstillinger til videre arbeid.

Når det gjelder struktureringen av oppgaven, har jeg valgt *ikke* å ha med et rent teorikapittel. Det innebærer dog ikke at oppgaven er blottet for ekstern informasjon eller teoretisk inspirasjon. Det betyr i stedet at den har til hensikt å være empirinær på en slik måte at teoretiske perspektiver og begreper benyttes i sammenhenger der de synes relevante (Repstad 2007:143) for å forstå og forklare visse aspekter ved informantenes historier. Forståelse for kontekstens betydning er alltid viktig, men det er kanskje særlig viktig ved benyttelse av livshistorier som forskningsobjekt:

In order to understand the present perspective and situation of an individual interviewee, we need to know as much as possible about his or her personal and interpersonal history, and to locate that personal and interpersonal history within the history of contexts. Such a knowledge of the real history of the person and contexts enables us to understand - rather than just recycle - personal stories (Wengraf 2000:143).³

I alle kapitlene er det derfor sentralt å se informantenes liv i en større sammenheng – på bakgrunn av de strukturelle føringer og historiske prosesser som omslutter og former individenes liv og valg.

2. Kunnskapsstatus

Bakgrunnsinformasjon

Den 1. mai 2004 ble Polen og ni andre europeiske land inkludert i EU.⁴ Norge er forpliktet til å godta avtalen om fri bevegelse av kapital, arbeid, varer og tjenester mellom medlemslandene i henhold til EØS-reglementet. Grunnet store økonomiske forskjeller mellom ”de gamle” og ”de nye” medlemslandene antok man at incentivene for migrasjon fra EU-8 til de gamle EU-landene ville være høyt. Lønnsnivået i Polen og de baltiske landene lå eksempelvis på mellom 15 og 25 prosent av det norske, mens kjøpekraften lå på gjennomsnittlig 30-40 prosent av nivået i de nordiske landene (Friberg 2006:7,11). I desember 2004 hadde Polen dessuten en arbeidsledighet på 18,3 %, hvilket var høyest av samtlige EU-land (Fafo 2006:66). Mange antok mange at de velutbygde velferdsstatene i de gamle EU/EØS-landene ville motivere EU-8 borgere til migrasjon. Det var dermed åpenbare grunner til at arbeidstakere fra disse landene skulle se det som attraktivt å søke arbeid i gamle EU/EØS-land.

Før åpningen av grensene i mai 2004 var det to ting man fryktet i forbindelse med en eventuell økning i arbeidsinnvandringen til Norge. Det ene var frykten for såkalt ”velferdsturisme”, det andre var frykten for ”sosial dumping”. Førstnevnte motiveres av at borgere fra de nye EU-landene skal komme til landet og nyte godt av norske velferdsgoder, uten at de ”yter noe tilbake”. Den sistnevnte frykten begrunnes med at arbeidsinnvandringen fra EU-8 kan medføre utkonkurrering av norske arbeidere og virksomheter gjennom dumping av pris og lønninger, samt svekkelse av norske arbeidsforhold.⁵ Grunnet frykten for hva de økonomiske forskjellene mellom landene ville medføre, ble det mulig for de gamle EU-landene å iverksette overgangsordninger. Disse skulle beskytte medlemslandene mot sosial dumping og velferdsturisme gjennom regulering og begrensning av innvandringen fra EU-8. Overgangsordningene har en maksimal tidsbegrensning på 7 år, men kan avskaffes når som helst i løpet av perioden. Overgangsperioden er videre tredelt – de to første årene kan landene fritt benytte nasjonale regler. De nasjonale reglene kan deretter videreføres i tre nye år, men videreføringen og reglene må da begrunnes overfor EU-kommisjonen. De tre siste årene vil

det ikke være mulig å videreføre de nasjonale reglene, men det vil fortsatt være mulig å iverksette beskyttelsesmekanismer etter behov (Friberg 2006; KRD 2003, 2004; AAD 2004). De europeiske landene iverksatte ganske ulike overgangsordninger.⁶ Norge iverksatte overgangsordninger som medførte at individuelle arbeidssøkere fra de nye EØS-landene fikk fri tilgang til arbeidsmarkedet, under forutsetning av at de hadde tilbud om fulltidsstilling i ett år med nasjonale lønnsbetingelser. Utløpet av den første toårsperioden var 1. mai 2006. Norge valgte da å fortsette med den gjeldende ordningen. Overgangsordningene kan imidlertid bare eksistere i ett år til. Fra og med 1. mai 2009 kreves det at overgangsordningene bygges ned og fjernes.

Tidlig i 2005 ble det foretatt en undersøkelse av SSB som tok for seg bruk av velferdsordninger blant nyankomne innvandrere fra de nye EØS-medlemslandene (Østby 2005). Denne finner at svært få innvandrere fra EU-8 benytter seg av norske velferdstjenester. Først og fremst skjermer overgangsordningene for misbruk fordi det stilles krav om fulltidsarbeid i ett år. Det var dermed svært få som benyttet seg av arbeidsledighetstrygd, sosialhjelp og attføring. Arbeidsinnvandringen fra EU-8 var videre relativt ny i 2005. Altså hadde få av EU-8 borgerne i Norge opparbeidet seg rett til velferdsordninger, da det ofte stilles som betingelse at en har arbeidet eller bodd en stund i landet. Til slutt trekker Østby fram at mange arbeidsinnvandrere ikke benyttet seg av velferdsgoder de hadde krav på, grunnet mangel på informasjon. Det var særlig ordninger som fødselspenger, barnetrygd og kontantstøtte som var relevante for innvandrere fra EU-8. Flere av respondentene visste ikke om, eller brukte ikke velferdstjenester i særlig grad. Det samme inntrykket bekreftes av Friberg m.fl. (2007:55). Frykten for velferdsturisme så altså ut til å være ubegrunnet i 2005. Det kan imidlertid tenkes at dette vil se annerledes ut på lengre sikt. Overgangsordningene gjelder fremdeles, men det er langt flere arbeidstakere fra EU-8 som har jobbet i Norge en stund, og som dermed kan ha rett på velferdstjenester som de tidligere ikke hadde krav på. Samtidig finnes det stadig flere informasjonskanaler som innvandrerne fra EU-8 benytter seg av for å få kunnskap om relevante velferdsordninger.⁷ Hvorvidt avskaffelsen av overgangsordningene i framtiden vil åpne for flere ”velferdsturister” er dermed uvisst.⁸

Mens frykten for velferdsturisme hittil har vært sterkt overdrevet, har frykten for sosial dumping vært ytterst reell. Til tross for at overgangsordningene ble iverksatt for å skjerme

seriøse aktører i arbeidslivet og for å beskytte innenlandske og utenlandske arbeidstakere mot underbetaling og utnytting, har det blitt avdekket flere grove tilfeller av sosial dumping. Overgangsordningene omfatter imidlertid kun de som kalles individuelle arbeidssøkere, dvs. arbeidere som søker ansettelse i en virksomhet basert i Norge og utleide arbeidstakere fra leiefirmaer basert i Norge (Friberg 2006:11). Arbeidstakere fra EU-8 som er ansatt som selvstendig næringsdrivende, eller som er utstasjonert fra for eksempel Polen i forbindelse med tjenesteoppdrag, anbud eller entrepriser, omfattes altså ikke av overgangsordningene. Et norsk byggefirma ville dermed kunne leie inn (såkalt) selvstendig næringsdrivende eller hyre underleverandører i Polen, uten at det ble stilt krav til lønnsnivå og arbeidsforhold. Det er i hovedsak disse situasjonene som har vært oppe til debatt, og det er fortrinnsvis under disse betingelsene den nye arbeidskraften fryktes å utgjøre en trussel for det norske arbeidsmarkedet. Det var med andre ord i denne forbindelse vi møtte den utbredte frykten for sosial dumping.

Mye har imidlertid skjedd i tiden etter 1. mai 2004, og den politiske viljen og handlekraften for å bekjempe problemet med sosial dumping, har vært stor. Regjeringen utformet bl.a. en Handlingsplan mot sosial dumping (Regjeringen 2005-2006) hvor det foreslås flere offensive tiltak mot useriøse aktører i arbeidslivet. Her vektlegges bl.a. den økende tendensen til at bedrifter benyttet seg av underleverandører og selvstendig næringsdrivende for å omgå overgangsordningene, og dermed unngå kravet til norske lønns- og arbeidsbetingelser. I kjølvannet av handlingsplanen ble det derfor fattet fire vedtak i tariffnemnda om allmenngjøring av tariffavtaler i bygge- og anleggsbransjen (syv landbaserte anlegg i Oslofjordområdet og Hordaland), og fra og med 1. januar 2007 ble det vedtatt allmenngjøring for byggebransjen i hele landet. Loven gir anledning til å treffe vedtak om at en landsomfattende tariffavtale helt eller delvis skal gjelde for alle arbeidstakere, både norske og utenlandske, som utfører arbeid av den art avtalen omfatter (Eldring 2006). Allmenngjøringsvedtak fungerer således som en sikring mot underbetaling og utnytting av arbeidstakere, enten det gjelder individuelle arbeidstakere, utstasjonerte arbeidstakere via norske eller utenlandske vikarbyråer, eller utenlandske tjenesteytere. Foreløpig omfatter allmenngjøringsvedtakene bare visse bransjer, og det er dermed mulig å utnytte arbeidere i andre deler av arbeidslivet. Et annet virkemiddel mot sosial dumping som regjeringen støttet, var å bevilge økte ressurser og sanksjonsmidler til Arbeidstilsynet og Petroleumstilsynet (Regjeringen 2005-2006).⁹ Fra 1. januar 2008 ble videre alle virksomheter som utfører arbeid

på bygge- og anleggsplasser, både norske og utenlandske, pålagt å utstyre sine arbeidstakere med id-kort (Arbeidstilsynet 2007). I oppfølgingsplanen til handlingsplanen mot sosial dumping ligger det også krav om norske lønns- og arbeidsvilkår i kommunale anbudsprosesser, utvidet byggherreansvar, tiltak i kystfarten og landbruket, utvikling av statistikk- og analysegrunnlaget og styrking av de regionale verneombudenes rolle (Friberg et al. 2007:65, fotnote 29). I april 2008 kom Regjeringen videre ut med ”St.meld.nr. 18: Arbeidsinnvandring” (AID 2008), som igjen vitner om det politiske engasjementet som følger utviklingen.

Til tross for at det i stor grad er politisk enighet om målet - at arbeidskraftinnvandringen er ønskelig og at arbeidstakernes lønns- og arbeidsvilkår må beskyttes, er det ofte uenighet om hvilke virkemidler som er mest hensiktsmessige. Dette gir seg bl.a. utslag i debatten rundt minstelønn og allmenngjøring, hvor viktige samfunnsaktører har forskjellige synspunkter på effekten av et slikt vedtak (Fafo 2007). Stor oppmerksomhet og splid har også iverksettelsen av tjenstedirektivet fått.¹⁰ Etter at Nærings- og handelsdepartementet sendte direktivet på høring, med frist 22. februar 2007, kom det inn nesten 90 høringsuttalelser (Fafo 2007). Nærings- og handelsdepartementet bestemte derfor at uavhengige eksperter (Fafo) skulle utrede hva EUs omstridte tjenstedirektiv ville bety for Norge.¹¹

Innvandringsstatistikk

For Norge har inklusjonen av EU-8 i EØS brakt med seg en sterk økning i arbeidsinnvandringen fra disse landene. I forkant var det store diskusjoner rundt hvorvidt de gamle EU-landene skulle iverksette overgangsordninger eller ikke, og det var mange som antok at beslutningen i stor grad ville bero på hva andre EU-land, spesielt naboland, ville gjøre (KRD 2003). I ettertid er det interessant å se at Sverige - som valgte ikke å iverksette overgangsordninger, og de andre nordiske landene - som valgte å iverksette relativt liberale overgangsordninger i likhet med Norge, hadde betydelig lavere arbeidsinnvandring fra EU-8 sammenlignet med Norge. I en oversikt over arbeidstillatelser til individuelle arbeidssøkere fra EU-8 i perioden 1. mai 2004 til 30. april 2006, kommer det fram at Norge har gitt flere tillatelser til borgere fra EU-8 enn de andre nordiske landene til sammen (Dølvik 2006:57):

Tabell 1 Arbeidstillatelser til individuelle arbeidssøkere fra EU-8 i perioden 1. mai 2004 – 30. april 2006, etter nordisk mottakerland

	Kategori tillatelser/ søknader	2003 (1.mai– 31.desember)	2004 (1.mai– 31.desember)	2005 Hele året	2006 1. januar– 30. april	SUM 1. mai 2004 – 30. april 2006
Danmark	Meddelte oppholds- og arbeidstillat- telser	776	2 097	4 923	3 651 (jan–mai)	10 671
Finland	Arbetskrafts- byråns beslut	6 747	2 169	2 633	803	5 605
Island	Innvilgte arbeidstillat- telser (Temporary work permits)	230	515 (+666 forny- elser)	2 764 (+844 forny- elser)	2 566 (+1 180 fornyelser)	5 845 (+2 690 fornyelser)
Norge	Innvilgte EØS- tillatelser	12 404 (+784 forny- elser)	16 975 (+3 558 fornyelser)	19 301 (+17 902 fornyelser)	5 455 (+5 799 fornyelser)	41 731 (+27 259 fornyelser)
Sverige	Innkomne nye EES- ansøkninger arbeide	2 096	3 963	4 805	1 830	10 598
Total		22 253 (+784 forny- elser)	25 719 (+4 224 fornyelser)	34 426 (+18 746 fornyelser)	14 305 (+6 979 fornyelser)	74 450 (+29 949 fornyelser)

Hentet fra Dølvik og Eldring (2006:57).

Det kan kanskje virke som et paradoks at Norge er et mer populært arbeidssted enn Sverige. Friberg tar dette til inntekt for at innvandringen er etterspørselsdrevet, men trekker også fram at det kan være selvforsterkende mekanismer som gjør seg gjeldende gjennom migrasjonsnettverkene (Friberg 2006:18). Det ser dermed ut til at migrantene velger destinasjonsland ut fra andre kriterier enn innvandringspolitikk.

Det er et karakteristisk trekk ved arbeidsinnvandringen til Norge, at Polen ligger på topp blant EU-8 landene. 23831 tillatelser til arbeid ble gitt til polske kvinner og menn i 2005, mens bare 8823 tillatelser ble gitt til land nummer to, Litauen (ibid:22). Av en arbeidsstyrke på totalt 17 millioner mennesker i EU-8 landene, står riktignok Polen for 14 millioner (ibid:11). I tillegg kan det trekkes fram at Polen hadde høyest arbeidsledighet av EU-8 landene i 2004.

Tillatelser til arbeid 2005, etter kjønn og avsenderland. Totaltall.

Land	Kvinner	Menn	Totalt
Polen	5321	18510	23831
Litauen	2522	6301	8823
Latvia	553	942	1495
Estland	266	705	971
Slovakia	252	528	780
Tsjekkia	174	239	413
Ungarn	82	176	258
Slovenia	8	18	26
Total	9178	27419	36597
Total %	25%	75%	100%

Hentet fra Friberg (2006:22).

I tabellen ser vi videre at menn er overrepresentert i alle åtte avsenderland. Tall fra 4. kvartal 2005 viser at andelen menn blant polske lønnsstakere i Norge var på hele 92 prosent (Olsen 2007:35). Når det gjelder foreløpige tall for arbeidstillatelser (førstegangs- og fornyelser) gitt i 2007 er det 8262 kvinner og 42344 menn (UDI 2007:8).

Tallfestingen av polske innvandrere i Norge byr på store problemer. Noen steder møter en innvandringsstallene, dvs. ikke hvor mange som har oppholdstillatelse, men hvor mange som bosetter seg i Norge.¹² Andre steder blir en presentert for innvandringsgrunner og oppholdstillatelser - da særlig oversikter som angir ulike former for arbeidstillatelser, med eller uten fornyelser. Innvandringen fra Polen er videre så ekspanderende at tallene for 2005 eller 2006 er misvisende for situasjonen idag. Sist, men ikke minst, finnes det mange polske innvandrere i Norge som ikke kommer med i de offentlige registrene. Noen arbeider illegalt/svart, mens andre arbeider som selvstendig næringsdrivende, eller som utsendt tjenesteyter fra et polsk firma. Overslag over hvor mange polakker som totalt befinner seg i Norge varierer mellom 80 og 130 000. Den polske konsulen Danuta Szostak anslår eksempelvis at tallet kan være mellom 120- og 130 000 (Aftenposten, Moe 2006). Dette er riktignok usikre estimer, men det ligger milevis over hva som kan oppspores gjennom offentlige registre. Det er dermed liten tvil om at det finnes store mørketall.

Innvandrerbefolkningen i Norge med bakgrunn fra Polen talte 11860 personer ved inngangen til 2006 (Henriksen 2007:139). Av disse var 41 % norske statsborgere. Polakkene var da den tiende største innvandergruppen i Norge. I løpet av 2006 kom det imidlertid 7425 polakker til Norge, hvilket utgjorde 2,3 ganger så mange som i 2005. Polakkene ble dermed ved

inngangen til 2007 den nest største gruppen førstegenerasjonsinnvandrere i Norge. For å illustrere den ekspanderende situasjonen ytterligere, var tallet på registrerte bosatte polakker i Norge 564 i 2003, 1573 i 2004, 3265 i 2005, og 7425 i 2006. Økningen fortsatte deretter i første kvartal av 2007 (ibid:141). ”Ifølge SSB var det bosatt 18 834 personer med innvandrerbakgrunn fra Polen per januar 2007” (IMDi 2008:12). Gruppens størrelse har altså mer enn fordoblet seg for hvert år som har gått siden 2003.

Det fantes bosatte polakker i alle fylkene i Norge i 2005 (Henriksen 2007:143). ¼ (over 3000) av dem befant seg i Oslo, 1700 i Akershus, mens Hordaland, Rogaland og Østfold hadde 1000 hver (ibid). Bergen kommune hadde i 2005 697 registrerte bosatte polakker (Aalandslid 2007:197). Tallene må antas å være høyere for samtlige fylker i dag. Hvis en opererte med tall på utstedte arbeidstillatelser, ville en også få langt høyere verdier enn det som kommer fram her. I 2007 ble det eksempelvis gitt 4015 arbeidstillatelser til borgere av EØS-land i Hordaland – både førstegangs og fornyelser (UDI 2007).

Den sterke veksten i innvandringen fra Polen de siste årene har også forandret den kjønnsmessige sammensetningen fra å være dominert av kvinner, til å ha en mer jevn kjønnsfordeling (Henriksen 2007:141). Kvinnene var flest før EØS-utvidelsen i 2004, mens flertallet av menn har vært stort siden. De polske kvinnene som befant seg i Norge før 2004 kom gjerne til landet gjennom familiegjengenforening med menn uten innvandrerbakgrunn, mens flertallet av mennene har kommet som arbeidsinnvandrere (ibid:142). 1000 polakker har også kommet gjennom utdanningstillatelser, og av disse var det flere kvinner enn menn. De fleste bosatte polakkene var i alderen 20-50 år (ibid:140), og sysselsettingsandelen var høy (ibid:145). For polakkene finner hun overrepresentasjon i bygg- og anleggsnæringen, hvor 14 prosent av de bosatte befant seg (ibid:146).

Når det gjelder grunnlag for opphold i Norge, har de fleste polakkene som blir registrert fått tillatelse på grunnlag av arbeid. Arbeidstillatelsene utgjorde 87 prosent av alle EØS-tillatelsene i 2006, og Polen sto for 62 prosent (38 500 stykker) av disse. Antall familietillatelser gitt til EØS-borgere er imidlertid økende, og borgere fra Polen utgjør den største gruppen også her. De fikk 40 prosent av alle EØS-tillatelsene gitt til familieinnvandring, og 12 prosent av *alle* innvilgede familieinnvandringstillatelser i 2006

(UDI 2006:11). Totalt ble det også innvilget 409 utdanningstillatelser til polakker i 2006 - hvorav 108 var fornyelser (UDI 2006:28).

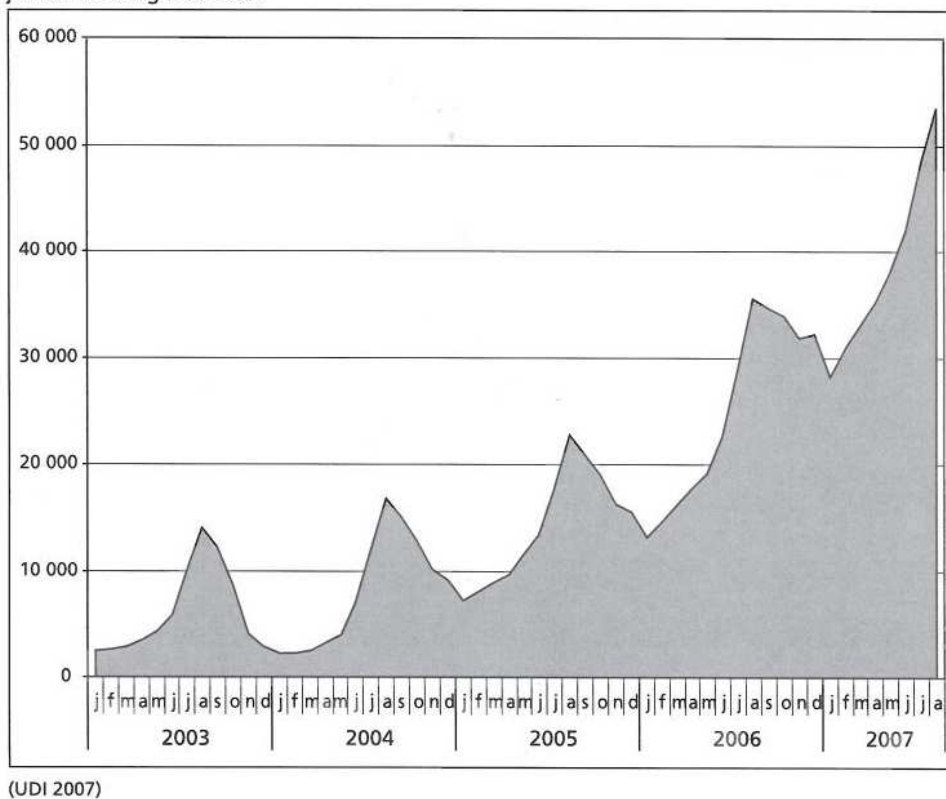
Oppholdstillatelser til borgere fra Polen for 2005 og 2006:

Oppholdstillatelser:	2005:	2006:
Arbeidstillatelser:		
- Førstegangstillatelser	12 607	21 222
- Fornyelser	11581	17 471
Familieinnvandringstillatelser:		
- Voksne	343	778
- Barn	397	924
Utdanningstillatelser:	431	409
Statsborgerskap innvilget:	114	109
Bosettingstillatelser:	407	367
Innvilgelse etter asylsøknad:	0	0
Asylsøknader:	3	1
Retur:		
- Uttransporterte	75	63
- Frivillig med IOM	0	0

Tabell hentet fra UDI (2006:5).

Fra grafen under kan vi videre se hvor sterk økningen i arbeidstillatelsene har vært etter EU-åpningen i 2004.

Figur 1.1 Antall personer fra de nye EØS-landene med gyldig arbeidstillatelse i Norge mellom januar 2003 og mai 2007.

Hentet fra Friberg m.fl. (2007:9).

For å oppsummere kan vi si at det er ”polske borgere som har dominert arbeidsinnvandringen til Norge de siste årene, både i absolutte tall og når det gjelder økningen” (Hoffmann 2007:46). Siste publiserte tall over arbeidstillatelser fra UDI for 2008, viser at arbeidstakere fra Polen har fått innvilget 10635 tillatelser med formål arbeid mellom 01.01 og 31.03 (UDI 2008).

De fleste arbeidsinnvandrerne fra Polen som kom i 2005, var mellom 25 og 39 år (Friberg 2006:22-23), og over en fjerdedel (27 prosent) av de registrerte ikke bosatte lønnstakerne fra EU-8 var ansatt i bygge- og anleggsbransjen i 4. kvartal 2005. Andre viktige yrker var forretningsmessig tjenesteyting – inkludert bemanningstjenester (20 prosent), jordbruk, skogbruk, fiske (16 prosent), industri (11 prosent) og uoppgitt/selvstendig – f.eks innen bygg- og anlegg (16 prosent) (Friberg 2006:24).

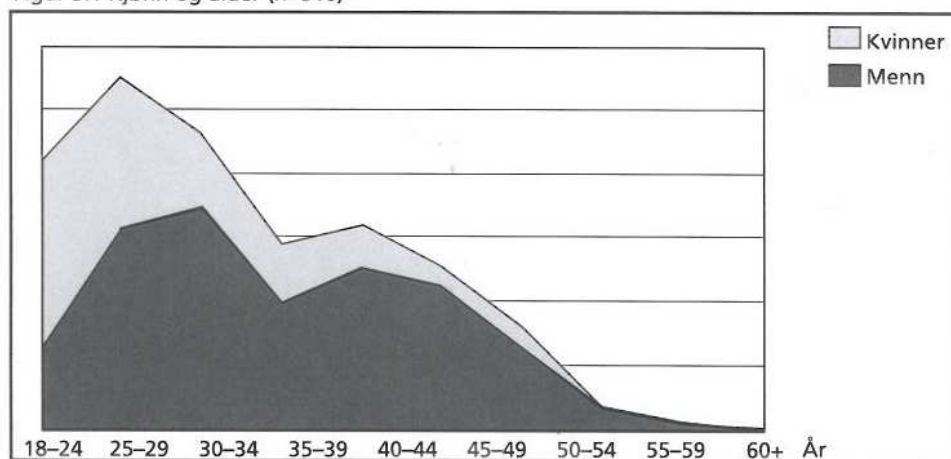
Som vi forstår fra virvaret av tallberegninger som tar utgangspunkt i forskjellige offentlige registre, er det svært vanskelig å få oversikt over denne gruppen arbeidsinnvandrere. Spesielt

skyldes dette en stor gruppe mennesker som jobber svart eller som på andre måter arbeider uregistrert. Fafo kom imidlertid ut med en rapport i september 2007, *Polonia i Oslo – En studie av arbeids- og levkår blant polakker i hovedstadsområdet* (Friberg et al.).¹³ Denne baserer seg på intervjuer med 510 polakker. Dette er den første systematiske kartleggingen foretatt i Norge, som kan gi et representativt bilde av situasjonen for polakker som oppholdt seg i Oslo-området høsten 2006.

Hovedfunnene fra ”Polonia i Oslo”

De polske migrantene i Osloområdet har en litt annen demografisk sammensetning enn den som kommer fram i de offentlige registrene. Kvinneandelen er langt høyere - andelen i utvalget er på 26 prosent, mens den på landsbasis er 17 prosent og i Osloområdet 13 prosent (Friberg et al. 2007:27).¹⁴ Hovedgrunnen er trolig at langt flere kvinner jobber illegalt uten oppholdstillatelse. Utvalget fra Osloundersøkelsen har en gjennomsnittsalder på 34 år, der mennene i snitt er ti år eldre enn kvinnene. Flere av mennene er gift eller samboende enn kvinnene. 19 prosent av polakkene i Oslo har høyere utdanning, 58 prosent har fagutdanning, mens 23 prosent er ufaglærte (:33). Forfatterne trekker dessuten fram at det er lite som tyder på at polakkene får uttelling for sin utdanning i Norge.

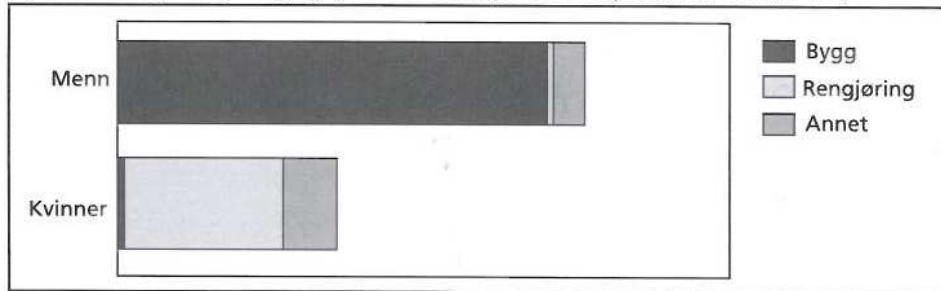
Figur 3.1 Kjønn og alder (n=510)

Hentet fra Friberg m.fl. (2007:28).

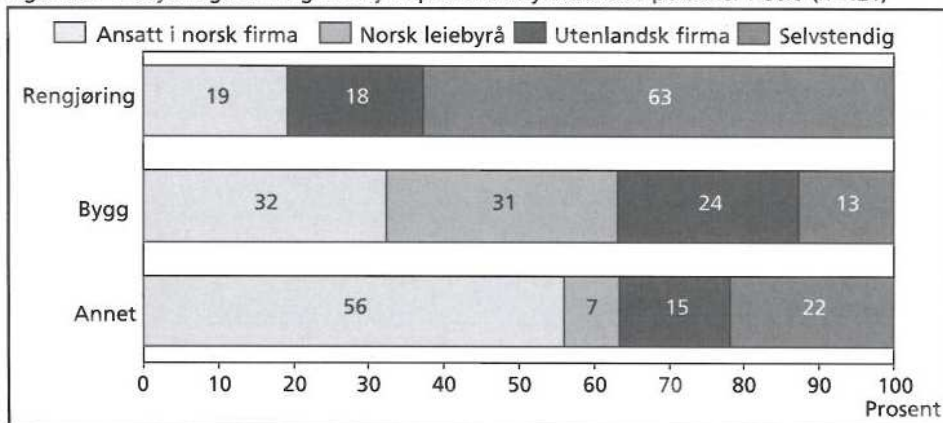
Nesten alle mennene i Oslo er ansatt i byggebransjen, mens nesten $\frac{3}{4}$ av kvinnene arbeider med rengjøring (:29). De fleste kvinnene jobber selvstendig for private husholdninger, mens mennene jobber innen alle deler av byggebransjen.

Figur 3.2 Bransjetilknytning og kjønn. Andel av yrkesaktive polakker i Oslo (n=454)

Hentet fra Friberg m.fl. (2007:30).

Figur 3.3: Tilknytningsform og bransje. I prosent av yrkesaktive polakker i Oslo (n=421)

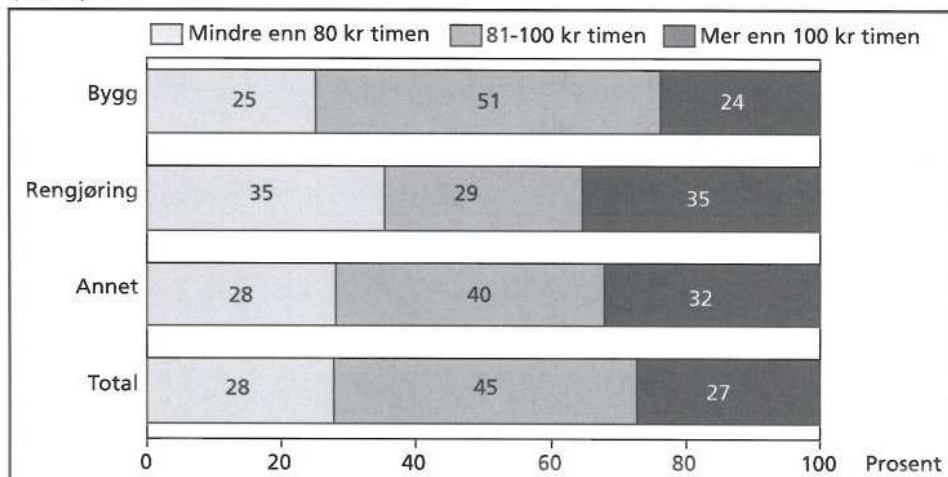
Hentet fra Friberg m.fl. (2007:31).

En av tre polakker i Osloområdet betaler ikke skatt. Svart arbeid er mest utbredt blant kvinner i renholdsbransjen, men også i byggebransjen er dette utbredt (:43). De fleste som jobber legalt i Oslo har en norsk arbeidsgiver, og de aller fleste norske virksomheter tilbyr sine ansatte ordnede arbeidsforhold (:48). Noen polakker kommer seg over i det legale arbeidsmarkedet etter noen måneder i Norge, men mange blir i det illegale i årevis: "Blant de som har vært i Norge i mer enn 24 måneder, jobber 21 prosent fremdeles illegalt" (:49).

Rapporten avdekker også underbetaling av polakker (:63). Gjennomsnittslønnen i byggebransjen var eksempelvis 174 kr timen i 2005, men så å si alle respondentene tjente mindre enn dette. Hvilken tilknytningsform de polske arbeidstakerne hadde til sine arbeids- og oppdragsgivere i Norge, hadde stor betydning for lønnsnivået. Ansatte i norske

virksomheter hadde oftest høyere lønn enn utstasjonerte arbeidstakere og arbeidstakere som jobbet svart.¹⁵

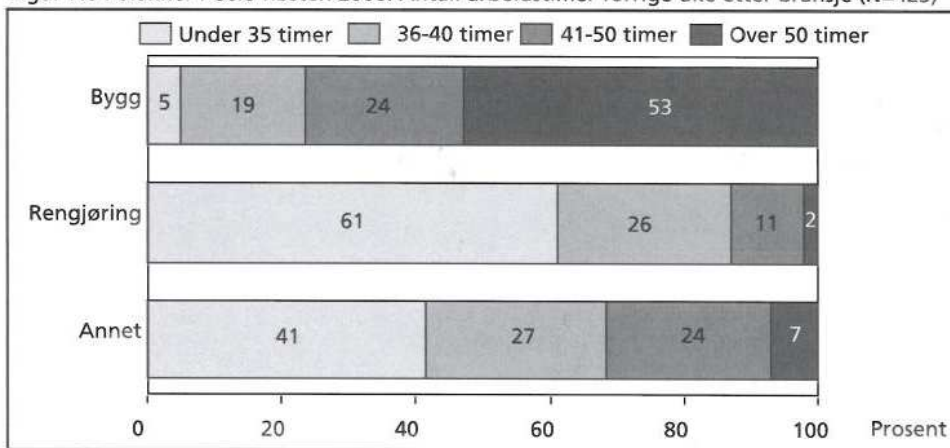
Figur 7.1 Netto timelønn etter bransje. I prosent av yrkesaktive polakker i Oslo-området (n=373)

Hentet fra Friberg m.fl. (2007:63).

Når det gjelder arbeidstid, jobber mange av polakkene i byggebransjen lange dager. I rengjøringsbransjen er det imidlertid motsatt (:72). Friberg m.fl. trekker også fram at mange av arbeidsinnvanderne ønsker å arbeide mye når de er i landet. Mange av kvinnene ga også uttrykk for at de gjerne ville jobbe mer.

Figur 7.8 Polakker i Oslo høsten 2006. Antall arbeidstimer forrige uke etter bransje (N=423)

Hentet fra Friberg m.fl. (2007:72).

Friberg m.fl. mener å se konturene av et A- og B-lag blant arbeidsmigrantene i Oslo (:50). Kort oppsummert representeres A-laget av de som jobber legalt for norske virksomheter, som er underlagt overgangsordningene og som har oppholdstillatelse i Norge, mens B-laget

representeres av de som jobber illegalt, i særlig grad de som arbeider illegalt for utenlandske arbeidsgivere, som selvstendige, eller som løsarbeidere (:74). Forfatterne konstruerer på denne bakgrunn det de betegner som fire hovedtyper av polske migranter i Osloområdet:¹⁶ ”Den legale gjestearbeideren’, ’den illegalt ansatte’, ’løsarbeideren’ og ’den integrerte polakk’” (:96). (1) ”Den integrerte polakk” representerer suksesshistorien, og er et forbilde for mange – hun/han har bodd her en stund, lært seg norsk, fått familien sin hit, mottatt velferdsgoder hvis berettiget, og hatt norsk jobb med norske lønnsvilkår og normal arbeidstid. Forfatterne trekker også fram at flere kommer inn i denne gruppen etter en viss tid i landet. (2) ”Den legale gjestearbeideren” kommer til Norge for å tjene penger, mens familien blir igjen i Polen – de bor trangt, har lange arbeidsdager, snakker ikke norsk, har begrenset kunnskap om egne rettigheter og muligheter, har ikke planer om å bli lenge i landet, og jobber i utleiefirmaer, polske eller norske virksomheter. (3) ”Den illegalt ansatte” mangler rettigheter i forhold til arbeidsgiver og i forhold til staten og blir ofte lurt av arbeidsgiverne – tjener under tarifflønn, jobber lange arbeidsdager når det er mye å gjøre, men kan risikere å gå uten inntekt om oppdragene lar vente på seg. (4) ”Løsarbeideren” har ingen formell arbeidsgiver, vedkommende jobber opp mot husholdninger og enkelte bedrifter ved å selge tjenester direkte – de tilbyr renholdsarbeid, vedlikeholdsarbeid, oppussing og forefallende arbeid, betaler ikke skatt, har ikke lovlig opphold og har ikke velferdsrettigheter. Friberg m.fl. ser tendenser til at noen menn i byggebransjen beveger seg fra gruppen ”illegalt ansatt” til ”legal gjestearbeider” i løpet av de første månedene i Norge. De finner videre at polakker som ikke har kommet seg over i det legale arbeidsmarkedet etter seks måneder, ser ut til å ha langt større vanskeligheter for oppadgående mobilitet. Å komme seg inn i gruppen ”den integrerte polakk” trekkes videre fram som svært vanskelig.

Bildet som beskrives om polakkenes betingelser i Osloområdet, bekrefter det inntrykket en hovedsakelig får gjennom media. Det finnes mange polakker som blir behandlet dårlig, og frykten for sosial dumping har ikke vært overdrevet. Samtidig er det kanskje overraskende at mange av de polske arbeidsinnvandrerne selv ønsker seg norske jobber med regulerte lønns- og arbeidsvilkår. Et argument som gjerne går igjen i det offentlige ordskiftet er at EU-8 borgere ønsker å arbeide i Norge over kortere tid for å tjene penger som de skal bruke i hjemlandet. Realiteten er imidlertid at mange av dem ønsker å slå seg til ro og bli i Norge over lengre tid: ”Det mest vanlige mønsteret er at når de først har kommet [sic] til Norge, jobber de aller fleste så å si hele året her i landet, men med lengre ferier i Polen. Dette

mønsteret gjelder også for de utstasjonerte” (:38). Flertallet har altså et lengre tidsperspektiv på oppholdet i Norge, og kun 10 prosent kan betraktes som reelle korttidsmigranter (personer som har jobbet mindre enn 7 måneder i Norge og som planlegger å reise hjem innen noen måneder) (:41).

Rapporten fra Fafo avdekker mange interessante aspekter ved den nye arbeidsmigrasjonen. Undersøkelsen er politisk orientert, hvilket bl.a. går fram av finansieringen til prosjektet.¹⁷ Den konsentrerer seg om å avdekke prekære forhold og useriøse aktører i det norske arbeidsmarkedet, og den må forholde seg til polakkene som et ”sosialt problem” (Syltevik 1998:66). Det sosiale problemet med polakkene knytter seg fremfor alt til ”sosial dumping”. Fenomenet sees både som et problem for polakkene selv - polakkene som en underklasse, og som et problem for norske arbeidstakere innen gitte sektorer - polakkene presser ned norske lønninger og ”stjeler jobbene fra nordmenn”. Rapporten er derfor innrettet mot å avdekke svakheter ved det nåværende systemet, samtidig som den foreslår forandringer som kan avhjelpe den uheldige utviklingen. Forfatterne legger derfor lite vekt på den gruppen av polske migranter som har det rimelig godt i Norge. Min ambisjon er derfor å nyansere og utfordre dette bildet som noe ensidig framstiller polakkene som et sosialt problem. Ved hjelp av de kvalitative livshistorieintervjuene ønsker jeg å vise hvordan de polske informantene tar kontroll over egen virkelighet, og hvordan de former og aktivt forholder seg til denne.

3. Metode og metodologi

Metodisk utgangspunkt

I startfasen av masterprosjektet fantes det få (eller ingen) vitenskapelige arbeidere som hadde intervjuet representanter for den ”nye” polske arbeidsinnvandringen til Norge.¹⁸ Da jeg utarbeidet intervjuguide, metodisk tilnærming og forskningsdesign, var det derfor hensiktsmessig med en eksplorerende tilnærming: ”Explorative research is necessary when little is known about the topics being investigated – when a group, process, activity or situation has received little or no systematic empirical scrutiny [...]” (Stebbins 2001:9 referert i Vogt 2007:5).¹⁹ At det fantes lite systematisk og empirisk basert kunnskap om gruppen jeg ønsket å studere, ble også bekreftet av Friberg: ”Det er et stort behov for kunnskap om arbeidsinnvandrernes vurderinger, motiver og planer for oppholdet i Norge, hva slags lønns- og arbeidsbetingelser de faktisk har, hva slags boligforhold og generelle levekår de har, og hvilke utfordringer de møter i form av språkproblemer og i møtet med det norske samfunnet” (2006:33). Dette var altså utgangspunktet mitt i startfasen av prosjektet, som i stor grad styrte vinklingen og tilnærmingen til tema.

Til tross for et noe ambivalent forhold til forskningstradisjonen som baserer seg på det metodologiske standpunktet ”Grounded Theory” (Glaser 1967), ser jeg mitt prosjekt nært beslektet med en slik forståelse. Jeg gikk bredt ut og ønsket å la informantene trekke fram temaer og aspekter som de syntes var sentrale i egen virkelighetsforståelse, for deretter å gi informasjonen teoretisk forankring. Det kan dermed hevdes at jeg har en empirinær tilnærming. Med Karen Christensens ord, kan jeg si ”at jeg i alle faser af forskningsprosessen tilstræbte at lade det analytiske arbejde drives videre af en ’dialog’ med empirien og de konkrete data som dennes enkeltbestanddele” (Christensen 1998:68). Jeg ville at hensiktsmessige teoretiske perspektiver skulle kunne utledes av analysearbeidet og intervjusituasjonen. Jeg oppfatter denne forskningstradisjonen som et alternativ til det å benytte tidligere teorier som normgivende for egen empiri (Glaser 1967:8ff). Jeg har således ikke vært bevisst forankret i en spesiell teoritradisjon på noe stadium i prosessen, og jeg har ikke hatt til hensikt å verifisere eller teste eksisterende teorier. Det betyr imidlertid ikke at jeg

formoder å befinne meg i et vakuum, der min førforståelse og kjennskap til en rekke teoretiske begreper og teorier, ikke er relevant. Jeg har i stedet benyttet teori og sosiologiske begreper som analytiske redskaper som har hjulpet meg å forstå den sosiale verden jeg har blitt konfrontert med. Teoriene og begrepene er med andre ord benyttet på en pragmatisk og eklektisk måte, i sammenhenger der de synes nyttige for forståelsen og analysen av empirien. Jeg vil ikke framstille eventuelle teorier på en utfyllende måte, men heller presisere at anvendelsen av begrepene er ment å være sensitiverende.²⁰ ”En mulig ulempe ved dette opplegget er at teoribitene kan bli så løsrevne og fragmentariske at de ikke yter teorien rettferdighet” (Repstad 2007:142). Dette har jeg forsøkt å bøte på ved å gi utfyllende informasjon i sluttnoter underveis.

Metode

Med dette utgangspunkt ønsket jeg å gjennomføre kvalitative individuelle intervjuer med polske arbeidere. Et kvantitativt materiale kunne gi interessante funn, men det ville ikke være like egnet til å få fram informantenes egne perspektiver og situasjonsforståelse. Kvalitative intervjuer har videre den fordel at de kan gå mer i dybden, og de kan i større grad være åpne for aspekter ved informantenes liv som forskeren ikke kan forutsi. Sist, men ikke minst, ville det vanskelig la seg gjøre å samle inn et godt nok kvantitativt materiale innen de økonomiske og tidsmessige rammene et masterprosjekt naturlig nok begrenses av.

Jeg var særlig interessert i å få fram de individuelle historiene og få innsikt i hvordan migrasjonsprosessen hadde foregått. I tillegg ønsket jeg innblikk i hvilke situasjoner og relasjoner som ble ansett for å være viktige for informantene selv. I tillegg syntes jeg det ville være spennende å se hvilken erfaringsbakgrunn informantene hadde i form av tidligere arbeidserfaring, egen utdanning, foreldres bakgrunn, familie- og vennerelasjoner, migrasjonsnettverk og tidligere migrasjonshistorie. Det var på denne bakgrunn jeg fant det hensiktsmessig å ha en livshistorietilnærming i intervjuene²¹, der sentrale spørsmål dreide seg om informantenes fortid, nåtid og framtid, med spesielt fokus på tiden fra informanten bestemte seg for å dra til Norge til ”i dag”. En av livshistorietilnærmingens fordeler, er at en får informasjon om hvordan samfunnsmessige endringer henger sammen med, og får konsekvenser for, individers valgmuligheter og livsstrategier. Det blir dermed mulig å se

prosesser, overganger og forandringer i individets historie i sammenheng med større samfunnsmessige endringsprosesser. Denne analytiske tilnærmingen er særlig inspirert av C.Wright Mills (2000), som mener at biografi og historie må sees i sammenheng hvis en vil forstå samfunnet en lever i, og hvis en vil forstå forholdet mellom aktør og struktur.²²

Intervjuguiden²³ var halvstrukturert, men den inneholdt mange spørsmål som fungerte som sjekkpunkter underveis i intervjuet. Slik skulle informantene kunne bevege seg relativt fritt i fortellingen av egen historie.²⁴ Første del tok for seg noen få bakgrunnsspørsmål, slik at jeg hadde en viss oversikt over informantens situasjon. Deretter gikk jeg over til spørsmål om informantens livshistorie, som tok for seg tiden fra fødsel og oppvekst til idag, med særlig fokus på møtet med Norge og hvordan livet hadde utspilt seg her. Deretter ønsket jeg å høre hvilke framtidsplaner informanten hadde – særlig hvor lenge informanten ønsket å være i Norge, og hvilke planer hun/han hadde for oppholdet her. Deretter gikk jeg over til å stille spørsmål om levekår i Norge, som i all hovedsak dreide seg om informantens nåtid. Avslutningsvis spurte jeg om forholdet til Norge og nordmenn, mediepresentasjonen av polakker og språkbeherskelse. For å kunne sammenligne egen empiri opp mot surveyen foretatt i Osloområdet (Friberg et al. 2007), valgte jeg i tillegg å inkludere noen av de arbeids- og rettighetsorienterte spørsmålene som ble stilt i denne undersøkelsen.²⁵ Disse fungerte imidlertid ikke like godt i kvalitative intervjuer, fordi spørsmålene i liten grad fanget opp forandringer og prosessuelle overganger i individenes livsfortelling.²⁶

Kontaktetablering og utvalg

Jeg hadde til hensikt å intervju 10 til 15 polske arbeidere som oppholdt seg i Bergensområdet, og som hadde flyttet hit etter 1.mai 2004.²⁷ Det var videre en forutsetning at informantene behersket norsk eller engelsk godt nok til å kunne forstå og uttrykke seg i en intervjusituasjon.²⁸ Sistnevnte kriterium innebar at jeg formodet å komme i kontakt med polske arbeidere som hadde bodd en stund i Norge, og som trolig ville ha bedre arbeidsforhold og større oversikt over - og erfaring fra - det norske samfunnet. Kanskje hadde de gjort seg flere betraktninger om situasjonen de befant seg i, og kanskje ville de ha et reflektert forhold til de polske arbeidernes rolle i samfunnet. Jeg antok at arbeidere som hadde vært en stund i Norge, kunne ha perioder bak seg med andre typer arbeidsforhold og

arbeidskontrakter. Kunne det tenkes at svart arbeid og ansettelser via underleverandørfirmaer var en form for døråpner for mer stabile og ryddige arbeidsforhold og arbeidskontrakter senere?

Jeg benyttet i innledningsfasen eget nettverk for å skaffe informanter.²⁹ Jeg kom på denne måten i kontakt med to kvinner, gjennom to ulike bekjenskaper. Den første arbeidet sammen med informanten, mens den andre hadde benyttet polske arbeidere til oppussing av eget hjem. Sistnevnte satte meg i forbindelse med konen til sjefen for firmaet. De to informantene kjente hverandre ikke. Jeg hadde planer om å benytte snøballmetoden, og antok at det ville være mulig å få kontakt med flere informanter gjennom disse to. Den ene kvinnen kjente imidlertid ingen andre polakker i Bergensområdet, mens den andre viste seg å være svært vanskelig å få tak i.³⁰ Jeg forsøkte derfor å sette i gang flere snøballer samtidig. Gjennom min fars venners venner fikk jeg kjennskap til et firma som drev med formidling av polsk arbeidskraft. Det nærmeste jeg kom en informant var imidlertid en polsk mann som kunne litt tysk. Jeg oppsøkte deretter den katolske kirken i Bergen, etter å ha registrert at de hadde egne polske ”grupper” og egne polske gudstjenester to ganger i måneden (St. Paul menighet 2008).³¹ Jeg ringte lederen for den polske gruppen, som senere samme dag gav meg åtte navn og telefonnumre til personer hun hadde snakket med som hadde sagt ja til å bli intervjuet, og som hun trodde behersket tilstrekkelig norsk eller engelsk. Hun trakk fram to av dem som spesielt flinke, som jeg valgte å ringe først. Kvinnen hun hadde trukket fram snakket meget godt norsk, og sa først ja til å stille opp, men var deretter ikke mulig å få tak i. Jeg ringte deretter den andre personen som skulle være flink i norsk, men han forsto lite av det jeg sa, og han snakket verken godt norsk, engelsk eller tysk. Grunnet de store kommunikative problemene lot jeg være å ringe ham igjen, da jeg så det som lite hensiktsmessig å gjennomføre intervjuet. Jeg valgte lenge å la være å kontakte de andre seks personene på listen av samme grunn. Noen måneder senere prøvde jeg likevel samtlige telefonnumre, med det resultat at jeg kom i kontakt med en ung kvinne som snakket litt engelsk. Hun sa også at hun kunne formidle kontakt med noen polske venner. Dette ble det imidlertid aldri noe av, da det ikke lyktes meg å få tak i henne igjen.³² Parallelt med de andre kontaktetableringsforsøkene, ringte jeg til en språkskole, i håp om at det fantes polakker som hadde lært seg norsk der. Jeg fikk kontakt med en polsk kvinne som jeg intervjuet, og jeg spurte om hun kunne skaffe meg informanter. Hun fortalte at hun kunne skaffe mange, men at språket ville være et stort problem, men at hun kunne oversette i de tilfellene det trengtes. Hun fungerte senere som tolk, og oversatte

fire intervjuer med polske bygningsarbeidere. En av dem kjente hun ganske godt og tre av dem var bekjente. Tolken videreformidlet også kontakt med en femteperson, som var en kamerat av henne som var på besøk fra en annen norsk by.

De detaljerte fortellingene om kontaktetablering og snøballens manglende rulleevne, er tatt med for å illustrere hvor vanskelig det har vært å komme i kontakt med 10-15 polske arbeidere i Bergen. Språkproblemene har åpenbart vært den største hindringen. Siden jeg ikke behersker polsk, måtte jeg i begynnelsen utelukke svært mange aktuelle informanter. I de tilfellene hvor jeg benyttet tolk, måtte jeg også gi fra meg mye av kontrollen når det gjaldt kontaktetablering og intervjusituasjon. En annen forklaring på problemene med å komme i kontakt med aktuelle informanter, var tilgjengelighet. Det kan tenkes at en del av de aktuelle personene pendlet mellom Polen og Norge, og at de ikke alltid befant seg her da jeg ville ha tak i dem. Mange arbeider dessuten lange dager, og har kanskje verken lyst eller overskudd til å bli intervjuet på fritiden. Det har også vært et stort problem at mange av dem jeg har forsøkt å ringe til, har hatt mobiltelefonen avslått. Om det skyldtes reising, kulturelle forskjeller i mobiltelefonbruk eller annet, er uvisst. At ingen av informantene hadde for vane å ringe opp igjen, kan også forklares som forskjeller i mobiltelefonbruk. Kanskje er det ikke like vanlig å ringe opp igjen i Polen som det er her? Kanskje kan det ha med samtaleavgifter å gjøre? Det kan også tenkes at de glemte å ringe opp igjen, eller at de ikke ønsket å bli intervjuet eller kontaktet. IMDis rapport "Vi blir..." trekker fram liknende problemer med å få kontakt med respondenter på telefon. Intervjuernes inntrykk var i likhet med mitt, at det var relativt enkelt å få respons når det først ble oppnådd kontakt, og at mange "ønsket å fortelle om sine erfaringer" (2008:11).

Til slutt endte jeg opp med 9 intervjuer med 5 menn og 4 kvinner, i alderen 20-55 år. Kvinnene var i hovedsak yngre enn mennene og hadde høyere utdanning. Mennene hadde hovedsakelig yrkesskoleutdanning og arbeidet i byggebransjen. Selv om jeg har kommet i kontakt med informantene via ulike kanaler, har jeg verken endt opp med et tilfeldig eller strategisk utvalg. Det kan imidlertid være interessant "i seg selv" å legge merke til hvilke polakker jeg *ikke* har kommet i kontakt med – nemlig de mest utnyttede og marginaliserte representantene for gruppen. Disse behersker sannsynligvis ikke språket, de går trolig ikke på norskkurs, og de oppholder seg antakelig ulovlig i landet.

Intervjusituasjonene

Hvilken informasjon en får i et intervju er i stor grad situasjonsbetinget. Det avhenger av hvem som er tilstede, hvilke relasjoner og maktforhold som utspiller seg, og hvor intervjuet blir gjennomført. I de tilfellene jeg hadde innvirkning på valg av intervjusted, ønsket jeg å ha det hjemme hos informanten.³³ Slik ville jeg få mulighet til å se hvordan hun/han hadde det hjemme - hvor stort hjemmet deres var, hvor mange som bodde der og hvilken boligstandard vedkommende hadde. Informanten ville også ha større kontroll over situasjonen og trolig føle seg mer komfortabel.

Det var kun intervjuene med **Zuzanna** (20-årene), **Elizabeta** (30-årene) og **Zygmunt** (30-årene) som ble gjennomført i deres hjem. Å ha intervjuet hjemme hos informanten fungerte svært bra, og det ga meg nyttig tilleggsinformasjon om bosted, familiesituasjon, nabo- og vennskap.³⁴ I tillegg foregikk intervjuet med **Lukasz** (20-årene) hjemme hos **Franziska** (20-årene), og da jeg intervjuet **Zygmunt** (30-årene) var jeg hjemme hos **Bartosz** (50-årene) først. På denne måten fikk jeg også se hvordan Franziska og Bartosz bodde. Intervjuet med **Mariza** (20-årene) var det eneste intervjuet som var hjemme hos meg, mens intervjuene med **Franziska** (20-årene), **Henryk** (50-årene) og **Andrek** (30-årene) ble gjennomført på forskjellige puber i Bergen sentrum. Samtlige intervjuer ble tatt opp på bånd, og hadde en varighet på mellom 1 og 4 timer i opptakstid. Samtalene fortsatte ofte etter at båndopptakeren var slått av.

Intervjuene som foregikk på pub var plaget av bakgrunnsstøy, og det var lett for at samtalen ble forstyrret av andre ting. Samtidig ble det en mer uformell setting enn det ville vært andre steder, og det ble enklere å holde en hverdagslig tone. I intervjuet med **Elizabeta** (30-årene) var en kamerat av mannen hennes på besøk, og han både deltok og overhørte samtalen. Det virket imidlertid ikke som at dette hadde betydning for Elizabeta - hun snakket åpenhertig om det meste. **Zygmunts** (30-årene) intervju hadde mange tilhørere. I tillegg til tolken og meg, var **Bartosz** (50-årene) og konen til Zygmunt tilstede. Det var derfor mye bakgrunnsstøy under intervjuet. At Zygmunts kone var der under intervjuet, hadde tidvis betydning for hvilken informasjon han valgte å dele med meg. Han syntes eksempelvis det var ubehagelig å

snakke om hvor og når han traff sin første kone. Da jeg spurte hvor og når han traff den nåværende konen, overlot han videre til henne å svare i ”redsel” for å si noe galt.³⁵

Det er verdt å nevne at de to mannlige informantene jeg intervjuet på pub, spanderte drikke på meg. I intervjuet med **Andrekk** (30-årene) utartet det seg nærmest til en maktkamp. Som en hyggelig gest, og som takk for at de stilte opp, forsøkte jeg nemlig å kjøpe drikke til tolken og Andrekk. Det ble svært dårlig mottatt, og det endte med at Andrekk kjøpte drikke til tolken og meg i stedet. Da jeg forsøkte å kjøpe tilbake til ham senere, truet han med å gå og nekte å la seg intervjuet. Han ville også forlate oss hvis jeg kjøpte noe til meg selv. Etter mange protester endte det med at Andrekk kjøpte øl til meg. Jeg antar at denne ”kampen” var viktig for Andrekk av flere grunner. For det første tror jeg han hadde behov for å vise meg at han hadde det godt i Norge, og at han var meg likeverdig. For det andre kom det til uttrykk at han hadde et ganske tradisjonelt syn på kjønnsroller (”male bread-winner”).³⁶ Det å spandere på kvinner - kanskje spesielt unge kvinner, var derfor en selvfølge. Tolken forsto åpenbart dette, for da hun sa hun skulle på toalettet, kom hun diskret tilbake med en øl til seg selv.

Fortolkning

Det så lenge dystert ut å skulle gjennomføre 10-15 intervjuer med polske arbeidere i Bergen som ankom Norge etter 1. mai 2004. Dette skyldtes ikke bare manglende interesse for å stille opp blant aktuelle informanter, men en lang serie ulike utfordringer. Den største utfordringen var språkbarrieren, som gjorde meg avhengig av et ”mellomledd”, som sto for rekruttering og kontaktetablering av nye informanter. Et slikt mellomledd var imidlertid ikke like opptatt av å få fortgang i prosessen, og jeg måtte dermed avfinne meg med at det tok lang tid, og at jeg i liten grad hadde innflytelse over hvor og når intervjuene fant sted. Det var en av de unge kvinnene jeg intervjuet som endte opp som mellomledd. Hun fungerte som tolk i de fire intervjuene jeg gjennomførte med mannlige bygningsarbeidere. Til tross for de utfordringer dette medførte, hadde det ikke vært mulig å gjennomføre prosjektet (på denne måten) uten henne.

Å benytte tolk som oversetter bringer med seg mange metodologiske og epistemologiske utfordringer. Giddens (1984) er en av mange som vektlegger fortolkning som sentralt i

sosiologisk og samfunnsvitenskapelig forskning. Fortolkning av mening er åpenbart svært sentralt for å kunne behandle og forstå informasjon en får fra informanter i alle former for intervjusituasjoner, men denne problematikken blir dobbelt så viktig i en situasjon der (minst) tre personer inngår i fortolkningsprosessen. Det Giddens kaller ” dobbel hermeneutikk” (Giddens 1993:8) blir til ” trippel hermeneutikk”, der både individet som blir studert, oversetteren, og den som studerer individet, fortolker virkeligheten.³⁷ Informanten forteller eksempelvis om sin egen forståelse av sitt liv, og beretter sin egen fortolkning av hvordan hun/han endte opp i Norge. Jeg som forsker vil videre refortolke og analysere de begrunnelser og svar som er gitt ut fra et diskursivt rammeverk som ikke er direkte tilgjengelig for aktøren. Det tredje leddet (tolken) er ikke bare en språktolker, men også en meningsfortolker, som har ansvar for å videreformidle den informasjonen informanten eller forskeren gir. Dette gjør åpenbart situasjonen ytterligere komplisert, og det kan trolig få konsekvenser for validiteten av forskningsmaterialet. I det følgende vil jeg derfor belyse noen av de konsekvensene bruk av tolk kan føre med seg.

Når en benytter tolk, lanseres en tredje aktør som er delaktig i å fortolke og tillegge informasjon mening. Vedkommende setter egne ord på det informanten sier - først og fremst fordi det oversettes fra et språk til et annet, men også fordi det kan tenkes at tolken benytter ord og uttrykksformer informanten ikke selv ville brukt, dersom han/hun skulle uttrykt det samme selv. Forskjeller i utdanningsnivå, kjønn, klassebakgrunn og alder har konsekvenser for språk- og begrepsbruk. I tillegg kan tolken (og min) sin sosioøkonomiske bakgrunn tenkes å ha innvirkning på hvilken type informasjon informanten formidler. At tolken og jeg var yngre kvinner med universitetsutdannelse, mens informantene som trengte tolk var middelaldrende yrkesskoleutdannede menn, har trolig hatt innvirkning på hvilken informasjon vi har fått. Forskjellene mellom de ”verdener” vi befinner oss i, kom eksempelvis til uttrykk i et av intervjuene da informanten skulle fortelle hvilken yrkesutdannelse han hadde. Verken jeg eller tolken visste forskjellen på en elektriker og en som driver med elektronikk, og det gikk mye tid med på å forklare forskjellene mellom disse yrkene/utdanningene. Lignende implikasjoner kan en anta fikk betydning for de mannlige informantenes vektlegging av det norske språket, og dets betydning. Mange av informantene uttrykte at de ønsket å lære seg skikkelig norsk, og at de skulle fortsette på norskkurs. Dette kan representere et ønske om å blidgjøre den polske tolken, som selvsagt vektla det norske språket og viktigheten av å

beherske det. Likeledes kan det tenkes at de betraktet meg som en representant for det samme.³⁸

Tolken velger også hva som er relevant og ikke-relevant å oversette. Informanten kunne eksempelvis snakke i et minutt, og da tolken skulle oversette kom det kun én setning. Andre ganger var jeg vitne til lengre diskusjoner mellom tolken og informanten, før også dette resulterte i en kort oppsummering. Dette synes å være et utbredt fenomen, som flere enn meg har opplevd i forbindelse med bruk av tolk. Som Bujra allegorisk beskriver det: "The rich flow of words was reduced to a desert" (Bujra 2006:172). Tolken blir slik et aktivt mellomledd som gjør vurderinger som kan endre budskapet som sendes fra informanten (ibid:175). Tolkens rolle som meningsfortolker kommer enda bedre til uttrykk de gangene hun overfor meg presiserte at hun var uenig i det informanten sa, som her i intervjuet med **Andrekk** (30-årene): "Han mener at framtiden er viktigere enn det som er nå. Sier *han*. Jeg er ikke enig, faktisk, men.. (hun ler)".³⁹ En slik setning etterfulgt av en lengre samtale eller diskusjon mellom tolk og informant, gjør at en begynner å stille ytterligere spørsmålsteget ved den informasjonen en får. I hvilken grad og på hvilken måte blir informasjonen forhandlet om og fortolket? Slike problemer der tolken "blander seg" i informantens fortelling, beretter også Bujra om: "I suspected that it was her [the interpreters] opinions as much as fidelity to their [the informants] words that was transmitted to me" (ibid:173). Denne maktesløsheten en som forsker opplever i situasjoner der en mangler nødvendig språkkompetanse, fører således til at en mister kontrollen over intervjusituasjonen, og den retning samtalen tar. Det er ikke mulig å gripe inn og styre samtalen når en ikke forstår hva som blir sagt (ibid).⁴⁰ Det skal imidlertid sies at tolken etter å ha deltatt som oversetter i intervjuene etter hvert forsto hvilken type informasjon jeg var ute etter, og at hun dermed stilte informanten relevante oppfølgingsspørsmål på eget initiativ underveis. Selv om *jeg* mistet noe av kontrollen over situasjonen, var det på denne måten mulig å holde åpent for interessante temaer og aspekter som dukket opp i intervjusituasjonen, og følge disse opp underveis.

Til tross for at benyttelse av tolk i mange tilfeller skaper problemer for forskeren, er det viktig ikke å overse de mange positive elementene en tolk tilfører. I mange tilfeller vil tolken, som kjenner språket og kulturen til både informant og forsker, lettere kunne formidle svar og spørsmål på en måte som er forståelig for begge. En tolk vil også ha en større kulturell sensibilitet i intervjusituasjonen – hun vet hva som er passende og upassende å spørre om, og

hun kjenner de kulturelle kodene. På denne måten fungerte tolken i mange sammenhenger som mer enn en fortolker av språk (Bragason, referert i Bujra 2006:174). Dette aspektet ved tolkesituasjonen kom særlig til overflaten i situasjoner der jeg hadde spørsmål knyttet til arbeidsforhold og eventuelle tidligere ekteskap. Et annet eksempel kom tilsyne i forbindelse med intervjuet der **Andre**k (30-årene) spanderte drikke på meg. Hun benyttet en listig metode for å bevare informantens "bread-winner"-stolthet, samtidig som hun unngikk denne gjennom diskresjon.

Bruk av tolk i *face-to-face* intervjuer byr således på mange utfordringer som kunne vært unngått dersom en snakket samme språk. Det kan eksempelvis tenkes at informantene ville valgt å dele flere opplysninger med meg alene, hvis jeg i større grad enn tolken oppleves som en utenforstående person som verken har interesse av - eller anledning til - å videreformidle opplysninger til signifikante andre. På den annen side innebar tolkens tilstedeværelse at jeg fikk informasjon jeg ellers ikke ville fått. Dette gjorde seg gjeldende i intervjuet med **Zygmunt** (30-årene), da tolken "overtalte" ham til å fortelle at han jobbet en del svart for en norsk arbeidskamerat etter normal arbeidstid. Benyttelse av tolk får imidlertid ikke bare konsekvenser for *hvilken* informasjon jeg får av informanten og validiteten av denne. Det får også konsekvenser for *hvordan* og på *hvilken måte* informasjonen jeg har fått tilgang til, kan analyseres og benyttes.

Transkribering og sitatbruk

Jeg transkriberte intervjuene som ble tatt opp på lydbånd. Dette var - som det oftest er, en langtekkelig og vanskelig prosess. Ytterligere komplisert ble det imidlertid av at flere av intervjuene foregikk med tolk, og at det ofte var flere tilstedeværende som tidvis deltok i samtalen. Noen av intervjuene foregikk også på puber med høy bakgrunnsmusikk og støy fra andre gjester.

Jeg valgte å skrive ned både pauser, nøling og andre antatt meningsfulle ytringer som ble kommunisert i intervjuet. Jeg noterte også hver gang tolken og informanten snakket polsk sammen, for å se hvor mye av dette som ble oversatt til norsk.⁴¹ Etter en rimelig detaljert nedskrivning av hva som ble sagt, har jeg imidlertid valgt ikke å benytte teksten i denne

formen. Først og fremst grunnet lesbarheten og flyten i teksten (Kvale 1997:192; Repstad 2007:150-151). I tillegg synes det mer rettferdig å forsøke å framstille meningen i det som blir sagt, heller enn å gjengi den ordrette formuleringen til informantene. Muntlig og skriftlig er for det første to forskjellige ”språk” eller meddelelsesformer, med ulike regler for konsistens og mening. I tillegg er ikke norsk eller engelsk morsmål for mine informanter, hvilket ofte betyr at den syntaktiske oppbygningen ikke er korrekt i forhold til norske skriveregler. Dette gjør at sitatene i opprinnelig form ofte vil høres ”barnslige” eller ”dumme” ut. Pauser og nøling i samtalen som ofte kan tolkes som usikkerhet eller vegring for å svare, er heller ikke entydig. Når en snakker med mennesker som ikke har ”kroppsliggjort” språket som benyttes, kan nøling, pauser og usikkerhet lik så gjerne skyldes at en ikke finner ”de riktige ordene”, eller at en ikke klarer å si det en ønsker på et fremmed språk. Et annet aspekt som vanskeliggjør tolkningen av den transkriberte teksten, er at kroppsspråket til informantene forsvinner. Kroppsspråk er viktig i alle former for kommunikasjon, men det er åpenbart enda viktigere i tilfeller der informanten ikke til fulle behersker språket han eller hun må kommunisere på. Av denne grunn har jeg valgt å yte informantene størst mulig rettferdighet ved å benytte sitater i en redigert form, der det er meningen med ytringen som står i fokus. Dette kan i visse tilfeller være problematisk, hvis jeg mistolker den kommuniserte meningen. Jeg velger imidlertid å ta den risikoen, fordi jeg anser alternativet for å være mindre representativt for informantene.⁴²

Analyse og kategorisering

Innen sjangeren livshistorie- eller biografiske intervju, eksisterer det flere tradisjoner for fortolkning og analyse av fortellingene som informantene beretter. To ulike tradisjoner trekkes gjerne fram som normgivende. Den første fokuserer på det symbolske i sosialt liv og mening i individuelle liv (narrative intervjuer og objektiv hermeneutikk er viktige genrer innen denne retningen), mens den andre anser intervjuede som informanter i etnografisk betydning. I sistnevnte tradisjon er det viktig å få korrekte beskrivelser av de intervjuedes livsløp i sosiale kontekster, for å avdekke mønstre av sosiale relasjoner og de spesielle prosessene som formet dem (Bertaux & Kohli 1984:215). Wengraf (2000) kaller disse to innfallsvinklene for ”det levde liv” og ”det fortalte liv”:

1. The lived life is composed of the uncontroversial hard biographical data that can be abstracted from the interview material and any other helpful source. This is seen as a long chronological sequence of the 'objective' historical facts about the person's life, the life-events as they happened, independently of whether or how they are referred to in the interview.
2. The told story is the way that the person presents him or herself - both in their initial narrative and in their life (and omitting others) and by handling them in a certain way (and not in another) (Wengraf 2000:145).

Jeg har i all hovedsak valgt å tolke fortellingene ved hjelp av det Wengraf kaller ”harde biografiske data”. I mange tilfeller der biografiske intervjuer benyttes, er det i stedet informantens refleksive, argumenterende og legitimerende fortelling som er i fokus. Da er det i stedet hvordan individet forteller sin historie, og gjerne rekkefølgen på historien ”i seg selv” som er interessant. På denne måten kan en si at framgangsmåten min er mer faktaorientert enn fortolkningsorientert. Det er hvor, når og hvordan som er i sentrum, mens hvorfor er kommet mer i bakgrunnen. Denne framgangsmåten kan forsvares og kritiseres ut fra ulike metodologiske standpunkt. Viktigst i denne sammenheng er imidlertid at flere av intervjuene mine har vært gjennomført med tolk. Det er dermed ikke informantens ”egen” fortelling som kommer fram i selvfortalt rekkefølge, slik at vedkommendes ord og uttrykk kan analyseres. Det er i stedet tolkens fortolkning og forklaring av informantens historie som blir formidlet. Dermed gir det ikke umiddelbart mening å analysere denne fortellingen ”slik den er”. I visse tilfeller der informanten fortalte usammenhengende og fragmentert, ba tolken dessuten om større kronologisk konsistens. Dette gjorde hun dels fordi hun antok jeg ville ha det slik, og dels fordi det gjør oversettingsarbeidet lettere. Det vil derfor være hensiktsmessig og mest fruktbart å benytte informasjonen jeg har fått om ”det levde liv” eller livsløpet, i analysen av mine data.

Etter transkriberingen framsto materialet som svært rotete og uoversiktlig, og jeg valgte å snevre inn informasjonen om ”de harde fakta” til mindre og mer anskuelige oversiktskart. Først laget jeg en enkel plantegning der noen av de viktigste opplysningene var tatt med (se Appendix 4, side 110). Ved hjelp av denne plantegningen ble to hovedkategorier synlig. Den ene gruppen besto hovedsakelig av ugifte unge kvinner med høyere utdanning, mens den andre gruppen besto av gifte eller skilte middelaldrende fedre med yrkesskoleutdanning som arbeidet i byggebransjen. Konstruksjonen av de to kategoriene var basert på en intern gruppelikhet og en ekstern ulikhet. Etter denne første kategoriseringen, laget jeg mer detaljerte oversikter for hver enkelt informant, der opplysningene som framkom i intervjuet, ble gruppert i ulike kategorier. Noen av kategoriene er basert på intervjuguiden, mens andre

ble til underveis i analysearbeidet (se eksempel i Appendiks 5, side 112). Her førte jeg opp opplysninger for hver enkelt informant etter hvert som jeg fant relevante linker i transkripsjonene. Ved hjelp av denne kategoriseringsmetoden ble intervjuene langt mer oversiktlige, og det ble lettere å navigere gjennom mengden av tekst. Deretter laget jeg et mer detaljert oversiktskart over informantene, som avspeilet ulike erfaringsbakgrunn og ulike egenskaper ved individene. Disse hjelpemidlene har lettet arbeidet med analysen og kapittelproduksjonen, og sørget for at viktige momenter og passasjer i intervjuene ikke har forsvunnet i mengden.

De detaljerte oversiktsbildene for hver informant ble kategorisert etter flere temaer, og ett av disse var en beskrivelse av individenes livsløp. Denne oversikten ble redigert slik at fortellingen om informantens levde liv ble oppført kronologisk etter årstall. Først står det oppført når og hvor informanten ble født, hans foreldres bakgrunn og informasjon om hans eller hennes søsken. Deretter hvor og hvordan informanten vokste opp, når familien eventuelt flyttet, hvor og hvilken type utdanning vedkommende har tatt, hvor informanten har jobbet, når informanten giftet seg eller skilte seg, når vedkommende fikk barn osv. Denne oversikten dreier seg altså om elementer ved individets historie som i stor grad er verifiserbar (se Appendiks 5, side 112).

Ethiske dilemmaer

Når en forsker på utsatte individer eller grupper, bør en alltid ta hensyn til hvilke konsekvenser forskningsresultatene kan få for gruppen som studeres. På den ene side bør en framstille resultatene slik en forstår dem, på den annen side bør en gjøre det på en måte som ikke krenker informantene eller gruppen de representerer. Dette har jeg forsøkt å gjøre ved å bruke tid på å forklare og tenke gjennom hva som kan være årsaken til de vanskelige og problematiske funnene. Jeg forsøker videre å framstille informantene på en rettferdig måte, slik benyttelsen av sitatene i redigert form illustrerer.

Verdt å nevne under denne sekvensen, er at informantenes egentlige navn av anonymitetshensyn er byttet ut med andre polske navn jeg har funnet på nettsiden *Navneguiden* (Navneguiden 2008). Jeg har også valgt å anonymisere visse land som

informantene har bodd eller reist til, dersom jeg anser det som sannsynlig at noen kan gjenkjenne personen på bakgrunn av dette. Hjemby i Polen er ikke spesifisert, ei heller den eksakte alder på informanten og dennes eventuelle barn. Arbeidssted og stillingsbetegnelse i Norge er ikke spesifisert, heller ikke utdannelsens spesialisering.

Den største utfordringen knyttet til prosjektet er imidlertid den metodiske framgangsmåten forhold til anonymitetshensyn. Ved benyttelse av livsløpsinformasjon, blir det vanskelig å holde identiteten til informanten skjult for nære venner og familie, da disse som regel vet hvor og når viktige begivenheter i informantens liv fant sted. Dette er et problem det er vanskelig å løse. Jeg har imidlertid valgt å beskrive informantens livsløp uten å inkludere særlig sensitive opplysninger om informanten. Når jeg refererer til holdninger og verdier som kommer til uttrykk gjennom intervjuene, velger jeg å la være å bruke fiktivt navn og alder. Jeg benytter i stedet gruppebetegnelsene "Den unge og velutdannede" eller "Den vellykkede bygningsarbeider".

Det bør også nevnes at jeg valgte å gi informantene "en oppmerksomhet" som takk for at de stilte opp i intervjuet og brukte av sin tid. Dette var oftest en konfekteske. De jeg fikk kontakt med gjennom språkskolen fikk 100 kr for å stille opp, fordi jeg hadde vansker med å overtale språkskolen til å videreformidle kontakt uten dette.⁴³ Det viste seg imidlertid at tolken i de fleste tilfeller ikke fortalte dette til informantene, og at de i stedet fikk det som en positiv overraskelse ved slutten av intervjuet. Jeg vil tilslutt nevne at tolken som stilte opp frivillig, fikk betaling for jobben gjennom universitetets støtteordning til feltarbeid.

4. Migrasjonshistorie

Polsk migrasjonshistorie

Polen har lenge vært et av de viktigste avsenderlandene av arbeidskraft i Sentral- og Øst-Europa (Iglicka 2005). I verket *Moving Europeans* (Moch 1992) berettes det eksempelvis at polakker allerede i 1840-årene innvandret som arbeidskraft til jordbruket i Sachsen, øst i Tyskland. Arbeidsmigrasjonen var hovedsakelig sesongbasert, og den var en viktig inntektskilde både for kvinner og menn. Polakkenes inntog i dette området var dessuten så vanlig at den fikk en egen betegnelse – *Sachsengängerei* (eller 'na saksy' på polsk) (ibid:122; Morawska 2003:173). "Sachsen-gangeri" ble senere brukt som betegnelse på polsk arbeidsinnvandring også til andre tyske områder. Begrepet blir fortsatt benyttet i dagens Polen, som betegnelse på polske arbeidere som reiser til "Vesten" for å tjene ekstra penger til familien (ibid). Migrasjonsstrømmen til det østre Tyskland (for eksempel Sachsen) kom den gang fra de polske områdene i Russland og Østerrike, mens de etniske polakkene som var under tysk overherredømme valgte å dra lengre vest i Tyskland (Ruhr-Rhinen-sonen) hvor de hovedsakelig arbeidet i gruvene (Moch 1992:124; Tilly 1978:58).

Massemigrasjonen som på denne tiden fant sted, skyldtes hovedsaklig betydningsfulle endringer i jordbrukssamfunnet, så som den økende industrialiseringen som gjorde arbeidskraft overflødig (Zamoyski 1987:304). En stor andel av de polske migrantene reiste derfor til Amerika, hvor flere av dem etablerte seg og startet nye liv. Det estimeres at 100 000 polakker ankom USA i 1880-årene. Tallet vokste deretter til 30-50 000 *per år* i 1890-årene, og 130-175 000 per år før første verdenskrig (Moch 1992:148). Okolski m.fl. beretter at hele 3,5 millioner polakker emigrerte til USA rundt århundreskiftet (Sword et al. 1998:xix). Det klassiske sosiologiske verket *The Polish Peasant in Europe and America* tar for seg denne migrasjonsstrømmen som fant sted fra jordbruket i Polen til det nye Amerika (Thomas et al. 1996:xi).⁴⁴ Ifølge Zamoyski dro de fleste emigrantene for å skaffe seg arbeid, og de endte hovedsakelig opp i industri- og gruvesentrene i Pennsylvania, New Jersey, Michigan og Illinois. De polske migrantene sendte penger hjem til familiene i Polen, noe som lettet på forholdene i landsbyene (1987:304-306).

Den frivillige migrasjonsstrømmen fra Polen over Atlanterhavet og til Tyskland stoppet ved begynnelsen av første verdenskrig, sommeren 1914. I Tyskland ble likevel over 300 000 polskrussiske sesongarbeidere innen industri og jordbruk nektet hjemreise – dette gjaldt særlig arbeidere i militær alder, som Tyskland fryktet kunne delta i krigen på fiendens side (Moch 1992:164). Etter krigen strammet USA lovverket for migrasjon fra Øst- og Sør-Europa, mens Tyskland hadde høy grad av kontroll med den utenlandske arbeidskraften (ibid:165). Frankrike var imidlertid mer liberal. Mange av polakkene fra Øst-Tyskland som tidligere hadde migrert til Vest-Tyskland, slo seg derfor ned i landet. Disse fikk gjerne jobb i gruvedrift, jordbruk eller byggebransjen via rekrutteringsfirmaer (ibid:165f). På denne måten ble polakker en viktig minoritetsgruppe også i Frankrike. Med den økende økonomiske depresjonen i 1930-årene, endret riktignok den liberale situasjonen seg, og migrantene ble oppfordret til å returnere til hjemstedet (ibid:166; Tilly 1978:61). Emigrasjon fortsatte likevel å være et viktig tiltak mot økonomiske og samfunnsmessige utfordringer i Polen også i 1930-årene. Dette gjaldt særlig den store jødiske befolkningen, som ble stadig mindre populær de kommende årene (Moch 1992:167).

Den andre verdenskrig og dens herjinger innebar store folkeforflytninger for den polske befolkningen. I tillegg til strømmen av jødiske flyktninger, ble polakker utsatt for press og tvangsdeportasjoner både fra Nazi-Tyskland og Russland (ibid:167f). 5 millioner polakker forlot Polen under den andre verdenskrig, og 2.8 av disse ble deportert til arbeidsleirer i Tyskland eller i tyskokkuperte områder. Andre igjen ble tvunget inn i den tyske hæren. Etter annen verdenskrig fant igjen en storstilt omplassering av mennesker sted. 200 000 polakker ble sendt tilbake til Polen, mens titusenvise av tyskere ble gjenforent i Tyskland (Sword et al. 1998:xx; Tilly 1978:61-62). Mange av de deporterte polakkene valgte imidlertid å bli værende der de var, mens andre foretrakk å slå seg ned i andre land (Sword et al. 1998:10).

Etter andre verdenskrig og fram til 1970-årene var emigrasjonen fra Polen relativt begrenset, grunnet kommunistregimet i Polen og Sovjetunionens sterke innflytelse. Utover 1970-tallet beveget imidlertid Polen seg mer mot "Vesten", og en liberalisering av reglene som styrte turisme og arbeidsmigrasjon fant sted. Utover 1980-tallet tok migrasjonen seg opp igjen, og Okolski m.fl. antar at Polen var det største nettoemigrasjonslandet i Europa på denne tiden. Mellom 1980 og 1989 emigrerte 271 000 mennesker fra Polen lovlig, mens mange polske

turister "failed to return from abroad" (ibid:xx). Andre reiste på turistvisum for å jobbe i kortere perioder. Hoveddestinasjonslandet på denne tiden var Tyskland. Hele 58 prosent av de legale og 50 prosent av de illegale emigrantene fra Polen reiste til Vest-Tyskland på 1980-tallet (ibid:17). Det var også ganske vanlig å reise til Irak og Kuwait. Arbeidsmigrasjonen dit sank imidlertid kraftig ved innledningen til Golf-krigen.

I 1989 fikk Polen sin første ikke-kommunistiske regjering. De store postkommunistiske endringene utover 1990-tallet medførte store økonomiske omveltninger, som spesielt gav seg utslag i høy arbeidsledighet. Oppløsningen av det kommunistiske regimet medførte også en ytterligere liberalisering i henhold til regelverket for internasjonale bevegelser. I 1990-92 ble det mulig for polakker å reise utenlands uten visum, og det ble etter hvert organisert arbeid for polakker i utlandet. I 1990 deltok Polen eksempelvis i flere forhandlinger med Tyskland, for å sikre polske arbeidere tilgang til det tyske arbeidsmarkedet. Tilsvarende avtaler ble senere inngått med Belgia, Frankrike, Sveits, Tsjekkoslovakia, Litauen, Russland og Ukraina (ibid:11). Migrasjonen økte de neste årene - særlig til Tyskland, Hellas, Østerrike, England, Danmark, Nederland og Norge. I 1991 var det eksempelvis 300-350 000 polakker som jobbet utenlands (ibid:21). Den vanskelige situasjonen landet befant seg i – med høy arbeidsledighet og vanskelige økonomiske omstrukturingsprosesser, ble altså løst på samme måte som polakkene før dem hadde gjort i generasjoner - de reiste utenlands for å arbeide og tjene penger til livets opphold.

Etter EU-åpningen i 2004 økte utvandringen fra Polen betraktelig. Hoveddestinasjonslandet var i årene som fulgte Storbritannia, men stadig flere reiste også til Irland, Sverige og Norge. Mens emigrasjonen til noen land steg, sank den til andre land som tidligere var viktige destinasjonsland, så som Tyskland, Italia, USA, Nederland og Frankrike (Kaczmarczyk & Okolski 2008:11).

Dette sveipet gjennom polsk emigrasjonshistorie illustrerer at polakker i flere generasjoner har vært et migrerende folk. Enten det var snakk om tvungen deportasjon eller frivillig forflytning, har migrasjon fungert som løsning på samfunnsmessige utfordringer eller personlige økonomiske problemer. For visse regioner i Polen, kan en således se utviklingen av det Moch kaller "emigrant-culture" - dvs. at migrasjon har blitt en viktig strategi for å tjene penger (Moch 1992:152). Polakker har således etablert seg som en viktig

minoritetsbefolkning i land som USA, Tyskland, Frankrike og England: "The result is a vast diaspora of several million Poles settled the world over, whose influence is significant and growing" (Zamoyski 1987:394). Friberg m.fl. anslår at *Polonia*⁴⁵ består av mellom 10 og 20 millioner mennesker, og at disse utgjør et transnasjonalt nettverk med forgreninger over hele verden (Friberg et al. 2007:7).

Informantenes migrasjonshistorie

Gjennom den sammenfattede gjennomgangen av Polens emigrasjonshistorie, ser vi at migrasjon og forflytting har vært en naturlig del av mange polakkers hverdagsliv i generasjoner. Det har dermed befestet seg lange intergenerasjonelle migrasjonsnettverk på tvers av nasjonale grenser. Dette sannsynliggjør at mange polakker har bekjenskaper utenfor Polens grenser - enten det gjelder familie og slekt, eller venner og bekjente. I det følgende vil jeg derfor berette om informantenes første- og andrehåndserfaring med migrasjon. Slik kan en få informasjon om hvordan de strukturelle betingelsene former de individuelle historiene, samtidig som en ser at de individuelle valgene former makrohistorien. Jeg vil begynne med de middelaldrende bygningsarbeidernes historier, for deretter å gå over til de unge og velutdannedes.

Bartosz' (50-årene) migrasjonsfortelling starter allerede under 2.verdenskrig, da foreldrene hans ble deportert til tvangsarbeid i Tyskland. Faren jobbet med hester, mens moren jobbet hos en tysk bonde. Det var under disse betingelsene foreldrene hans traff hverandre første gang. Under tvangsarbeidet i Tyskland fikk de også sitt første barn. Bartosz' eldste søster vokste opp i Tyskland, og snakket godt tysk. Etter krigen flyttet familien tilbake til Polen, og Bartosz ble født en del år senere. På 1980-tallet vurderte Bartosz selv å reise til Vest-Tyskland eller Irak for å arbeide, men han endte tilslutt opp med å arbeide i "et afrikansk land".⁴⁶ På begynnelsen av 1990-tallet kom Bartosz hjem igjen til Polen, etter tre års arbeidsopphold i "landet i Afrika". Bartosz forteller at han kom hjem til en situasjon der alle tømmerbedriftene i området var gått konkurs. Han hadde akkurat giftet seg med kjæresten, og de hadde nettopp fått sitt første barn. Bartosz måtte derfor finne seg arbeid på andre måter. Den påfølgende tiden jobbet Bartosz som sikkerhetsvakt og som vokter i forskjellige firmaer i Polen. Han bestemte seg imidlertid for å søke lykken annetstedshen. Han ordnet seg derfor

jobb i Tyskland, hvor han arbeidet som snekker de neste 5-6 årene. I denne perioden reiste Bartosz fram og tilbake mellom Polen og Tyskland med bil. Han arbeidet 2-4 uker i Tyskland, hvorefter han hadde 1 uke fri som han tilbrakte i Polen. Mot slutten av 1990-tallet forteller Bartosz at det ble vanskeligere for ham å arbeide i Tyskland, noe han forklarer med de politiske endringene som ble innført ved Gerhard Schröder. Bartosz ble tatt i å arbeide svart, og ble derfor utestengt fra Tyskland i ett år. Til tross for nok et forsøk på å komme seg til Tyskland, gav han tilslutt opp, og begynte å arbeide i Polen igjen. Etter en stund reiste han igjen til Tyskland for å arbeide, hvorefter han jobbet en stund i Polen, før han ankom Norge i 2005.

At det sto dårlig til med byggebransjen i Polen på 1990-tallet, fikk også **Andre**k (30-årene) erfare. Andrek var gift og hadde barn, og arbeidet i likhet med Bartosz som sikkerhetsvakt i ulike firmaer i Polen. På begynnelsen av 2000-tallet skilte han seg fra konen, og besluttet å reise utenlands. Andrek tilbrakte de neste tre årene i Sveits, Nederland, Tyskland, Estland og Belgia, hvor han arbeidet i byggebransjen. Han jobbet 5-6 uker i utlandet, hvorefter han reiste tilbake igjen til Polen i 7 uker. Andrek arbeidet slik til han i 2007 besluttet å reise til Norge for å arbeide sammen med en kamerat.

Henryk (50-årene) arbeidet, i likhet med Bartosz og Andrek, i andre bransjer enn bygg på 90-tallet. Han arbeidet blant annet i industrien og som selger. I tillegg var han en periode medeier i et firma. Den siste tiden før Henryk kom til Norge i 2007, var han arbeidsledig. Han var gift og hadde en sønn, men han skilte seg en god stund før han flyttet til Norge. Henryks ekskone og hans voksne sønn hadde allerede etablert seg i Bergen, og han kom til Norge sammen med sønnens kone og barnebarnet.

Zygmunt (30-årene) reiste allerede som ung til Tyskland for å jobbe som sesongarbeider. Han jobbet i tillegg på bestefarens gård og i byggebransjen, for å forsørge moren og de fem yngre søsknene.⁴⁷ På 1990-tallet arbeidet han i helsevesenet noen år, men etter ordinær arbeidstid jobbet han svart i byggebransjen. Han var gift og hadde to barn. På begynnelsen av 2000-tallet skilte han seg imidlertid fra konen, og reiste til Spania og Tyskland over kortere perioder for å jobbe. Da han var hjemom i Polen, arbeidet han svart i byggebransjen. Slik holdt han på til han bestemte seg for å reise til Norge i 2004.

Det er flere elementer som går igjen i bygningsarbeidernes arbeids- og migrasjonsfortelling. Det er interessant at tre av dem hadde migrasjons- og arbeidserfaring fra andre land enn Polen, før de kom til Norge. Alle fire måtte dessuten arbeide innen andre bransjer enn bygg på 1990-tallet. Dette stemmer overens med at arbeidsledigheten var høy både på 1990-tallet og på begynnelsen av 2000-tallet. Eldring og Trevena beretter at bygningsbransjen spesielt slet rundt 2000, i det de betegner som "krisen i næringen" (2007:16).⁴⁸ Som vi så reiste **Bartosz** (50-årene) utenlands både på 1980-, 1990- og 2000-tallet, mens **Zygmunt** (30-årene) og **Andreks** (30-årene) først reiste utenlands på begynnelsen av 2000-tallet. De individuelle historiene synes dermed å bekrefte det inntrykk en får i gjennomgangen av Polens migrasjonshistorie – at migrasjon ble en måte å løse de økonomiske og sosiale problemene informantene opplevde. Problemene på det innenlandske arbeidsmarkedet - i form av høy arbeidsledighet og lite arbeid i byggebransjen, og den sosiale omveltningen en skilsmisse innebærer, kan dermed tolkes som en flukt fra problemene, som understøtter antagelsen om at migrasjon benyttes som løsning på strukturelle og personlige utfordringer i hjemlandet.⁴⁹

De unge, velutdannedes livshistorier fortøner seg noe annerledes. Først og fremst fordi informantene er yngre enn de mannlige bygningsarbeiderne. For fire av dem er Norge derfor det første destinasjonslandet de har migrert til. **Elizabetas** (30-årene), **Lukasz'** (20-årene) og **Marizas** (20-årene) fortellinger vitner imidlertid om hvor viktig migrasjon har vært i deres familieliv. Gjennom foreldregenerasjonens erfaringsbakgrunn kommer det tilsyne viktige elementer som trolig har preget informantenes selvforståelse av hva som anses som reelle muligheter i livet.

Elizabeta (30-årene) er den eneste av de unge og velutdannede informantene som har bodd i andre land tidligere. Hun har til gjengjeld tilbrakt store deler av livet sitt utenfor Polen, og har dermed vel så stor tilknytning til andre relevante land. Da Elizabeta gikk på barneskole på 1980-tallet, flyttet familien til Tyskland. Deretter vurderte de flere land før familien tilslutt endte opp i "et annet vestlig land"⁵⁰, hvor hun tilbrakte resten av barndoms- og ungdomstiden. Begge Elizabetas foreldre var høyt utdannede, og de fikk jobber i utlandet som tilsvarte deres kvalifikasjoner. Elizabeta flyttet ikke tilbake til Polen før på 2000-tallet. Da var hun gift og hadde to barn. Den polske mannen hun er gift med, traff hun i utlandet. Også han har reist og bodd i flere land tidligere. Etter noen år i Polen, flyttet familien til Norge. Foreldrene og broren til Elizabeta bor imidlertid fortsatt i det samme "vestlige landet".

Til tross for at **Lukasz** (20-årene) ikke har bodd i andre land tidligere, har migrasjon vært en viktig dimensjon i hans erfaringshistorie. Lukasz' far arbeidet nemlig i byggebransjen i Tyskland på 1980-tallet, og Lukasz og moren reiste ofte dit for å besøke ham. Nesten alle onklene hans jobbet samme sted som faren. Lukasz fikk på denne måten mange ting fra Tyskland som andre barn ikke hadde tilgang til, slik som sjokolade, fine klær og leker. Flere av familiemedlemmene supplerte også på økonomien ved å delta i uformelle handelsnettverk, som var vanlig i Øst-Europa på den tiden (Sword et al. 1998). Moren og tantene til Lukasz tok eksempelvis med seg kjøtt fra Polen som de byttet med andre varer i Tyskland. Faren til Lukasz reiste også gjennom hele Øst-Europa ved en anledning, der han kjøpte noe i Polen som han solgte videre i Tyskland, hvoretter han kjøpte noe annet i Tyskland som han solgte videre i Ungarn, osv.⁵¹

I likhet med Lukasz hadde ikke **Mariza** (20-årene) migrasjonserfaring før hun kom til Norge. Marizas far hadde imidlertid etablert bekjentskap med mange nordmenn, etter flere års sesongarbeid i Norge. På 1970-tallet reiste faren første gang til Norge ved hjelp av en nordmann som ordnet jobb til ham som bærplukker og bygningsarbeider. Marizas far fortsatte å reise til Norge utover 1980-tallet, og han reiste senere til Norge på ferie sammen med Mariza og familien. Nettverket faren etablerte som sesongarbeidstaker i Norge, benyttet Mariza seg aktivt av, da hun kom på egen hånd på begynnelsen av 2000-tallet. Flere av hennes beste venner er eksempelvis sønnene til bonden som ansatte henne som bærplukker de første somrene hun tilbrakte i Norge.

Slik ser vi at migrasjonskulturen også er en del av de unge velutdannedes erfaringsbakgrunn, selv om dette fortrinnsvis er gjennom annenhåndserfaring. Deres foreldregenerasjon har dessuten mange likheter med de opplevelsene de mannlige bygningsarbeiderne hadde i samme periode. Til tross for denne likheten, skiller de unge velutdannede seg fra de eldre bygningsarbeiderne på flere måter. Mens de mannlige bygningsarbeiderne i stor grad synes å se på migrasjon som problemløser i møte med et vanskelig innenlandsk arbeidsmarked, eller som fluktrute i møte med personlige problemer, synes ikke det samme å gjelde for de unge velutdannede. Kanskje ser vi her konturene av en ny generasjon polakker, som i større grad enn tidligere generasjoner kan karakteriseres som kosmopolitter?⁵²

Norsk migrasjonshistorie

Mange vil karakterisere den type innvandring vi nå er vitne til fra Polen og de andre ”nye” EU-landene som en ny form for innvandring i Norges historie. Mange antar at innvandringen til Norge før 2004 stort sett dreide seg om asylsøkere og deres respektive familiemedlemmer. Dette er imidlertid en sannhet med modifikasjoner. I ulike perioder, i ulike regioner og i ulike bransjer, har arbeidsinnvandring vært en hyppig brukt metode for å bøte på mangel på arbeidskraft. Den norske handelsflåten har eksempelvis lang erfaring med bruk av utenlandsk arbeidskraft. I 1939 var 12,1 prosent av mannskapene på norske skip utlendinger, mens de utgjorde 27,5 prosent av alle sjøfolk i 1967 (Tjelmeland 2003d:100). I 1954 inngikk Norge dessuten avtale med de andre nordiske landene om et felles arbeidsmarked (AID 2008:77), som bl.a. førte med seg en del midlertidig arbeidsinnvandring fra Sverige. I Nord-Norge har en også i lengre tid benyttet utenlandsk arbeidskraft. Fra slutten av 1950-tallet strømmet det finlendere ”over grensa til Norge for å få seg jobb i den raskt ekspanderende fiskeindustrien nordpå” (Tjelmeland 2003d:91). Det samme gjaldt de tamilske flyktningene som hovedsakelig kom på 1980-tallet, og som frivillig slo seg ned i Vardø kommune for å arbeide i samme bransje (Brochmann 2003c:224). Gruppen av innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn fra eksempelvis Pakistan, som kom til landet rundt 1970, var også arbeidsinnvandrere. Disse tok hovedsakelig jobber som ufaglærte innen industri og serviceyrker (Tjelmeland 2003c:105) og slo seg hovedsakelig ned i Osloområdet. Ifølge Tjelmeland var det på denne tiden begrepet ”fremmedarbeider” oppsto i det norske språket, som ”eit felles namn på dei utlendingane som kom frå mindre industrialiserte delar av Europa og verda elles” (ibid). Disse ble videre oppfattet som mer fremmede enn det store flertallet av utlendinger som kom fra våre naboland og andre rike vestlige land.⁵³

I 1975 ble det vedtatt innvandringsstopp i Norge, hovedsakelig grunnet frykt for hva som ville skje med innvandringstallene når andre vesteuropeiske land gjorde det samme. Norge hadde imidlertid behov for eksperter og nøkkelpersonell til den ekspanderende oljeindustrien, så det ble vedtatt dispensasjon for disse arbeidstakerne. Et annet viktig unntak fra innvandringsstoppen var muligheten til familiegjenforening (Brochmann 2003b:142). Etter innvandringsstoppen kunne ikke arbeidsmigrantene som allerede var her reise fram og tilbake mellom Norge og hjemlandet, og motivasjonen for å bringe familien etter ble derfor mye

sterkere (ibid:143). Utover 1970-tallet fant således en viktig endring sted. Mange av de pakistanske arbeidstakerne i Norge kom til landet med mål om å returnere til hjemlandet, men etter en stund ønsket de fleste av dem å bli værende (Tjelmeland 2003c:129).

Etter 1975 og utover 1980- og 90-tallet har Norge bare i begrenset grad tillatt varig arbeidsinnvandring for personer fra land utenfor Norden. Det har siden den gang stort sett vært eksperter fra andre vestlige land, sesongarbeidere, personer på korttidsoppdrag, eller personer med gruppetillatelse i oljesektoren som har fått arbeidstillatelse (Brochmann 2003a:361). I 1994 trådte imidlertid EØS-avtalen i kraft (AID 2008:13; IMDi 2008:69). Det innebar en åpning for arbeidsinnvandring til Norge fra hele EU-området (Brochmann 2003a:361). Økningen i arbeidsinnvandring var betydelig utover 1990-tallet, med svenskene som det store flertallet (ibid:368).

Sesongarbeidstillatelse har vært særlig utbredt i jordbrukssektoren, hvor mange polakker og baltre har tatt seg arbeid i årtier. Dette ble særlig utbredt utover 1990-tallet, etter at myndighetene i 1990 etablerte *Kvoteprogrammet for utenlandsk arbeidskraft til sesongpreget arbeid* (Rye 2007a:92; 2007b:227). Kvoteprogrammet fungerte slik at gårdbrukerne meldte inn sitt behov for arbeidskraft til myndighetene, som deretter fastsatte en nasjonal kvote etter vurderinger av tilgangen på innenlandsk arbeidskraft. Det første året kom 4 325 sesongarbeidere til landbruket, i 2001 steg antallet til 11 920, og i 2003 registrerte UDI 17 886 sesongarbeidstillatelse. Fortsatt gikk de aller fleste tillatelsene til østeuropeere som skulle arbeide på norske gårdsbruk. Majoriteten kom fra Polen, med de baltiske landene som de nest viktigste avsenderlandene (Rye 2007a:92). Det er altså særlig innen jordbruket at polakkene har vært synlige som arbeidsinnvandrere før EU-åpningen 1. mai 2004.⁵⁴

Arbeidsinnvandring til Norge kan på ingen måte karakteriseres som et nytt fenomen. Både svensker, pakistanere, tyrkere, tamiler og finlendere har vært viktige bidragsytere på det norske arbeidsmarkedet. Likevel er det visse aspekter ved polakkenes arbeidsinnvandring til Norge i dag, som gjør den annerledes. Først og fremst skyldes det antallet som kommer til Norge, sammenlignet med tidligere: "Tall fra UDI bekrefter at arbeidsinnvandringen øker betydelig, og [at den] nå [er] på det høyeste nivået noensinne" (IMDi 2008:8). Det andre som gjør situasjonen annerledes, er den manglende muligheten til å begrense innvandringen i særlig grad: Innlemmingen av EU-8 i det europeiske fellesmarkedet var et EU-anliggende

som fikk konsekvenser for Norge gjennom EØS-avtalen. Det tredje aspektet som gjør den polske innvandringen annerledes i dag, er at polakkene skiller seg fra nordmenn språklig og kulturelt på en ny måte. Mens pakistanerne rent visuelt så annerledes ut, kan polakkene gjøre sin landbakgrunn mindre synlig. Og omvendt – mens svenskene hadde større likheter med nordmenn, skiller polakkene seg tydeligere ut språklig og kulturelt. Sist, men ikke minst, synes de polske arbeidsinnvandrerne å spre seg over større geografiske områder sammenlignet med finlenderne og tamilene i fiskeindustrien nordpå, og pakistanerne og svenskene som i hovedsak slo seg ned i Osloområdet. Polske arbeidsinnvandrere synes å være utbredt over hele landet. I tillegg til at de finner seg arbeid i større og mindre byer, finner de seg til rette i jordbrukssektoren i rurale strøk, og i verftsindustrien langs kysten. Disse argumentene taler for at situasjonen vi i dag befinner oss i, kan karakteriseres som unik i norsk sammenheng.

Informantenes migrasjonshistorie i Norge

Gjennom den sammenfattede gjennomgangen av Norges immigrasjonshistorie, ser vi at arbeidsinnvandring har vært et vanlig tiltak ved mangel på arbeidskraft i visse regioner og perioder, og at sesonginnvandring særlig ble benyttet i jordbrukssektoren. Sistnevnte del av polsk-norsk innvandringshistorie finner vi igjen i **Franziskas** (20-årene), **Marizas** (20-årene) og Marizas **fars** migrasjonshistorie. Alle tre startet sin tid i Norge før EU-åpningen, med bærplukking i norsk landbruk. De syv andre informantene kom som del av ”den nye arbeidsinnvandringen” etter 1.mai 2004. I det følgende vil jeg beskrive informantenes migrasjonshistorie i Norge. Fortellingene vil illustrere viktige aspekter ved individenes spesifikke og unike historie, så som hvordan informantene kom i kontakt med Norge, hvorfor hun/han valgte å flytte hit, hva vedkommende har gjort, gjør og tenker å gjøre her og hvem hun/han omgås.

Mariza (20-årene) kom til Norge første gang som barn i 1990 på ferie sammen med familien. Faren hennes hadde i sine studentdager truffet en nordmann i Polen, som han hadde stiftet bekjentskap med. Nordmannen hjalp faren til Mariza med å få sommerjobb i Norge, slik at han kunne jobbe her mens han var student og tjene gode penger. Han malte hus og plukket bær. Faren til Mariza jobbet mange steder rundt om i Norge, og fikk mange gode venner. Etter hvert startet han eget firma i Polen, og behøvde ikke lenger å reise til Norge for å jobbe.

Familien reiste likevel mange ganger til Norge på ferie for å besøke farens norske venner. Da Mariza var 18 år, reiste hun og broren alene til Norge om sommeren for å plukke bær hos en venn av faren. Resten av året studerte hun ved universitetet i hjembyen sin. Vennen til faren hadde to sønner som var nesten like gamle som Mariza, og som hun ble gode venner med. De neste to somrene kom hun tilbake til samme sted og plukket bær, og de norske vennene hennes hjalp henne med å lære norsk. Etter den siste sommeren med bærplukking begynte Mariza på Folkehøgskole, hvor hun lærte seg enda bedre norsk. Da hun var ferdig der i mai, jobbet hun resten av sommeren som stuepike og deretter som servitør på en restaurant. Da høsten kom, flyttet hun til Bergen hvor hun fikk fulltidsjobb i en restaurant. Hun flyttet sammen med en venninne fra Folkehøgskolen - hun hadde også mange andre venner fra Folkehøgskolen som bodde i Bergen. Da jeg snakket med Mariza, hadde hun jobbet på restauranten nesten et år, og hun skulle en måned senere avlegge avsluttende eksamen i bachelorgraden fra Polen, som hun tok som privatist. Mariza snakker flytende norsk, og har gått på norskkurs hele tiden mens hun har vært i Norge. Hun kjenner ingen andre polakker i Norge, og har kun norske venner her. Mariza har spart litt penger mens hun har vært i Norge, som hun har tenkt å bruke når hun skal studere videre. Hun sender ingen penger hjem til familien i Polen. Mariza forklarer hvorfor hun kom til Norge slik:

Jeg ville lære meg norsk, [det var] på grunn av det [at] jeg flyttet. Jeg var alltid så forelsket i Norge. Jeg ville prøve å klare meg i det samfunnet, og sjekke hvordan det var (hun ler)".

Franziska (20-årene) kom til Norge første gang sommeren 1999 for å gå på språkkurs i norsk. Den påfølgende sommeren kom hun tilbake til Norge for å plukke bær. Resten av året (begge årene) tilbrakte hun i Polen hvor hun studerte ved universitetet i hjembyen sin. Den tredje påfølgende sommeren/høsten reiste Franziska tilbake til Norge for å begynne på Folkehøgskole. Siden reiste hun frem og tilbake mellom Polen og Norge noen ganger, før hun i 2005 kom til Bergen. Hun tenkte å arbeide med masteroppgaven, og tjene litt penger, fordi det kostet 4000 kroner å avlegge avsluttende eksamen. Opprinnelig hadde hun tenkt å bli i Bergen i 3 måneder, men da hun fikk jobb som au pair med kontrakt for ett år, ble hun boende. Hun jobbet som au pair i ett og et halvt år, før hun så smått begynte å jobbe noen timer som lærer og som ekstrahjelp på et sykehjem. Etter hvert sluttet hun i au pair jobben. Til tross for at hun kun jobbet som ekstrahjelp på sykehjemmet, sto det på kontrakten at hun jobbet fulltid. På den måten fikk hun oppholdstillatelse. Franziska bor sammen med en kamerat, og har norsk kjæreste. Hun snakker flytende norsk, har gått på norskkurs i Polen, og hele tiden mens hun har vært i Norge. Franziska har mange norske venner, noen "au pair-

venner”, noen polske venner, og mange polske bekjente. Hun sparer ikke penger, og sender ikke penger hjem til familien. Franziska kom til Norge først og fremst for å lære seg norsk, fordi hun syntes det var eksotisk:

Det var spennende. Jeg hadde alltid lyst å komme til Skandinavia *før*, men jeg hadde ikke penger. [...]. Moren min, hun kjente noen i Trondheim, og de inviterte oss [til Norge], men det er lenge siden, og vi hadde ikke penger. Hun ble kjent med noen herfra da hun var på kurs i Tyskland. De sendte oss sånne postkort og hilsener fra Norge, [med] god jul og godt nyttår og sånn. Jeg syns det var spennende, med de der bokstavene Ø, Å, med sånn sirkel over A og sånn. Jeg syntes det var - det var noe kjekt med det [...]”.

Zuzanna (20-årene) kom til Norge første gang i slutten av 2006, da hun besøkte en venninne som bodde her og som var gift med en nordmann. Zuzanna hadde tenkt å se hvordan det var her, og om hun kanskje kunne tenke seg å bli. Zuzanna hadde ikke bodd i andre land tidligere, ei heller foreldrene. Hun hadde en godt betalt og relevant jobb i forhold til mastergraden hun hadde tatt ved det nærmeste universitetet i Polen, før hun kom til Norge. Den første måneden bodde hun hos venninnen sin, og hun forhørte seg med andre polakker om deres inntrykk av Norge. Hun bestemte seg raskt for å prøve å bo her, og gikk rundt med cv og søknad på steder der de trengte hennes kompetanse. Zuzanna fikk en relevant og godt betalt fulltidsjobb innen helse/forskning etter en måned i Norge. Hun har begynt på norskkurs, men er ikke spesielt trygg på språket ennå. Hun snakker imidlertid litt engelsk, og hun snakker flytende russisk. På jobben er det tilfeldigvis en som kan russisk som hun kan prate med. Zuzanna har hovedsakelig polske venner i Norge, men hun har også noen norske og østeuropeiske bekjente. Det var ikke penger som gjorde at Zuzanna valgte å komme til Norge - hun tjente nok penger i Polen. Det var først og fremst for å unngå alt stresset, som hun opplevde mer av i Polen.

Lukasz (20-årene) kom til Norge første gang i slutten av 2004, for å besøke sin norske kjæreste, som han hadde møtt på ferie i Syd-Europa. Etter å ha avlagt avsluttende mastergradseksamen i hjembyen i Polen, flyttet han til Norge sommeren 2005. Lukasz og kjæresten vurderte å flytte til andre land i Europa, men endte tilslutt opp i Norge. De bodde først i Oslo, men flyttet deretter til en annen by i Norge. Han håpet å få en jobb hvor han kunne bruke utdannelsen sin, men det viste seg å være vanskelig. Han endte tilslutt med å jobbe som ekstrahjelp på en fabrikk, i en kantine, en restaurant, og på en skole som lærer. Han tjente veldig lite penger, og kjæresten måtte forsørge ham. Det endte med at han meldte seg opp som student for å få oppholdstillatelse.⁵⁵ Lukasz snakker godt norsk, og han har tatt norskkurs i Polen før han kom hit, og mens han har vært i Norge. Han foretrekker likevel å

snakke engelsk. Mens Lukasz har vært i Norge, har han fått flere relevante og interessante jobbtillbud fra Polen, som han smertelig har måttet takke nei til. Han har ganske mange venner i Norge, men få av dem er norske og få av dem er polske. Han kjenner derimot mange, særlig fra Øst-Europa, som han har møtt gjennom språkkursene. Han har ikke spart noen penger mens han har vært i Norge - han har i stedet brukt opp de pengene han hadde spart i Polen. Lukasz har et litt ambivalent forhold til Norge, og dette kommer fram allerede tidlig i intervjuet når vi snakker om første gang han var i Norge: ”Jeg har en *kjæreste* fra Norge (han ler). [...]. So that’s the reason, that’s the *only* reason I’m here.

Elizabeta (30-årene) kom til Norge første gang i 2005 sammen med familien, på besøk til mannens venn som bodde i Oslo. De kom på besøk for å undersøke hvorvidt Norge var et sted de kunne flytte og slå seg til ro over lengre tid. Året etter flyttet familien først til Oslo, og deretter til Bergen. Elizabeta er gift med en polsk mann og hun har to barn - ett som går i barnehage og ett som går på barneskole i Bergen. Elizabeta har en bachelorgrad fra et universitet i Polen og et annet land. Hun er stort sett hjemmearbeidende med barna, men hun er også behjelpelig i mannens jobb i byggebransjen ved behov, særlig hvis han er bortreist. Hennes førsteprioritet er uansett å være ledig og tilgjengelig når barna er ferdig i barnehagen og på skolen. Elizabeta snakker ikke noe særlig norsk, men hun snakker flytende engelsk. Hun har mange venner og bekjente, både norske og polske. Nordmennene har hun blitt kjent med gjennom nabolaget, gjennom mannens jobb, og gjennom skolen til sønnen. Det var viktig for Elizabeta at barna skulle bli kjent med ”det vestlige systemet” og få de samme mulighetene som henne:

We knew deep inside that we didn’t want our son to start grade one in Poland. And the reason I say that is because my parents gave me the same opportunity - they took me to a different place, showed me [a] somewhat different mentality, and I’d like to thank them for that. And I wanted to do the same, I wanted to give my child something more, I wanted to give him what I got from my parents. And knowing this system how it is in “the country”⁵⁶, and then how it really soothed me, it’s something I would like to give to my child.

Flere elementer går igjen i de unge velutdannedes historier. Dette skal tas opp igjen i neste kapittel, hvor jeg vil konstruere ulike typer eller grupperinger av polske migranter i Norge. Først skal jeg imidlertid gå gjennom de mannlige bygningsarbeidernes historier, slik at vi også har dette som bakgrunnsinformasjon før neste kapittel.

Zygmunt (35-40 år) kom til Norge og Bergen første gang sommeren 2004 for å jobbe. Han fikk nyss om jobben gjennom sin svigerfar, og bestemte seg raskt for at han ville reise.

Zygmunt jobbet i første omgang i tre måneder i Bergen, men han fikk aldri utbetalt lønn. Ved hjelp av en velgjører fra Bergen, fikk Zygmunt betalt hjemreisen til Polen før jul, og han fikk også litt penger til familien. Tilbake igjen i Polen begynte han på et intensivt norskkurs i regi av Adecco, som han gikk på i fire uker. I begynnelsen av 2005 fikk han så jobb i Adecco i Bergen, hvor han ble utplassert i et norsk byggefirma. Etter normal arbeidstid jobber Zygmunt svart for å få nok penger til å forsørge familien. Han har gått på yrkesskole i Polen, men har ikke fullført utdannelsen.⁵⁷ Zygmunt er gift for andre gang, og han har tre barn - to voksne barn i Polen med den første konen, og et barn i førskolealder med sin andre kone. I begynnelsen av 2007 flyttet konen og sønnen hans til Bergen. Familien bor i en liten hybelleilighet, og konen hans er hjemmeværende med sønnen. Zygmunts kone har høyere utdanning fra Polen, hun snakker godt engelsk og litt norsk. Hun har en kronisk sykdom, som gjør at hun ikke kan arbeide. Hun fikk uføretrygd i Polen før hun reiste, men hun får det ikke når hun bor i Norge. Hun får heller ikke uføretrygd fra Norge, fordi hun ikke har vært medlem i folketrygden de siste tre årene (NAV 2008). Zygmunt har gått på norskkurs, og han snakker litt norsk. Han har mange venner her, både polske og norske, som han hovedsakelig har blitt kjent med gjennom jobben. Zygmunt har også fått flere av sine venner fra Polen til å komme til Norge ved å henvise dem til Adecco. Noen av dem har klart å komme seg gjennom nåløyet. Zygmunt sier at han ikke har spart noen penger mens han har vært i Norge, og at han i stedet er i minus. Han svarer kort og konsist på hvorfor han valgte å dra til Norge: ”Trenger penger”.

Andrek (35-40 år) kom til Norge første gang våren 2007 sammen med en kamerat for å jobbe. Kameraten hadde en venn som hadde tilbudt ham jobb i Norge, men kameraten ville ikke reise alene, fordi han aldri hadde jobbet utenlands før. I begynnelsen arbeidet Andrek for en polsk dame i Bergen. Han sluttet imidlertid raskt, fordi han mente han var underbetalt og dårlig behandlet. Nå jobber han i et norsk byggefirma med en norsk sjef, og har rimelig gode arbeidsvilkår. Andrek har yrkesskoleutdanning og ufullført ingeniørutdanning (han gikk fire år). Andrek er skilt og har to barn i Polen – en voksen datter og en sønn som går på videregående. Andrek hadde nok penger før han kom til Norge, og han forteller at han nylig kjøpte to leiligheter i Polen - en til datteren og en til sønnen. Andrek har vært sammen med kjæresten sin i mange år, og han har nå planer om å fri til henne og få henne med seg til Norge. Både Andrek og kjæresten sparer penger, men Andrek sender også penger hjem til barna sine i Polen. Andrek kjenner mange polakker i Norge, men han vil egentlig holde litt

avstand til dem. Han kjenner også noen nordmenn på jobben. Andrek er veldig motivert for å lære seg norsk, han går på norskkurs, og han har tenkt å fortsette. Han sier at han først og fremst kom til Norge for kjærestens skyld.

Bartosz (50-55 år) kom til Norge første gang i 2005 for å jobbe. Han fant informasjon om en jobb i Oslo gjennom en polsk avis, og var en av de heldige som fikk jobbtilbud av totalt 200 søkere. I Oslo jobbet Bartosz svart hos en polakk i to måneder, men han ble lurt og fikk ikke betaling. Han fikk høre om en jobb i Bergen fra noen i Polen, og han reiste hit våren 2006 og begynte å jobbe i et annet polsk firma. Han skulle jobbe svart i begynnelsen, men deretter gå over til å jobbe hvitt. Bartosz hadde denne jobben i en måned før han ble tilbudt jobb i et norsk byggefirma, og hvor han har rimelig gode arbeidsvilkår. Bartosz har yrkesskoleutdanning, og han begynte også på videreutdanning som han aldri fullførte. Bartosz er gift og har to barn i ungdomsskolealder som bor i Polen med konen. Bartosz har søkt om barnetrygd fra Norge for lenge siden, men har fremdeles ikke fått noe. Han har ikke spart noe særlig penger, men han sier at han betaler veldig mye for familien i Polen. Bartosz presiserer at han ikke har det så mye bedre økonomisk i Norge, men at han er mer avslappet her. Bartosz har mange venner i Norge - både polske og norske. Han har gått på norskkurs og han snakker litt norsk, men han kommuniserer best gjennom å blande kroppsspråk med tysk, engelsk, polsk og norsk.

Henryk (50-55 år) kom til Norge første gang sommeren 2006 for å besøke sønnen sin som arbeidet i Bergen. Han søkte deretter jobb via Adecco i Polen, men han klarte ikke ”opptaksprøven”. I begynnelsen av 2007 dro han i stedet direkte til Norge sammen med barnebarnet og sønnens kone. Da jeg snakket med Henryk i mai 2007 hadde han akkurat fått seg jobb i byggebransjen gjennom Adecco, i samme norske firma som sønnen. Henryk har yrkesskoleutdannelse, men han har hatt mange forskjellige jobber. Han skilte seg fra konen sin for mange år siden, men også hun bor og arbeider i Bergen. Han har en sønn som har giftet seg og fått barn, og Henryk bor sammen med dem i Bergen. Henryk har fem polske venner i Norge, men ingen norske. Han går på norskkurs, men han behersker språket svært dårlig. Han er imidlertid veldig motivert for å lære seg norsk, men han kjenner ingen nordmenn og har derfor få muligheter til å praktisere språket. Henryk svarer enkelt og greit på hvorfor han ville komme til Bergen: ”Tolk: For å tjene penger.”

Disse individuelle historiene er åpenbart interessante i seg selv, men det er særlig i den grad de kan belyse mer generelle trekk ved samfunnet, at de blir sosiologisk relevante: "in order to understand an interview text, one has to do, but go beyond, an analysis of the text itself. Naive or sophisticated recycling does not produce understanding" (Wengraf 2000:161). I neste kapittel skal vi derfor gå nærmere inn på hvorledes disse individuelle erfaringene kan sees som uttrykk for ulike *typer* av arbeidsmigranter i Norge. Ved å gruppere historiene blir det også enklere å se på relasjonene mellom de polske individene og gruppen av polakker, i tillegg til at forholdet mellom ulike typer polakker i Norge blir synligere. Sist, men ikke minst, gir det mening å gruppere individene på denne måten, grunnet deres ulike tilknytning til Norge og dets innbyggere. Som Chamberlayne og Spanò uttrykker det: "We move, in our analysis, from the detail of the case, to the social context. [...]. In each case probing the most personal levels of response has extended our understanding of macro-level processes" (Chamberlayne & Spanò 2000:333).

5. Tre typer polske arbeidsmigranter

I dette kapittelet vil jeg dele informantene inn i tre typer av polske arbeidsmigranter, som jeg direkte og indirekte ser konturene av i intervjumaterialet mitt. Den første typen gjenkjennes som en ung og velutdannet person med gode språkkunnskaper. Den andre typen er en middelaldrende mann med norsk jobb i byggebransjen. Den tredje typen gjenkjennes som en utnyttet polsk arbeider med dårlige arbeids- og levekår. Jeg har valgt å plassere fem av informantene i den første kategorien og fire i den andre kategorien. Den tredje kategorien finnes ikke i utvalget mitt, men flere av informantene har tidligere befunnet seg der. Beskrivelsen av den tredje gruppen vil derfor basere seg på fortiden til fire av mine informanter. De tre kategoriene kan betegnes som idealtyper i Webersk forstand (Weber & Fivelsdal 2000:199).⁵⁸ Det er altså teoretiske konstruksjoner som skal skape størst mulig begrepsmessig klarhet, uten at det gir en konkret empirisk representasjon av virkeligheten (Korsnes et al. 1997:123). Denne inndelingen betyr dermed ikke at informantene tilfredsstillter eller oppfyller alle kriteriene i den gitte typologien. Det betyr i stedet at utsagn og egenskaper ved disse individene har en tendens til å gå igjen, men i forskjellige kombinasjoner.⁵⁹

Den unge og velutdannede

Gruppen består hovedsakelig av kvinner i 20-årene som har universitetsutdannelse på bachelor- eller masternivå. De er oftest ugift - har kjæreste/samboer eller er single, og har sjelden barn. De er språksterke og snakker norsk og engelsk flytende, og har gjerne tatt flere norskkurs både før de kom til Norge, og mens de har vært her. Motivasjonen for å dra til Norge er sjelden penger, men oftere en reflektert overveining av alternativer, eller en romantisk forestilling om det eksotiske Norge/Skandinavia. De er gjerne under utdanning, har pause fra studiene, eller er akkurat ferdigutdannet. De har derfor ikke særlig relevant arbeidserfaring. I Norge vil de ha vansker med å skaffe seg arbeid etter utdannelsen, og de jobber derfor i ufaglærte yrker som servitører, stuepiker, hjelpepleiere eller lignende. Noen av dem ønsker kanskje fulltidsjobb, men må ta til takke med en deltidsstilling, eller arbeide som ekstrahjelp. De har sjelden migrasjonserfaring fra andre land, men foreldrene har gjerne det. Flere av dem trekker fram problemet med hjerneflukt (brain drain) for Polen sin del, og

mener at hjemlandet har alvorlige problemer med å finne kvalifisert arbeidskraft i yrker som krever spesialkompetanse.

I denne gruppen har jeg plassert **Mariza** (20-årene), **Franziska** (20-årene), **Zuzanna** (20-årene), **Lukasz** (20-årene) og **Elizabeta** (30-årene). Det er enkelt å se at typologien beskrevet ovenfor ikke passer perfekt for individenes situasjon og historie. Zuzanna og Elizabeta snakker ikke norsk, Elizabeta er en gift tobarnsmor i 30-årene, og Zuzanna har en godt betalt jobb som er relevant for mastergradsutdannelsen hun har tatt i Polen. Likevel mener jeg det er en del aspekter som går igjen i forskjellige kombinasjoner hos disse fem individene, som gjør at typologien er en hensiktsmessig konstruksjon for å forstå visse mønstre:

	Mariza	Franziska	Zuzanna	Lukasz	Elizabeta
Kjønn	Kvinne	Kvinne	Kvinne	Mann	Kvinne
Alder	20-årene	20-årene	20-årene	20-årene	30-årene
Sivilstatus	Singel	Norsk kjæreste	Singel	Norsk samboer	Gift
Barn	Nei	Nei	Nei	Nei	2 barn
Utdanning	bachelorgrad	bachelorgrad	mastergrad	mastergrad	bachelorgrad
Jobb i Norge	Bærplukker Stuepike Servitør	Bærplukker Au pair Lærer Hjelpepleier Frilans	Tekniker i helsevesen	Fabrikkarbeider Servitør Lærer Frilans	Hjemmearbeidende Assisterer mannen i byggebransjen
Norsk	Flytende	Flytende	Går på kurs	Godt	Vil lære
Engelsk	Flytende	Flytende	Godt	Flytende	Flytende
Om Norge	Forelsket i Norge	Elsker Norge	Lite stress	Trygt	Liker det norske "systemet"
Migrasjonserfaring	I Norge	I Norge	Nei	Nei	Tyskland, og "annet vestlig land"
Migrasjonserfaring i familien	Far i Norge, bror i USA	Nei	Far rundtom i Polen	Far i Tyskland	Hele familien i Tyskland, USA og "annet vestlig land"
Forhold Polen	Ingen venner igjen	Ingen venner igjen	Savner familien	Får mange jobbtilbud	Liker ikke det polske "systemet"

De fem informantene kan åpenbart ikke forstås som representative, men viktige elementer ved den konstruerte typologien kan finnes igjen i andre historier, i andre "case" og i relevante statistiske undersøkelser. Wengraf vektlegger nettopp dette aspektet ved den innfallsvinkelen jeg har benyttet:

This has made me realise how a grounded-theorising method of work on a particular case, [...], provides considerable - if frequently unused - resources of generality and typification with which to work on other cases, resources that I argue ought to be inspected *before* one starts to search 'in the literature' for pre-existing concepts and typologies into which the 'case' might be squashed (Wengraf 2000:141).

I mitt tilfelle bekrefter Fafo- og IMDi-rapporten (Friberg et al. 2007:22; IMDi 2008:21) noen av elementene ved den konstruerte typologien. Begge rapportene forteller at kvinnene har høyere utdanning enn mennene. Friberg m.fl. beretter videre at de finner at "en forholdsvis stor andel av kvinnene var studenter i perioden før de reiste". Gjennomsnittsalderen for kvinnene i utvalget var 27 år, og det trekkes fram at en god del av dem var ugifte (Friberg et al. 2007:28). Ifølge IMDi har også flere kvinner gjennomført norskkurs eller bestått norskprøve (IMDi 2008:43). Det samme finner Matejko og Stefanska, som har gjennomført dybdeintervjuer med 20 polske innvandrere i Oslo i begynnelsen av 2007: "Kvinnene i utvalget var høyere utdannet og yngre enn mennene. Seks av kvinnene hadde universitetsutdanning, mens den syvende hadde fullført yrkesopplæring. Kun en av mennene hadde universitetsutdanning" (Matejko & Stefanska 2007:100).

En del aspekter ved de polske kvinnenenes situasjon i Oslo, som Faforapporten trekker fram, stemmer imidlertid ikke like godt overens med mine funn. Friberg m.fl. finner for eksempel at flertallet av kvinnene jobber for private husholdninger, og at tre av fire jobber med renhold. Denne sterke tendensen finner jeg ikke igjen hos mine informanter. Det er kun **Mariza** (20-årene) som har arbeidet med renhold en kort periode, og det er kun **Elizabeta** (30-årene) som jobber for private husholdninger i dag. **Franziska** (20-årene) har imidlertid arbeidet i et privat hushold da hun var au pair i halvannet år. Friberg m.fl. trekker imidlertid fram at det finnes store regionale forskjeller når det gjelder bruk av tjenester i hjemmet: "Mens 2 prosent av alle hushold i Østlandsområdet hadde brukt vaskehjelp fra de nye medlemslandene de siste tolv månedene, var dette tilfellet for kun en halv prosent i resten av landet" (SSB 2006, referert i Friberg et al. 2007:73). Kanskje er dette en årsak til at jeg ikke har funnet informanter som passer inn i dette bildet. Også Matejko og Stefanska finner en mer differensiert sammensetning av kvinnenenes yrker i sitt utvalg: "én var omsorgsarbeider, én var rengjøringsassistent, én var administrasjonsassistent, én var teknisk tegner og én var lærer. [...]. To av respondentene studerte samtidig som de arbeidet" (Matejko & Stefanska 2007:100).

Friberg m.fl. trekker fram et viktig aspekt ved overgangsordningene, som de mener har særlig betydning for de polske kvinnenenes stilling på arbeidsmarkedet i Norge:

Overgangsreglenes krav om fulltids arbeidskontrakt ser ut til å ha særlige konsekvenser for de polske kvinnene som kommer til Norge. Med en forholdsvis høy terskel for å få lovlig opphold og

arbeidstillatelse, opplever mange av kvinnene at de har få alternativer til illegalt arbeid innenfor renhold. Omfattende bruk av deltidsstillinger i helsevesenet og i barnehager kan også tenkes å legge hindringer i veien (2007:29-30).

Selv om ingen av de fem informantene har endt opp med å arbeide illegalt i private husholdninger, har både **Franziska** (20-årene) og **Lukasz** (20-årene) endt opp med å ty til oppfinnsomme metoder for å få oppholdstillatelse. Franziska har en falsk kontrakt i helsevesenet som viser at hun har fulltidsstilling selv om hun jobber som ringevikar, mens Lukasz begynte å studere for å få bli i landet. Lukasz fortalte også at han hadde fått flere jobbtilbud i restaurantbransjen på opptil 80 prosents stilling, men at han hadde takket nei fordi han ikke ville fått oppholdstillatelse på det grunnlaget.

Rent umiddelbart er det kanskje overraskende at det trekkes fram at en god del av de unge kvinnene er ugifte, fordi mange antar at de fleste polske kvinnene i Norge kommer gjennom familieinnvandring til polske menn som allerede befinner seg her. En god del av de polske kvinnene kommer imidlertid på egen hånd, og de har gjerne en egen agenda for sitt opphold i landet. Ewa Morawska (2003) beretter om en lignende oppdagelse da hun støtte borti en gruppe polske arbeidere i Berlin som hun ikke på forhånd hadde ventet å finne. Hun kaller gruppen ”New Europeans”:

They come to earn money, for sure, but this is not the only and for some not even the most important purpose of their sojourns. According to my Berlin informants, Polish college students and young professionals, men and women alike, come to this city either on temporary student visas to learn German or to upgrade their qualifications and undertake undocumented work or to do the same on tourist visas, especially in the summer months. [...]. My respondents contrasted this group with the typical *Arbeitstouristen*: ‘this group is quite different, *swiatla*, cultured or civilized’; ‘they are curious about the world’; ‘they want to learn the [German] language and gain the [European] experience’ (Morawska 2003:175).

Kjennetegnene ved ”New Europeans” har mange likheter med de unge og velutdannede informantene jeg har snakket med. Både **Mariza** (20-årene) og **Franziska** (20-årene) kom til Norge for å lære språk. I tillegg deltok de begge i den uformelle delen av arbeidsmarkedet ved å plukke bær om sommeren. Motivasjonen til denne gruppen informanter synes å være ganske annerledes, og det virker å gi mening å benevne dem som ”cosmopolitans” eller ”aspiring Europeans” (ibid). Den samme hovedgruppen finner Kaczmarczyk og Okolski: ”the actors of recent migration were increasingly young persons originating from large towns and endowed with a high amount of human capital who had hardly started their professional careers” (2008:17). Denne gruppen synes å være noe oversett i den politiske debatten, og de

mannlige bygningsarbeiderne overskygger i stor grad disse representantene. Gruppen er riktignok mindre i antall, og den er trolig mindre synlig, nettopp fordi representantene i større grad oppleves som integrerte. De unge velutdannete er ofte ressurssterke, både når det gjelder oversikt over egne rettigheter og plikter, og når det gjelder språkbeherskelse. I tillegg inngår de oftere som del av den ”normale arbeidsstyrken”.

Den vellykkede bygningsarbeider

Denne gruppen består hovedsakelig av menn i alderen 35-55 år, som arbeider legalt i byggebransjen. De har gjerne fagbrev - yrkesskole eller teknisk fagskole fra Polen, og relativt gode lønns- og arbeidsvilkår. Representantene har ofte familie (kone og barn) i Norge, men noen av dem er også skilt. Hvis familien er i Polen, er det ofte et ønske at de skal komme etter. De har gjerne tatt norskkurs og er motivert for å lære språket, men behersker det likevel dårlig. De er enten ansatt direkte i norske virksomheter, eller de er utstasjonert i norske firmaer via norske vikarbyråer. Selv om de har ryddige arbeidsforhold i dag, har de gjerne dårlige erfaringer fra tidligere (gjernepolske) arbeidsgivere i Norge. Den viktigste motivasjonsfaktoren for å dra til Norge er penger, og mange har arbeidet i andre land tidligere. At de har slått seg til ro i Norge har sjelden med økonomisk desperasjon å gjøre, men heller med hvordan de opplever Norge som et godt land å bo i. De ønsker å bli i Norge og har planer om å skape en ny og bedre framtid her, for seg og familien.

I denne gruppen har jeg plassert **Zygmunt** (30-årene), **Andreks** (30-årene), **Bartosz** (50-årene) og **Henryk** (50-årene). Den overordnede typologien jeg skisserte over passer ganske bra på denne gruppen polske arbeidere. Alle fire er middelaldrende menn som arbeider i byggebransjen. Tre av dem har yrkesskole, mens Zygmunt ikke fullførte denne. De jobber alle sammen i norske virksomheter og har relativt gode arbeidsbetingelser, men tre av dem har tidligere hatt jobber i Norge hvor de opplevde å bli dårlig behandlet. Alle fire har tatt norskkurs, men ingen av dem behersker språket godt nok til at intervjuene kunne ha foregått på norsk. De ønsket alle å bli i Norge, men for Zygmunts del var det avhengig av jobbsituasjonen i framtiden. Zygmunt, Andreks og Bartosz har arbeidet i andre land tidligere, og har således opparbeidet seg det jeg vil kalle migrasjonskompetanse.⁶⁰

	Zygmunt	Andrek	Bartosz	Henryk
Kjønn	Mann	Mann	Mann	Mann
Alder	30-årene	30-årene	50-årene	50-årene
Sivilstatus	Skilt og gift for 2. gang	Skilt, ny kjæreste	Gift	Skilt
Barn	3 barn	2 barn	2 barn	1 barn
Familie	I Norge	I Polen	I Polen	I Norge
Utdanning	Yrkesskole ikke fullført	Yrkesskole	Yrkesskole	Yrkesskole
Jobb i Norge	Håndverker	Håndverker	Håndverker	Håndverker
Norsk	Noe. Tatt kurs	Nei. Tar kurs	Noe. Tatt kurs	Nei. Tar kurs
Engelsk	Nei	Nei	Nei	Nei
Migrasjonserfaring	Spania, Tyskland	Belgia, Estland, Irland, Sveits, Nederland, Tyskland	Tyskland, "Afrikansk land"	Nei
Om Norge	Vil lære norsk og få norsk statsborgerskap	Framtiden virker bedre her	Levekår bedre her	Liker å gå i fjellet

Likheten mellom disse fire informantene er ganske slående. De er ressurssterke, og de har klart å komme seg over i bedre jobber etter hvert. Representantene for denne gruppen minner derfor om typen Friberg m.fl. kaller "Den integrerte polakk", som presenteres som "suksesshistoriene". Alle fire har klart å få seg forholdsvis godt betalte og velregulerte norske jobber. **Bartosz** (50-årene) og **Zygmunt** (30-årene) har vært en stund i Norge og snakker litt norsk, og alle fire har gått eller går på norskkurs. **Zygmunt** (30-årene) og **Henryk** (50-årene) har familien sin i Norge, og **Andrek** (30-årene) og **Bartosz** (50-årene) håper å få henholdsvis kjæresten og familien sin til Norge. De har rimelig god oversikt over hvilke rettigheter og plikter de har i landet – de betaler skatt, har oppholdstillatelse, tre av dem er medlem i LO, og **Bartosz** (50-årene) og **Zygmunt** (30-årene) får (eller har søkt om) barnetrygd fra Norge. Friberg m.fl. vektlegger at denne gruppen føler seg mest frustrert over forskjellsbehandlingen av polakker i det norske arbeidslivet. Informantene mine uttrykker ikke dette direkte, men åpenbare tilfeller av forskjellsbehandling kommer likevel tilsyne under intervjuene. Da jeg spurte **Andrek** (30-årene) om han trodde han fikk dårligere lønns- eller arbeidsbetingelser enn de norske arbeidskameratene, svarte han først "nei". Litt senere i intervjuet sa han imidlertid "ja", men han presiserte at han syntes det var greit. Når jeg spurte **Bartosz** (50-årene) om det samme, svarte han: "Tolk: Han sier at de [nordmennene] tjener mer, men han vet ikke *hvor* mye mer, for han er ikke interessert". **Zygmunt** (30-årene) er også overbevist om at han får mindre betaling enn de norske arbeidskameratene, men han synes *ikke* det er greit, for han sliter med å forsørge konen og sønnen i Norge. "Tolk: Han *vet* at han tjener halvparten, men han jobber *dobbelt* så mye".

Til tross for at de fire informantene passer best i det Friberg m.fl. kaller ”Den integrerte polakk”, har jeg vanskelig for å benevne dem som det. De har riktignok norske jobber med rimelig gode arbeidsvilkår, og de har gått på norskkurs. Arbeidsbetingelsene synes imidlertid å være annerledes for polske enn for norske arbeidstakere ansatt i norske virksomheter. De fire bygningsarbeiderne jeg har snakket med tjener riktignok mellom 125 og 175 kroner. Men gjennomsnittslønnen i byggebransjen ligger på 175 kroner timen. En skulle tro at den lange internasjonale arbeidserfaringen informantene har opparbeidet kunne gi dem ansiennitet til høyere lønn.

Tilsvarende tendenser ser vi når det gjelder arbeidstid. **Zygmunt** (30-årene) sier til å begynne med at han jobber 7,5 timer dagen, 5 dager i uken. Senere kommer det imidlertid fram at Zygmunt jobber ”privat” (dvs. svart) etter den ordinære jobben. Den private jobben fikk Zygmunt gjennom en norsk kollega, og her får han betalt per oppdrag. Timelønnen varierer fra 40 til 140 kroner. Zygmunt står derfor opp klokken 5 om morgenen for å gå på jobb, og er ikke ferdig før kl. 21-22 om kvelden. Det betyr at en vanlig arbeidsdag for Zygmunt har en varighet på 13-15 timer. På den ordinære jobben ønsker arbeidsgiveren at Zygmunt skal jobbe lengre dager. Zygmunt gjør det likevel ikke, fordi han ikke får overtidsbetaling fra Adecco. **Andrekk** (30-årene) har også lange arbeidsdager - han jobber vanligvis 10 timer dagen (11 inkludert pause), men akkurat nå forteller han at han jobber 12,5 timer dagen, 7 dager i uken: ”Tolk: Men det er bare fordi sjefen er grei, og Andrekk er grei med *han*”. Slike elementer ved arbeidshverdagen til informantene indikerer at de, til tross for at de er fornøyde med sin arbeidssituasjon, ikke jobber under normale norske arbeidsvilkår.

Den utbredte bruken av etnisk segregering på norske byggeplasser er eksempler på andre elementer som gjør det vanskelig å benevne representantene for gruppen som ”integrerte”. Norske arbeidsgivere deler ofte arbeiderne inn i norske og polske arbeidslag, hovedsakelig grunnet kommunikasjonsproblemer. Dette medfører imidlertid uuntenderte konsekvenser, fordi segregeringen fungerer som en selvforsterkende mekanisme. Når de polske arbeiderne ikke arbeider sammen med nordmenn, mangler de den viktigste arenaen for å øve seg i norsk. Mine informaners språkbeherskelse er eksempelvis svært dårlig selv etter to-tre års arbeidsopphold i landet. Vi kan dermed konkludere med at denne typen polske migranter

riktignok er vellykkede og suksessfulle, men at det først og fremst må forstås *i forhold til* den neste typen migrant.

Den utnyttede polakk

Under denne overskriften ønsker jeg å samle de underbetalte og utnyttede polakkene - enten de er kvinner eller menn, jobber i byggebransjen eller andre steder, arbeider svart eller hvitt, eller arbeider for bedrifter eller private husholdninger. **Zygmunt** (30-årene), **Andrek** (30-årene) og **Bartosz** (50-årene) som nå er plassert i gruppen "Den vellykkete mannlige bygningsarbeider", ville tidligere tilhørt gruppen "Den utnyttede polakk". **Franziska** (20-årene) som nå tilhører gruppen "Den unge og velutdannede", ville tidligere kommet under gruppen "Den utnyttede polakk". I det følgende vil jeg derfor fortelle mer inngående om deres erfaringer fra denne perioden i Norge, og vise hvordan de klarte å komme seg ut av den utnyttede posisjonen.

Zygmunts (30-årene) første tid i Norge var tøff. Han ble tilbudt jobb i Bergen, og flyttet hit sommeren 2004. Zygmunt hadde skrevet arbeidskontrakt i Polen før han kom til Norge, og han ble lovet en legal norsk kontrakt. Han endte imidlertid opp med å arbeide "privat" (dvs. svart) sammen med 30 andre polakker for et norskpolsk firma. Zygmunt tjente 48 kroner timen og hadde ikke "lov" til å være syk:

Tolk: Han var syk, men gikk på jobb likevel uten å gjøre noe med det. Han *kunne* rett og slett ikke være syk, [så] han gikk på jobb.
I: Hva skjedde hvis han ble syk, eller hvis han ikke hadde kommet på jobb?
Z: *Tragedie!!* (han ler).

I begynnelsen var Zygmunt og de andre arbeiderne likevel fornøyd. Det var først etter en måned at de forsto det kunne bli problemer, da sjefen ikke utbetalte lønn. Zygmunt spurte sjefen om han hadde utbetalt lønn, hvorefter sjefen svarte "ja". Da Zygmunt fikk konen i Polen til å undersøke saken, viste det seg at pengene ikke var kommet på konto. Dagen etter spurte Zygmunt sjefen om han hadde kvittering på at han hadde utbetalt lønn. Sjefen svarte da at han hadde glemt å betale lønn. På et tidspunkt reiste Zygmunt også tilbake til Polen i fire uker, før sjefen igjen ringte for å få ham tilbake til Norge for å arbeide. Sjefen kjøpte flybillett til ham, og Zygmunt kom tilbake til Norge. Han hadde imidlertid fortsatt ikke fått

lønn. Zygmunt ble etter hvert så nødlidende at han ba konen i Polen om å sende ham penger.

Zygmunt forteller også at arbeidskameraten hans ble psykisk syk av behandlingen de fikk:

Tolk: I tillegg var det før jul - årets slutt. Altså det var helt *grusomt!* [...]. Så det var en [av arbeidskameratene til Zygmunt] som ble *gal* rett og slett. Det var jul og det var tre måneder her og han fikk *ingenting*. Han var *helt* blakk. Han hadde tre barn hjemme, også var [han] helt blakk. Han ville begå selvmord. Han ville hoppe fra en ferge og litt sånn forskjellig, så han ble innlagt i Polen.

Til slutt kontaktet Zygmunts kollega LO, og sammen med en representant gikk de for å snakke med sjefen. De kontaktet også flere norske aviser og TV-medier som førte til at saken fikk stor oppmerksomhet. Det ble deretter opprettet en konto som "vanlige folk" betalte inn penger på. I tillegg ble de kontaktet av en rik mann fra Bergen som betalte hjemreisen for dem, ga dem penger til mat, og ga dem 8000 kr. per barn. Zygmunt forteller at det pågår en rettssak mot firmaet han tidligere arbeidet for, og at sjefen skylder ham 100.000 kroner. Zygmunt reiste hjem igjen til Polen etter den dårlige behandlingen han fikk fra den første arbeidsgiveren i Bergen. Han begynte imidlertid snart på norskkurs i regi av Adecco, og deretter kom han tilbake igjen til Bergen på nyåret (2005), hvorefter han fikk jobb i et norsk firma gjennom Adecco. Zygmunt sier videre at han har fått 20 venner fra Polen til Norge ved å henvise dem til Adeccos opptak i Polen. Zygmunt er imidlertid *ikke* fornøyd med å ha Adecco som arbeidsgiver, og han ønsker seg en norsk jobb med direkte ansettelse.

Andrek (30-årene) arbeidet for en polsk kvinne den første tiden han tilbrakte i Norge. Han sier at firmaet var polsknorsk - dvs. et norsk firma med polske arbeidere. Han sier at han hadde skattekort, norsk identitetsnummer, og arbeidskontrakt. Men i arbeidskontrakten sto det ikke at Andrek var faglært, selv om han hadde ansvar for hele prosjektet på det området han jobbet. Dermed fikk han dårligere lønn enn han skulle hatt. Andrek arbeidet med 50-60 andre polakker - noen av dem jobbet svart, og mange jobbet skift. Andrek sier at de ble utnyttet og at de ble sterkt underbetalt. Hvis han eksempelvis jobbet 200 timer, så fikk han kun betalt for 100 av timene.⁶¹ Andrek lot seg imidlertid ikke lure, for han hadde skrevet opp alle timene han hadde arbeidet: "Tolk: De kranget, og hun sto på *sitt*, men han lot seg ikke behandle sånn, så han gikk av. [...]. Og han fikk betalt med det samme, for han krevde og sto *på* ikke sant?". Andrek var den første som forlot firmaet, da han merket at arbeidsforholdene ikke var på topp. Deretter ble to av hans tidligere arbeidskamerater sagt opp, og de kontaktet LO. Det var ifølge Andrek en hel haug som ikke fikk betalt, eller som fikk for lite betalt. Sjefen betalte heller ikke skatt for arbeidstakerne, men beholdt skattepengene selv.⁶² Det var kun de to som kontaktet LO som fikk det de skulle til slutt. Andrek fikk deretter tilbud om jobb i et norsk firma gjennom

den ene arbeidskameraten som ble sagt opp i det forrige firmaet. Kameraten som Andrek reiste sammen med fra Polen, dro tilbake igjen til Polen sammen med en del av de andre ansatte, mens noen fortsatte å jobbe samme sted.

Bartosz (50-årene) har også dårlige erfaringer fra den første perioden i Norge. Han jobbet svart i Oslo hos en polsk arbeidsgiver, men han var ikke sikker på om firmaet var norsk- eller polskregistrert. Bartosz jobbet i firmaet i to måneder. En vanlig arbeidsdag var på tolv timer, men noen dager jobbet han ikke i det hele tatt: ”Tolk: Han jobbet for eksempel i en uke, og så var det en uke *uten* jobb. Det var som om han fyren - sjefen, *lette* etter jobb til dem i aviser eller noe sånt”. Bartosz forteller videre at de ble kraftig lurt når det gjaldt lønnen de skulle få for arbeidet. I Polen ble de først lovet 125/130 kroner timen, men da de kom til Oslo ble de bare tilbudt 90 kroner. Til slutt endte det med at de fikk 60 kroner timen for de dagene sjefen klarte å skaffe dem jobb. De måtte i tillegg legge ut for bompenger og bensin, men de fikk aldri refundert pengene slik de ble lovet. I begynnelsen bodde Bartosz og de andre arbeiderne gratis. Hvis de mot formodning fikk arbeid, måtte de imidlertid betale for det - uten at de dermed visste når de skulle jobbe neste gang. Bostandarden var heller ikke mye å skryte av, og når de var så heldig at de fikk jobbe, hadde de heller ikke utstyr til å utføre jobben:

Tolk: Han fyren - *sjefen*, han skaffet dem for eksempel en jobb der de skulle male et hus (han ler). De ble fortalt at de skulle komme *der* og *da* og male dette huset. Og så kommer de der, og så har han ikke pensler, ikke maling, ingen sånne drakter til å male i. Og han eieren til dette huset som skulle males, han *så* på dem og sa: Ehm hva-hva-hva-hva skal *dere her* liksom? Dere har ikke utstyr, dere har ikke *klær* (arbeidsklær). Hva skal dere *her* liksom?

Bartosz ble ikke betalt noe særlig for det han gjorde, og en del av pengene fikk han aldri. Han sier at arbeidskameratene hans krevde en del,⁶³ og at sjefen og arbeidskameratene dro tilbake til Polen. Bartosz reiste i stedet til Bergen, etter å ha hørt rykter om en jobb fra noen i Polen. Arbeidsgiveren i Bergen var polsk, og Bartosz fikk opplyst at han skulle jobbe litt svart i begynnelsen, men at han deretter skulle få hvit kontrakt. Han skulle betale skatt og han skrev kontrakt på 110 kroner timen. Bartosz var imidlertid ikke helt fornøyd med denne jobben heller, fordi han ikke fikk skikkelig sikkerhetsutstyr - som hjelm, maske og vernesko. Etter en måneds ansettelsestid i firmaet, ble han imidlertid tilbudt jobb i et norsk firma. Han ble kontaktet på byggeplassen av firmaet, og de spurte om han (og fire andre polske arbeidere) ville jobbe for dem. I løpet av en uke fikset det norske firmaet arbeids- og oppholdstillatelse og skikkelige arbeidsklær. Firmaet ordnet også med bosted for Bartosz – et stort møblert hus litt utenfor Bergen. Det jobber ca. 120 stykker i firmaet, hvorav 20 er polske arbeidere. Bartosz forteller at han har skaffet jobb til syv av de polske arbeiderne i firmaet. I denne

jobben får han 175 kr timen, han jobber 7,5 timer dagen, 5 dager i uken. Han betaler skatt, har norsk identitetsnummer og han får betalt på norsk konto. Bartosz har nå jobbet ett år i firmaet og er svært fornøyd: ”This job is *super*! Happy, happy, happy!”

Franziska (30-årene) arbeidet som au pair i begynnelsen av Norgesoppholdet hos en familie i Bergen. Franziska så au pair jobben som en mulighet til å få oppholdstillatelse i landet, og var derfor fornøyd med en lønn på 5000 kroner i måneden, i tillegg til kost, losji og månedskort på bussen. Andre elementer ved arbeidssituasjonen var hun imidlertid mindre fornøyd med:

Det var det jeg ikke likte. Jeg måtte alltid være fleksibel, og det er ikke alltid jeg. Jeg begynte 8 og sluttet klokken 3 for eksempel. Men det var alltid *noe*: ”Kan du hjelpe oss med *det*?” Nei, det likte jeg ikke. Jeg hadde jo fri, men *egentlig* så var jeg hele tiden tilgjengelig på en eller annen måte. Jeg kunne for eksempel ikke låse [rommet mitt], for det var installert en ny dør på mitt rom. Altså ikke at de bare *kom* inn og sånn, men barnet gjorde det. Jeg hadde jo fri lørdag morgen, men klokka 7 så var barnet våken. Barnet var jo bare 1½ år, så det kom bare inn [på rommet] (hun ler). Etter hvert begynte barnet i barnehage, så da trengte de ikke meg så mye lenger, og derfor fikk jeg mindre lønn. Da var det bare 3000, så det var ikke så kjekt. Altså jeg jobbet jo *mindre*, og da var det bare sånn. De var ikke så flinke til å betale lenger, og jeg var ikke så flink til å jobbe, for jeg var lei av det hele. Så jeg var veldig glad for at jeg fikk jobb på skolen, så jeg [kunne] slutte. Jeg tror de var glad de også (hun ler). Så alt ordnet seg.

Au parens vilkår og arbeidssituasjon har blitt satt kraftig under lupen den siste tiden, og media og flere forskere har satt fokus på at au pair-ordningen ikke fungerer etter intensjonen (Bikova 2008; Hovdan 2005; Isaksen 2007). Det hevdes at au pair ordningen ikke fungerer som kulturutveksling, men i stedet som en form for utnytting av utenlandske kvinner i husholdet. Franziskas erfaring fra au pair-arbeidet illustrerer dette. Hun hadde dårlige lønnsvilkår, i tillegg var hun alltid tilgjengelig, og fritiden hennes ble ikke respektert. Dette illustrerer at familien først og fremst så på Franziska som en arbeidstaker og ikke som en person på kulturutveksling. Franziska kunne dessuten godt norsk fra før, slik at vertsfamilien slapp å betale norskkurs for henne.⁶⁴

Det er gruppen ”Den utnyttede polakk” som typisk blir vektlagt i Osloundersøkelsen, og som politisk og samfunnsteoretisk anses for å være mest interessant. Det er videre hovedsakelig disse polakkene debattene rundt sosial dumping, allmenngjøringsvedtak og tjenstedirektiv dreier seg om. Jeg ventet å finne langt flere informanter tilhørende denne gruppen. Jeg fant i stedet at mine informanter var overraskende ressurssterke, tatt i betraktning det inntrykk en får gjennom media og Oslo rapporten. I forhold til typologien i Oslo rapporten, faller både ”Den illegalt ansatte” og ”Løsarbeideren” innunder det jeg benevner som ”Den utnyttede

polakk”. ”Den illegalt ansatte” kjennetegnes av at arbeidstakerne har ”manglende rettigheter både vis-à-vis arbeidsgiver og vis-à-vis staten” (2007:97), mens ”Løsarbeideren” hovedsakelig arbeider svart for private husholdninger og mangler oppholdstillatelse. **Zygmunt** (30-årene), **Andreks** (30-årene) og **Bartosz** (50-årene) som jeg har plassert i gruppen ”Den vellykkete mannlige bygningsarbeider” ville tidligere tilhørt gruppen ”Den illegalt ansatte”. **Franziska** (20-årene), som tidligere arbeidet som au pair i en norsk husholdning, ville ikke falle innunder noen av disse typene, men jeg velger å benytte meg av hennes historie under dette avsnittet fordi au-pair-ordningen av mange blir betraktet som et skalkeskjul for grov utnyttelse av utenlandske kvinnelige arbeidstakere.

Sosial mobilitet

Historiene fra gruppen av ”utnyttede polakker” dreier seg om informantenes fortid. Siden disse i dag befinner seg i gruppen av ”unge velutdannede” eller ”vellykkede bygningsarbeidere”, er vi vitne til en utvikling som kan betegnes som *oppadgående sosial mobilitet* for informantenes del.⁶⁵ Sosial mobilitet ”viser til ein realitet prega av menneskeskapte former for differensiering og stratifikasjon” som ifølge Sorokin kan forstås med begrepene sosialt rom, sosial avstand og sosial posisjon (Hjellbrekke & Korsnes 2006:51). Begrepet bygger videre på en forutsetning om at sosiale posisjoner lar seg ordne hierarkisk (ibid:10). Den biografiske tilnærmingens fordeler kommer her tydelig til uttrykk. Framgangsmåten bevarer nemlig tidsdimensjonen og det prosessuelle aspektet ved mobilitet.⁶⁶

Bartosz’ (50-årene), **Zygmunts** (30-årene) og **Andreks** (30-årene) arbeidshistorier beskriver en oppadgående sosial mobilitet som har foregått innen samme bransje og yrke. Veien fra utgangs- til destinasjonsposisjonen bærer likevel preg av at de har tilbakelagt store avstander i ”det sosiale rommet”. Fra å befinne seg i en sårbar og utnyttet posisjon på arbeidsmarkedet i begynnelsen av Norgesoppholdet, klarte de på forskjellig vis å skape seg bedre vilkår.⁶⁷ Sannsynligheten er også stor for at de fire bygningsarbeiderne har langt bedre levekår enn mange av de andre polske arbeidsinnvandrerne som befinner seg i Norge. Hva er det da som gjør at akkurat disse fire har klart seg, mens mange andre har det langt vanskeligere? Kan vi i historiene som fortelles, finne noen mønstre som kan forklare forskjellene?

I de tre historiene ser vi at LO ble koblet inn. Det var imidlertid ikke mine informanter som kontaktet LO, det var det kollegaene deres som gjorde. Like fullt synes fagforeningen å ha betydning for historienes sentrale "turning points". Nettverk og informasjonen som spres i dette, synes også å være sentralt. Ifølge Moch har "the personal information field" en svært sentral betydning for migranter: "Migration information was shared by kin, friends, and acquaintances who often chose the same destination and helped each other find work" (Moch 1992:16). Det samme standpunkt tar Strauss når han sier følgende: "The agencies which minimize individual and family decline are principally the kinship and friendship networks" (Strauss 1971a:184). "Personlig informasjon" var, som vi så, viktig for **Bartoszs** (50-årene) beslutning om å dra fra Oslo til Bergen, en kollega skaffet **Andrekk** (30-årene) jobb i et norsk firma, mens sønnen skaffet en jobb til **Henryk** (50-årene). Videre beretter **Bartosz** (50-årene) at han gjennom personlige kontakter har skaffet syv polske arbeidere gode "norske" jobber i firmaet, mens **Zygmunt** (30-årene) beretter at han har "overtalt" 20 venner til å søke opptak gjennom Adecco i Polen. Også **Franziska** (20-årene) skaffet seg jobb som lærer via en bekjent.

Selv om en kan finne visse konkrete foranledninger til at informantene har greid å tre inn i kategorien av "vellykkede bygningsarbeidere", er det mye som tyder på at overgangen fra en posisjon til en annen tildels er tilfeldig. De tre informantene har eksempelvis forskjellige historier å fortelle om hvordan de fikk den jobben de har i dag. **Bartosz** (50-årene) ble headhunted på byggeplassen, **Andrekk** (30-årene) fikk tilbud om jobb gjennom arbeidskameraten som hadde kontaktet LO, og **Zygmunt** (30-årene) fikk seg jobb gjennom Adecco i Polen.

Det finnes imidlertid andre elementer som gjør at likhetene mellom historiene trer mer fram i lyset. Vi husker at alle tre relativt tidlig ble seg bevisst at de ble utnyttet og lurt, og at **Andrekk** (30-årene) og **Bartosz** (50-årene) var de første som forlot "det synkende skip". **Andrekk** (30-årene) og **Zygmunt** (30-årene) deltok også i åpne konfrontasjoner eller konflikter med sjefen om lønnsutbetaling o.a., mens flere av arbeidskameratene deres valgte å la være å gjøre det samme. Tiltross for de store økonomiske forskjellene mellom Norge og Polen, og til tross for at informantene beretter at de opprinnelig dro til Norge for å arbeide og tjene penger, oppgir både **Andrekk** (30-årene) og **Bartosz** (50-årene) at de ikke har det bedre

økonomisk nå enn før, mens **Zygmunt** (30-årene) sier at han *kanskje* har det *minimalt* bedre. Årsaken kan være at de tre informantene har arbeidet i andre vestlige land tidligere, og at de derfor er vant til å tjene gode penger. De er dermed ikke drevet til Norge av økonomisk desperasjon. At de havnet i Norge denne gangen var kanskje tilfeldig, men at de valgte å bli skyldtes at de greide å ordne seg ryddige og regulerte arbeidsforhold som skapte sikkerhet for framtiden. Informantene har hele tiden hatt valget mellom å bli i Norge, eller å dra tilbake til Polen eller et annet land, hvis ikke de norske arbeidsforholdene svarte til forventningene. **Bartosz** (50-årene) reiste illustrerende nok til London for å undersøke hvordan arbeidsforholdene var der, for å sammenligne dem med arbeidsforholdene i Bergen. Risikoen mine informanter tok i forhandlingsprosessen med arbeidsgiver var dermed ganske liten, sammenlignet med andre polske arbeidere som ikke hadde den samme migrasjonskompetansen – dvs. polske arbeidere som ikke hadde muligheter eller kontakter i andre vestlige land, og som ikke hadde bygget seg opp en viss økonomisk sikkerhet fra tidligere inntektsbringende arbeidsforhold i utlandet.⁶⁸ En bør altså ikke undervurdere det Bertaux og Delcroix kaller “*subjective resources*” eller “*capital d'expérience biographique spécifique* (capital of a specific biographical experience)” (2000:77).⁶⁹ Det ser nemlig ut til at en spesiell form for ”kapital”, tilegnet gjennom tidligere migrasjonserfaring, gjør seg gjeldende. Gjennom informantenes spesifikke historie har de opparbeidet *migrasjonskapital*, som trolig medfører at disse individene stiller sterkere i møte med utfordringer i nye destinasjonsland. Migrasjonskompetansen har videre hatt innvirkning på de alternativer informantene så som mulige, og deretter for det videre handlingsforløpet, som tilslutt resulterte i at de greide å komme seg ut av den utnyttede og sårbare posisjonen.

Statushierarkiet i byggebransjen

Begrepet om sosial mobilitet forutsetter, som vi så, at sosiale posisjoner lar seg ordne hierarkisk. Ofte blir posisjonene også ”oppfatta som hierarkisk ordna av medlemene i samfunnet” (Hjellbrekke & Korsnes 2006:10). Gjennom intervjuene med de mannlige bygningsarbeiderne, utkrystalliserer det seg et tydelig hierarki mellom polske arbeidere som har dårlige lønns- og arbeidsvilkår, som arbeider for og med polakker, og polske arbeidere med gode lønns- og arbeidsvilkår som arbeider i norske firmaer med norske arbeidskamerater. Mellom disse ytterpunktene finnes riktignok flere mellomposisjoner.

Friberg m.fl. benevner det overnevnte hierarkiet som A- og B-lag.⁷⁰ A-laget består av polske arbeidere som jobber legalt for norske virksomheter, mens B-laget består av polske arbeidere ansatt av useriøse aktører i byggebransjen (Friberg et al. 2007:101-103; Se også Rye 2007b for en beskrivelse av utviklingen av et sekundært arbeidsmarked i jordbruket). Dette hierarkiet kommer til uttrykk på forskjellig vis i intervjuene, men det er særlig tydelig hos de to informantene som har relativt lang oppholdstid i Norge - i **Zygmunt** (30-årene) og **Bartosz** (50-årene) fortellinger. Det er imidlertid et langt mer differensiert stratifikasjonssystem som kommer til overflaten enn det betegnelsen ”et A-lag” og ”et B-lag” indikerer. Selv om både **Zygmunt** (30-årene) og **Bartosz** (50-årene) befinner seg nærmere det Friberg m.fl. kaller A-laget, ser Zygmunt store forskjeller mellom de to posisjonene, mens Bartosz er svært fornøyd med å være bedre akseptert eller integrert enn de andre polske arbeiderne som er ansatt i det norske firmaet han jobber i.

Zygmunt (30-årene) har etter hvert lang fartstid i det norske arbeidsmarkedet. Han er ansatt gjennom Adecco, og har derfor rimelig ordnete arbeidsforhold i forhold til mange andre, og i forhold til hvordan han hadde det da han kom til landet første gang. Likevel er ikke Zygmunt fornøyd med situasjonen. Han har nemlig et høyt ønske om å få seg jobb som direkte ansatt i en norsk bedrift. Når jeg spør om han tror hans situasjon eller liv i Norge er bedre enn slik andre polakker i Norge har det, svarer han:

Tolk: Ja, *minimalt* bedre kanskje. [...]. Han mener at de som *ikke* jobber i Adecco, og de polakkene som er ansatt i norske firmaer, *de* tjener godt og de har det nok bedre. De har det bedre rett og slett.

I sitatet over er det åpenbart hvem Zygmunt sammenligner seg med når han tenker på ”andre polakker”. Han konstaterer riktignok at han har det litt bedre enn noen, men hovedfokus ligger på de som har det enda bedre enn ham - dvs. de som er direkte ansatt i et norsk firma. Når en sammenligner med lønnsvilkårene til andre polakker, slik det kommer fram i Osloundersøkelsen⁷¹, skulle en tro at Zygmunt var svært fornøyd med 135 kroner timen. Men Zygmunt hadde i utgangspunktet et langtidsperspektiv på oppholdet sitt i Norge, han ønsket seg sågar norsk statsborgerskap, og han hadde fått konen og sønnen sin til Norge. I lengden var det ikke tilfredsstillende å arbeide for et vikarbyrå, og han fortalte at framtiden i Norge var avhengig av om han fikk en bedre jobb. Da jeg i januar 2008 snakket med tolken, kunne hun fortelle at Zygmunt og familien hadde reist tilbake igjen til Polen. Sannsynligvis returnerte de fordi oppholdet i Norge ikke svarte til forventningene, ettersom Zygmunt ikke ble en del av

den normale arbeidsstyrken i byggebransjen. Eksempellet illustrerer statushierarkiet innad i gruppen av polakker i Norge, og den viser at det å være ansatt direkte i et norsk firma, framstår som et mål for mange.⁷²

Bartosz (50-årene) har, i likhet med **Zygmunt** (30-årene), arbeidet en stund i Norge. Men der Zygmunt ikke klarte å klatre helt opp, havnet Bartosz på toppen av hierarkiet nærmest ved en tilfeldighet. Bartosz symboliserer derfor den virkelige suksesshistorien, og han er nok den bygningsarbeideren som er best integrert av de fire. Han har god lønn (175 kr timen) og normal arbeidstid (37,5 timer uken). Han arbeider kun med nordmenn i arbeidslaget og han føler seg godt mottatt av de norske kollegene. Han tilbringer også deler av fritiden sin med dem. Bartosz forteller med stolthet at han er den eneste polakken som har ”fått lov” til å arbeide sammen med de norske. Han sier at han etter hvert ble plassert sammen med de norske fordi han var flink og fordi det var lett å komme i kontakt med ham. Bartosz har også ansvar for opplæring av nye polske arbeidere i firmaet, og han har hatt ansvar for opplæring av norske lærlinger. Bartosz sier at han er veldig godt likt blant de norske kollegene:

Tolk: Han kjenner både norske og polske [folk], og [han] henger sammen med norske også. Han skal til og med spille fotball [med dem]. Han skal være med de norske, *mot* de polske (han ler stolt). Han snakker ikke så veldig mye norsk, men han kommuniserer så bra med dem *uansett*, så de liker ham veldig godt. [...]. Han er veldig flink på arbeidet - veldig arbeidsom, veldig grei og hjelpsom. Jeg tror han er veldig kjapp, selv om han er gammel.⁷³ Han er veldig dyktig. Han *hopper* som en *apekatt*! Så de kaller ham for monkey (han ler stolt).⁷⁴ [...]. Ja altså det er *mange* nordmenn han henger med, og de liker han veldig godt [...]. Han blir gjerne invitert [med på ting] av de norske, og han har stor respekt for dem, og motsatt. De liker ham. Han har smakt norsk mat og alt. [...], og han blir gjerne invitert [på] bedriftsfester.

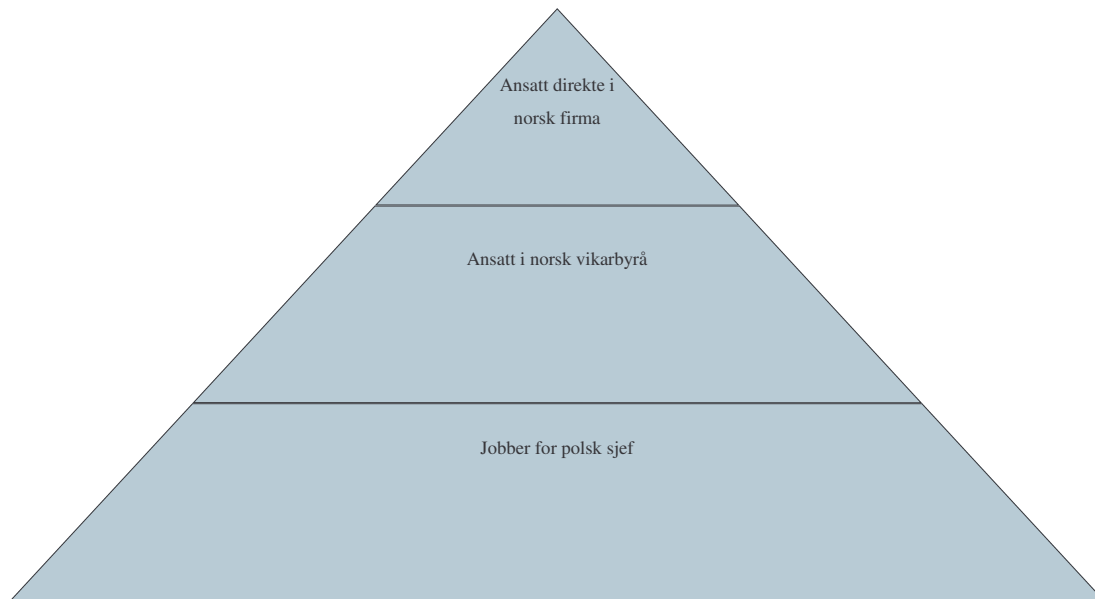
Bartosz har altså klart det mange polakker drømmer om – nemlig å bli en del av det norske miljøet på byggebransjen. Stoltheten Bartosz framviser når han snakker om at han spilte på ”det norske laget *mot* ”det polske” i en fotballkamp, er et avslørende symbol på hierarkiet på arbeidsplassen. Å arbeide med polakkene - og å være på ”det polske fotballaget”, er åpenbart ikke knyttet til nasjonal stolthet. Det er i stedet B-laget i dobbel betydning. Grunnet språklige barrierer virker slike segregerte arbeidslag å være ganske utbredt. Det er imidlertid gode grunner til å være kritisk til et slikt skille. Det forsterker manglende språkkunnskaper og dermed segregeringen, og det gjør skillelinjene mellom ”de vellykkede” og ”mindre vellykkede” polakkene enda sterkere.

Det er liten tvil om at informantene vet at det finnes en del polakker som ikke har det spesielt godt i Norge – særlig fordi flere av dem har vært i slike situasjoner selv. Til tross for at **Bartosz** (50-årene), **Zygmunt** (30-årene) og **Andre** (30-årene) hadde førstehåndskjennskap

til hvor prekære arbeidsforhold mange lever under, ønsket de imidlertid ikke å uttale seg om hvordan de trodde andre polske arbeidere i Norge hadde det. Slik svarer eksempelvis **Andre** (30-årene): "Tolk: Det vet han ikke. Da må du nesten spørre de *andre*, og sammenligne selv. Han har det bra, men hva de andre syns, det er en annen ting". **Bartosz** (50-årene) og **Andre** (30-årene) ønsket heller ikke å snakke om denne delen av egen fortid, og det var viktig for dem å presisere at de hadde det bra. Dette henger trolig sammen med informantenes oppadgående mobilitet, og behovet for sosial distanse til gruppen de en gang tilhørte.

Vi ser dermed konturene av et tydelig hierarki mellom de polske bygningsarbeiderne i Norge. **Bartosz** (50-årene), som er ansatt direkte i norsk virksomhet, er svært fornøyd. Han står på toppen av mulighetshierarkiet for polske mannlige bygningsarbeidere. **Zygmunt** (30-årene), som er ansatt i Adecco, er derimot ikke fornøyd, til tross for at han har det bedre enn mange andre. Han streber nemlig mot **Bartosz'** (50-årene) posisjon. Andre polske arbeidere vil imidlertid se langt etter den jobben og den posisjonen **Zygmunt** (30-årene) har opparbeidet seg. Utenfor informantenes relevante hierarkisystem befinner nordmennene seg. Deres posisjoner synes ikke å være relevante for informantene.

Statushierarkiet for polske bygningsarbeidere⁷⁵

Vi finner dermed det Morawska kaller ”*a double dichotomous system*”. Med det mener hun “a clear-cut, semi-caste distinction between the American [Norwegian] world and their own [the Poles] and – within the latter – with initially fuzzy, later more crystallized status divisions” (Morawska 1982:86). Hun poengterer også at dette interne statushierarkiet ikke var synlig ”utenfra”, idet polakkene fra majoritetsbefolkningens ståsted så ut som en stor og uddifferensiert masse av arbeidere. Likheten til situasjonen i Norge i dag er slående.

6. Forholdet mellom polakker i Norge

Et særdeles interessant tema som kom opp i flere av intervjuene, var hvordan informantene forholdt seg til andre polakker i Norge. Dette var et aspekt ved informantenes sosiale tilværelse jeg ikke hadde tenkt på, og som jeg derfor ikke hadde inkludert i intervjuguiden. Jeg hadde riktignok tatt med en del spørsmål om hvordan informanten følte seg behandlet i Norge, og om han eller hun hadde negative erfaringer med stigmatisering eller diskriminering fra majoritetsbefolkningen. Overraskende ofte fikk jeg til svar: ”Nei, jeg har ikke blitt dårlig behandlet av nordmenn, men av polakker”. Dette er tankevekkende utsagn som fortjener en nærmere analyse. Behovet for distanse synes å manifestere seg som ulike mestringsstrategier som informantene benytter seg av. I det følgende vil jeg derfor redegjøre for fire aspekter som kan forklare dette forholdet.

Segregering versus integrering

Den siste tiden har det spredd seg en frykt for at Norge er i ferd med å utvikle et etnisk segregert arbeidsmarked. Dette er særlig synlig i rengjøringsbransjen, men de samme tendensene ser etter hvert ut til å gjøre seg gjeldende i byggebransjen. Denne utviklingstendensen er synlig i mange vestlige land, og betegnes gjerne som ”dual labour markets” - der innvandrere fyller nisjer på arbeidsmarkedet som uansett er lite attraktive for nordmenn (Martin 1993; Piore 1979; Hudson referert i Rye 2007a:96; Rye 2007b). Innen byggebransjen er det stor grad av segregering mellom nordmenn med norsk arbeidsgiver, og polakker med norsk arbeidsgiver. Det synes imidlertid også å være stor sosial avstand mellom polakker med norsk arbeidsgiver og polakker med polsk arbeidsgiver. Slik finner vi igjen de store forskjellene og det interne dobbeltdikotome hierarkiet som er i ferd med å etablere seg i byggebransjen, internt på byggeplasser og internt i konkrete firmaer.

Selv de relativt sett vellykkede bygningsarbeiderne jeg har snakket med, kan fortelle om hvordan deres arbeidsplass i stor grad er preget av etnisk segregering. I **Andreks** (30-årene) firma jobber det eksempelvis åtte polakker og kun to nordmenn, mens polakkene i **Bartosz** (50-årene) sitt firma hovedsakelig jobber med hverandre. **Henryk** (50-årene) forteller videre at han bare jobber med landsmenn, og at han derfor har sett seg nødt til å overtale sin polske

sønn til å snakke norsk til ham, for at han skal kunne øve seg i språket. Når jeg spør Henryk om han kjenner noen nordmenn, forteller han dessuten at de eneste nordmennene han kjenner til, er de han treffer i butikker eller på gaten. Tolken til Henryk sitter med samme inntrykk:

Tolk: Det er en stor hindring at de jobber sammen med polakker. De kan ikke utvikle seg og de kan ikke bedre språket på noen som helst måte. [...]. Jeg kjenner en *haug* med sånne. De bor i polske gettoer og de jobber sammen med polakker. De har veldig lite anledning til å snakke med nordmenn. Så selv om du *bor* her i landet, så bor du i sånn "lille Polen". De er bare omringet av polakker.

Segregeringen vi er vitne til i visse bransjer - og på konkrete arbeidsplasser - innebærer store integreringsutfordringer⁷⁶, og bidrar til å skape større ulikhet i det norske samfunn. Den medfører forskjeller i lønns- og arbeidsvilkår mellom "nordmenn" og "utlendinger", og den fører til store og vedvarende kommunikasjonsproblemer. Antagelsen om at arbeid "i seg selv" fører til velintegrerte borgere – slik flere forskere synes å anta, slår dermed kraftige sprekker. Denne "taken-for-granted"-holdningen kommer særlig til uttrykk i følgende rapport fra SSB:

Arbeidsmarkedet er trolig den viktigste arena for integrering og for å skape gode levekår. Det er blant annet her man kan lære seg de språklige og sosiale ferdigheter som er nødvendige for å klare seg i samfunnet ellers, og en gruppes aktivitetsnivå på denne arenaen tas lett som uttrykk for hvorvidt gruppen er integrert eller ikke (Østby 2004:66 referert i Henriksen 2007:33).

Denne typen segregering som foregår på mange arbeidsplasser og i en del bransjer er, som vi ser, ikke særlig ønskelig fra mine informanters side. Flere av dem uttrykker eksplisitt at de ikke ønsker å "stenge seg inne i en polsk gruppe" - å arbeide og bo sammen med andre polakker er ikke særlig ettertraktet, ei heller å bare ha polske venner. Når en av bygningsarbeiderne forteller om framtidsplanene sine, sier han eksempelvis:

Tolk: Han vil flytte et annet sted på grunn av at det er [mange] polakker der omkring. *Særlig* siden kjæresten kommer, så vil han bo ordentlig, og ikke med polakkene (hun ler). [...]. Hun [kjæresten] vil bo hvor som helst. Det skal være fint. Det er ikke så nøyte, så lenge det ikke er med polakker (hun ler). [...]. Det huset [han bor i nå] er fullt med polakker, men han sier at det er andre sånne hus i området, med polakker. Jeg har *vært* der, og jeg så det jeg også (hun ler).⁷⁷

Det samme inntrykket får jeg fra en av de unge velutdannede, på spørsmål om nettverket og vennene hennes i Norge:

Jeg har faktisk bare norske venner her, og det er stort sett på grunn av at jeg gikk på Folkehøgskole, og [fordi] jeg alltid er med nordmenn. Jeg liker ikke å stenge meg [inne] i en polsk gruppe. Det skjer ganske ofte at jeg [treffer] polakker som har bodd i Norge i 2-3 år som ikke snakker norsk. Jeg traff for eksempel en gutt på flyet, og han begynte å snakke [med meg]. Han har bodd i Oslo i 4 år, og han begynte å spørre *meg* om for eksempel.. Jeg begynte å snakke med ham om arbeid og hvordan han har det, og så begynte han plutselig å spørre *meg* om hva slags.. hva vi kan kreve osv.. Han skjønnte at jeg var ganske kjent med den slags. Det er så *rart*! Jeg synes at det er veldig greit å ha norske venner og prøve å være i samfunnet og *kjenne* samfunnet.

Alle mine informanter uttrykker videre et ønske om å lære seg skikkelig norsk, og å ha norske venner. **Zygmunts** (30-årene) sier til og med: ”Jeg vil være en nordmann”, på slutten av intervjuet når jeg spør om han har noe han vil legge til.

IMDi bekrefter dette inntrykket av at ”mange [polakker] har et ønske om å integreres i det norske samfunnet” (IMDi 2008:30). Blant dem som hadde folkeregistrert seg, og som trolig hadde et lovlig langtidsperspektiv på oppholdet, var det eksempelvis ønskelig å finne egen bolig, få norske venner og lære seg norsk. I fokusgruppeintervjuene kom det også fram at ”de som har planer om å bli boende i Norge over lengre tid, var mer opptatt av å integreres i det norske samfunnet enn av å tilhøre egne polske samfunn” (ibid:37). Hvorvidt dette uttalte behovet for fysisk og sosial distanse til andre polakker er en generell tendens, gir ikke informantene mine svar på. Det kan dog tenkes at denne holdningen kun er å finne blant ”de unge velutdannede” og ”de vellykkede bygningsarbeiderne” som har oppholdt seg en stund i landet. Morawska, som i en artikkel beskriver statushierarkiet mellom Øst-Europeere i Amerika rundt forrige århundreskifte, finner nettopp dette: ”Of course, the class division was affected by the older immigrants, who were by now ‘mangling’ the English language reasonably well. They had steady work, or their own ‘ples’ (place-workplace in the factory) and higher pay. They refused to mingle with the newcomer ‘greenhorns’ and felt something more” (Morawska 1982:86). Denne antagelsen bekreftes tildels også av Matejko og Stefanska:

Det er imidlertid ofte slik at polske migranter ønsker å leie leiligheter eller hus sammen med mange andre polakker. Denne type boforhold er spesielt populært blant nykommerne som ikke har råd til egen leilighet, personer som verken kan norsk eller engelsk og som av den grunn velger å bo sammen med andre polakker og selvsagt blant dem som ønsker å spare penger. På den andre siden har polakker som ønsker å slå seg ned i Norge, og som med jevne mellomrom får besøk av familien sin, en tendens til å leie egne leiligheter. Ofte forsøker de *’å bo lengst mulig borte fra det polske innvandremiljøet’ (Mann 4, 40 år)* (Matejko & Stefanska 2007:103).

Å være del av et polsk arbeidslag eller et polsk samfunn i Norge, synes dermed ikke å være ladet med stolthet og intern solidaritet for mine informanter. Mange har et ønske om å inkluderes på de ulike arenaene – lære seg språket, få norske arbeidskamerater, naboer og venner. En del av forklaringen på ønsket om distanse, er således et ønske om integrering både sosialt og kulturelt. Det synes imidlertid som at integreringsønsket er tett forbundet med de vellykkede representantene for gruppen, kanskje særlig som ledd i deres distansering i forbindelse med en oppadgående mobilitet i statushierarkiet.

Den amerikanske drøm

Med oppadgående mobilitet og migrasjon følger ofte en løsrivelse fra det vante og kjente. En er ikke lenger omsluttet av gamle venner og nær familie, og en må hevde seg i et konkurranseorientert miljø med mange andre - som i likhet med en selv, ønsker å skape en bedre framtid. William I. Thomas og Chicagoskolen generelt, var svært opptatt av dette aspektet ved migrasjon: "The individual was leaving behind a close-knit, familybased, traditional culture and seeking to adapt to a more individualistic and competitive world" (Thomas et al. 1996:xi). "For Handlin, and even for the Chicago school of sociologists, ethnicity conditioned entry into a predominantly individualistic, upwardly striving nation" (ibid:xv).⁷⁸

"Den amerikanske drøm" er benevnelsen på en rådende ideologi som særlig er utbredt i Amerika. Begrepet henspiller på en livsanskuelse der hvert enkelt menneske har like muligheter til suksess, og der en antar at mennesker som har oppnådd suksess, har vunnet konkurransen med andre gjennom hardt arbeid.⁷⁹ Ideologien oppsto i kjølvannet av migrasjonsstrømmene fra Europa til Amerika, og var tett knyttet til forestillingen om "mulighetenes land" – "a new world where anything can happen and good things might". (Hochschild 1995:xi). Ideologien er således velegnet for å forstå og forklare arbeidsmigranternes beveggrunner, fordi det nettopp antas at det er driven etter noe bedre som motiverer denne formen for migrasjon.⁸⁰ Hochschild trekker videre fram at det fortrinnsvis er dem som har troen på "mulighetenes land" som velger å migrere, og det er videre de som har mest tro på framtiden i det nye landet, som velger å bli værende (ibid:236):

those who came only to make money quickly and leave, or who lacked a clear vision of what they wanted and how to pursue it, were much less concerned about finding opportunities to advance than those who came to stay. The former wanted to earn money quickly, in 'dead end' jobs if necessary; the latter by definition wanted nothing very clearly. Conversely, 'permanence ... add[s] an edge to the settler's quest for opportunity: If one does not succeed, there is no going back. It is for these reasons that permanent immigrants have a reputation for being more self-assertive than temporary migrant groups'. The stayers, in short, are the immigrants committed to making their vision of the American dream a reality (ibid:237).

Budskapet i den amerikanske drøm er som regel svært individualistisk orientert. Suksess oppstår på bakgrunn av hardt arbeid – ikke tilfældigheter eller strukturelle betingelser. Den som lykkes kan dermed takke seg selv, mens den som mislykkes må skyldes på egen

ubrukelighet. Å reise fra et lavkostland til et høykostland kan gi muligheter for stor økonomisk gevinst. De mest konkurranseorienterte kan derfor se muligheter for rask profit. En del av de polske sjefene det berettes om, drives formodentlig av et slikt ønske. Det er kanskje årsaken til at en av de mannlige bygningsarbeiderne - og mange med ham, opplever polske sjefer som mindre til å stole på enn norske:

Tolk: Han jobber også med polakker, men sjefen er nordmann, og det er *helt* annerledes altså. [...]. Når sjefen din er polakk, så er det ganske sannsynlig at [du] ikke får betalt, eller at du får mye mindre betalt eller [at du blir] utnyttet på en eller annen måte. Jeg [tolken] har jo historier om hvor ille det er å jobbe hos en polakk hvis han er din overordnede. Nei, det [er det] *verste* som kan *skje*!

Det er umiddelbart forståelig at informantene ikke synes noe særlig godt om polske sjefer i Norge, når de har erfart å bli grovt utnyttet eller dårlig behandlet av dem. Det er imidlertid interessant at en av de mannlige bygningsarbeiderne og tolken generaliserer dette til å gjelde mange polakker i Norge og utlandet generelt:

Tolk: Han sier han kjenner mange polakker her, men [at] han vil holde avstand fra dem (hun ler), fordi det fører masse problemer med seg. Han sier han kjenner fra erfaring - det fører bare [til] trøbbel. [...]. Det er sært med det. Når de er i *utlandet*, så er det mange av dem som, i stedet for å hjelpe hverandre, undergraver hverandre - både når det gjelder jobb og i livet generelt.

Det samme mener en av de unge kvinnene:

When we live in Poland, we are friendly, but when we go to another country: Oh, it's *horrible*! [...]. You know, when we spend time in Poland for example: *You* have money [and] *I* have money. [If] you *don't* have money [and] *I* have money, [then] *I help* you! But *here* [in Norway]: if *you* are from Poland for example, [and] *I'm* from Poland, [and] *you* have money [and] *I don't* have money, [then] we have a problem. [...]. We're not friendly here. [...]. We are patriots and we are good people in *Poland* for the second person, but *not* in another country. So *here* it's very difficult especially for the young people, and the people who come here the first time. So the people who've lived here 4-5 years, it's *crazy*! Just money, money, money..

Vi ser fra sitatene at det oppleves som at polakker i utlandet har lav solidaritetsfølelse med hverandre. Videre forteller sistnevnte informant at mange av de polske migrantene er svært opptatt av penger. Dette er kanskje ikke så rart, hvis en antar at mange av migrantene har det å tjene penger som hovedmotivasjon for oppholdet. Hvis migrantenes eksiltilværelse dreier seg om økonomi, kan det være stor grunn til å tolke denne forståtte kynismen som en konsekvens av at mange lever etter *homo economicus* prinsipper. Det å hjelpe andre i en vanskelig livssituasjon er derfor ikke formålstjenlig.

Det gir etter min oppfatning særlig mening å bruke ideologien om Den amerikanske drøm for å forstå "de vellykkede bygningsarbeiderne". De tilhører kategorien –"the stayers", som ifølge Hochschild er mer selvhevdende enn midlertidige migrantgrupper. Den amerikanske

drøm knyttes til holdninger om at individuell lykke og suksess skyldes hardt arbeid, i motsetning til tilfeldigheter, bekjentskaper eller lignende. I dette ligger også at ethvert menneske har mulighet til å oppnå suksess uavhengig av ytre begrensninger, hvis en spiller kortene sine riktig. Implisitt ligger dermed en antagelse av at folk som ikke lykkes, ikke har prøvd hardt nok. Denne individualiserte ansvarsfølelsen i forhold til andre polske arbeidere i Norge er tydelig hos en av de mannlige bygningsarbeiderne, når jeg spør om han tror hans situasjon her er bedre enn andres:

Tolk: Han er ikke særlig interessert. Han vet ikke. Det er folk som bor i biler for å spare penger, eller [de] bor 10 stykker på et rom for å spare penger og sånn. Men han vil [bo] skikkelig, så *sånn* sett har han det sannsynligvis bedre.

Det framgår av sitatet at informanten tolker det som at de polakkene som bor i biler har valgt det selv, og at det ikke skyldes mangel på alternativer eller økonomisk desperasjon. Dette er en ganske interessant fortolkning, tatt i betraktning at han selv ufrivillig bodde svært kummerlig den første tiden han tilbrakte i Norge. I hans tilfelle ble det betraktet som grov utnytting, som førte til at han valgte å tre ut av arbeidsforholdet. At informanten tilslutt klarte å skaffe seg en rimelig godt betalt jobb i et norsk firma virker å være ganske tilfeldig - han var på rett sted til rett tid. Selv synes han imidlertid å vektlegge at "suksessen" var resultat av hardt arbeid og dyktighet.

Flere av de mannlige bygningsarbeiderne ønsker ikke å uttale seg om hvordan andre landsmenn har det i Norge, eller de hevder at de ikke vet hvordan andre har det. Denne "uvitenheten" kan være uttrykk for en manglende gruppesolidaritet, som følger av den sterke individualiseringstendensen: "Immigrants 'tended to identify not with a downtrodden class but with exemplars of success among their own people.' Thus they were, as Werner Sobart sadly pointed out, poor candidates for class consciousness and class-based revolution" (Hochschild 1995:230).

Også holdningene som kommer til uttrykk fra "de unge velutdannede" når det gjelder hvordan andre polakker i Norge har det, synes å understøtte manglende gruppesolidaritet. Eventuelle arbeidsmarkedsproblemer ønskes løst på individuell basis, og enkeltmenneskene som opplever dårlige forhold bør ta saken i egne hender og eventuelt reise hjem:

Altså jeg snakker med folk, så jeg *vet* at de går med på å bli betalt mindre. Av og til så *vil* de bli betalt mindre, fordi de betaler mindre skatt. De er vant til å jobbe svart - de gjorde det i Polen, og de fortsetter med det *her*. Og så slipper [de] å betale skatt, og det er så kjekt.

Well I think if they don't complain, they're *not* so bad. [...]. I don't really know. What I can say is: I don't *think* they have bad conditions. I ask many Polish [people]: "If you complain, why don't you go back to Poland?" [...]. I don't really know how the real situation with other Polish workers are, because they will never tell you the *truth*, like how much they earn, and they *mostly* will complain.

There are many issues that they work practically for free. I know also some stories that you hear on TV, that some people are paying them *so* little it's not even funny. And [in] most cases it's not even *true*. I know *us*, our clients is not embarrassed to pay us in front of our people, they make *sure* they get enough. [...]. And I know Polish people - they have a character of there own. I mean if somebody is treated bad - *trust* me, Polish person packs up and goes back *home*! That's what most people would do, so I mean if they would stick around and be treated like a slave. I don't agree, because they wouldn't *have* to, you know?

Det er særdeles interessant å høre hvordan informantene forholder seg til - og uttaler seg om - egne landsmenn, når vi vet at såpass mange polske arbeidere har vært ute for dårlige erfaringer i arbeidslivet i Norge. Solidaritet og "klassebevissthet" ville trolig vært en bedre strategi for gruppen på lang sikt, særlig siden majoritetsbefolkningen sjelden skiller mellom de representantene som er "vellykkede" og de som er mindre vellykkede.

Utdanningens betydning

Som vi så i forrige kapittel, lokaliseres det tre grupper blant mine informanter, som også gjenfinnes i andre undersøkelser. Det er "de unge velutdannede", "de mannlige bygningsarbeiderne" og "de utnyttede polakkene". Mens forrige sekvens fortrinnsvis dreide seg om hvorledes "de vellykkede bygningsarbeiderne" forholder seg til gruppen av polakker, dreier denne sekvensen seg om hvordan "de unge velutdannede" forholder seg til gruppen av polakker. Det er åpenbare forskjeller mellom de unge velutdannede og den store gruppen av bygningsarbeidere når det gjelder alder, sivilstatus, migrasjonsmotivasjon, og sist, men ikke minst, utdannelsesnivå. Dette får konsekvenser for hvordan de unge velutdannede forholder seg til "de andre". De unge velutdannede omtaler illustrerende nok polakker i flertall som "de", i stedet for "vi". Det virker i det hele tatt som om de høytutdannede ikke assosierer seg med kategorien "polakk i Norge" i det hele tatt. I et intervju i *Samtiden* med Aleksandra Marjanska, en ung polsk student og au pair i Oslo, kommer dette tydelig til uttrykk: "Det finnes ulike sosiale verdener i Polen (som ikke nødvendigvis har med ens økonomiske situasjon å gjøre), og den som har flest representanter her i Norge, er slett ikke min. Det kan høres uforståelig ut, men jeg opplever at jeg har langt mer felles med mange nordmenn enn med polakker jeg tilfeldig treffer i Oslo hver dag" (2007:51). Antagelsen om at polakker som befinner seg i Norge utgjør en relativt homogen gruppe, stemmer således ikke overens med

hva mange av dem selv synes. Behovet for å distingvere seg fra ”de andre” synes derfor å være viktig for mange representanter fra denne gruppen.

Når det gjelder de unge velutdannede, er det særlig utdannelsen – eller kunnskapen og dannelsen, som trekkes fram som viktig for å stadfeste klasseforskjeller. Dette var noe både Morawska (1982) og Thomas og Znaniecki trakk fram som spesielt for Polens del allerede ved forrige århundreskifte:

the principle of hierarchization is in the first place intellectual achievement, and only in the second place wealth [...]. The factors of climbing are here instruction (læring) [...] wit, tact, a certain refinement of manners, and, in general, qualities which assure [...] the adaptation to a new social environment (Thomas & Znaniecki 1927:133-137).

Dette er selvsagt skrevet i og for en helt annen tid, men kanskje er utdannelsens høye status et aspekt ved polsk kultur som fortsatt er gjeldende? Dette kan være en riktig tolkning hvis en godtar Thomas og Znanieckis begrunnelse for hvorfor utdanning har vært viktig i Polen. De hevder nemlig at intellektuelle har fått en særlig status på bakgrunn av Polens lange okkupasjonshistorie, der etniske polakker i møte med ulike typer overherredømme, sjelden innehadde reelle maktposisjoner eller økonomiske midler. Den samme tendensen kan vi se blant de unge velutdannede. Siden mange av dem ikke har fått jobb eller lønn som står i forhold til utdannelsen, er det sannsynlig at utdannelsen ”i seg selv” blir en viktig komponent i konstruksjonen av skillelinjer. Ved å gi selve utdannelsen høy status, kompenserer trolig informanten for manglende uttelling i yrkesprestisje på det norske arbeidsmarkedet:

I’m not fond of Polish people who come to Norway. I don’t *like* most of them actually. I think they’re just stupid (informanten ler høyt). Alexandra and some [of] my friends from university, they’re okay. They are people with quite good education from Poland; at *least* they have high schools. And *most* [of the] people who come [from] Poland, I can *see* them on the streets, I can *hear* them. They don’t have *any* possibilities in Poland, because they’re so stupid. Maybe they’re not lazy, but they’re stupid, and they’re drinking a lot, and they [are] partying. And what they got they spend for alcohol. [...]. What kind of people, what they show of themselves, the behavior is very, very straight and shallow. [...]. I realized when I was flying and going with [the] bus, [that] I was really ashamed and embarrassed of how people behaved. So not fond (informanten ler). [...]. You know, when you are educated you think different about life, you want to *plan* your life. You don’t make children every year (informanten ler). You don’t drink all the time, you take care of your life and your body and everything. But I think the *main* reason is, if you are in Poland after primary school, you can take two years school, which doesn’t give you any education of competence, but you become a *worker*. Like building worker, or like electrician worker, something like that. You can *do* it, and you can *only* do that, you don’t know *anything* about, you know poetry or something.

Det er interessant å notere seg at informanten framstiller polakker på en svært stereotyp måte.

Det samme gjelder en annen av de unge og velutdannede:

Det er stort sett [en] litt spesiell type mennesker som kommer hit - sånne arbeidere sant. De bor i grupper og drikker mye. Det er en kjent sak. Det er det. Og mange lager bråk, og det er kjent. De som jeg kjenner er [i] hovedsak arbeidere, og de *lager* mye bråk, (informanten ler). Jeg vet det selv. Det er

mye fokus på det i media, men jeg blir ofte flau når jeg leser det selvfølgelig (informanten ler), men det er ikke noe som ikke er *sant* som står der.

Rent umiddelbart skulle en tro at de ville ønske å nyansere bildet av polakker i Norge (og utlandet generelt), ved å trekke fram at bildet som konstrueres både er ensidig og feilaktig, og at ikke alle polakker er på denne måten. En skulle tro at stigmatiserende og stereotype framstillinger ville blitt nyansert og ”motbevist” av mennesker som tilhører samme nasjonale gruppe.

Stereotypiens kontinuitet

I kapittelet ”Migrasjonshistorie” fikk vi innblikk i Polens og informantenes kjennskap til og erfaring med migrasjon. Et aspekt ved polakkenes migrasjonshistorie som enda ikke er nevnt, er det stigma eller de stereotypier som har fulgt migrasjonspraksisen som dens egen skygge. Med stigma mener jeg ”å tillegge et individ eller en gruppe en rekke negative egenskaper på bakgrunn av et bestemt kjennetegn” (Korsnes et al. 1997:314) – her forstått som etnisk tilhørighet. Med stereotypier mener jeg ”ensidige, overdrevne og oftest fordomsfulle oppfatninger om alle individer innenfor en kategori mennesker” (ibid). I mange land har polakker lenge vært en synlig minoritetsbefolkning med egne vaner og tradisjoner. Ofte fører slik annerledeshet med seg negative stereotypier som bidrar til å stigmatisere enkeltpersoner eller grupper. Slike oppfatninger har lenge vært utbredt i USA og Tyskland.⁸¹ Det gjennomgående tema synes å være det Welsch kaller ”narrative of stupidity” (1967:184). En annen gjenganger er vitser eller oppfatninger av at polakker er drikkfeldige og at de lager mye bråk. Til tross for at de stereotype framstillingene er gamle forestillinger tilhørende en annen tid, har elementer av den kulturelle bagasjen i forhold til etniske stereotypier trolig levd videre. Med økningen i arbeidsmigrasjon fra Polen til Tyskland på 1980-90-tallet mener også Spohn at noen av disse forestillingene ble gjenopplivet: betegnelsen polakker forbindes i dag med ukultiverte og billige arbeidere, eller med tyver og kriminelle (Spohn 2003:137).

Tre av de mannlige bygningsarbeiderne har arbeidserfaring fra land der polakker har vært en synlig og viktig minoritetsbefolkning. Også **Elizabeta** (30-årene) tilbrakte noen år av sin barndom i Tyskland, mens **Lukasz** (20-årene) sin far og onkler jobbet i Tyskland tidlig på 1980-tallet. Alle disse har dermed opparbeidet seg erfaring med hvordan det er å være

”polakk” i land der stereotype forestillinger om dem er utbredt. Opplevelsen av arbeidsforholdene i Tyskland og Nederland var for **Andre**k (30-årene) preget av dette:

Tolk: Tyskland og Nederland - der han jobbet, var ikke særlig [trivelige] land. De ble dårlig behandlet, så han likte seg ikke der, rett og slett. Det var mangel på respekt, enkelhet og usympatiskhet. Men ikke bare *det*, [det var] som om en kunne *føle* at de ikke likte polakker. De [tyskerne] lagde problemer på jobben. De hadde for eksempel bedre maskiner som de kunne frakte ting med, mens polakkene måtte *bære* det selv. Og hvis det var noe galt, så var det polakkene som var skyldige. Eller de [tyskerne] ødela ting *selv*, og så [*sa* de] rett og slett at [det var] polakkene [som hadde] gjort det.

Også **Bartos**z (50-årene) har et anstrengt forhold til Tyskland. I tillegg til egne dårlige erfaringer med arbeidsoppholdene i Tyskland, var foreldrene hans tvangsarbeidere under andre verdenskrig. Dette har preget hans forhold til Tyskland og tyskere generelt. Bartosz gjør derfor en interessant vri når jeg spør om han har opplevd å bli dårlig behandlet i Norge. Han sier at han har opplevd å bli dårlig behandlet her, men at det var av den polske sjefen han hadde i Oslo. Han nevner i samme åndedrag at han ble dårlig behandlet i Tyskland. Deretter forteller han en historie med en interessant konklusjon:

Tolk: Det var noen polske arbeidere - de var *utdannede* folk⁸², men en nordmann behandlet dem som dyr. Han kalte dem for polske svin. Så spurte Bartosz om nordmannen hadde noen tyske røtter - og han *hadde* visstnok det (hun ler). Bartosz mener det har noe å si. [...]. Det *hørtes* sånn ut - at nordmannen hadde tysk etternavn. [...]. Det er en type oppfatning faktisk (hun ler). Polen og Tyskland er naboland, så det er mye fiendtlighet, sant? (hun ler). Så.. (hun ler) vi liker ikke tyskere så veldig godt. [...]. Om han *virkelig* var tysk, det vet han ikke sikkert, men *halvt* [tysk]? *Inntrykket* og det navnet hans kunne tyde på at han kanskje var tysk.

Denne fortellingen vitner om en ganske drøy konklusjon, basert på mannens antatte tyske herkomst. Og det kan tyde på at noen polakker også har lett for å stigmatisere tyskere.⁸³

Noe av frykten informantene har for at det skal komme for mange polakker til Norge⁸⁴, kan trolig forklares som en redsel for at stereotypiske og stigmatiserende assosiasjoner til ”polakker” skal bli utbredt også her (Spohn 2003; Welsch 1967). **Zuzanna** (20-årene) fortalte eksempelvis at hun ikke vurderte å flytte til England (eller andre land), fordi hun syntes det var for mange polakker der, mens **Andre**k (30-årene) fryktet at ”polakker” i framtiden ville assosieres med noe negativt også i Norge:

Tolk: Han tror at det kommer til å bli *verre* og *verre* (hun ler) omtale av polakker. Hvis de [nordmennene] hører polsk språk i gatene, kommer de til å spytte [oss] i ansiktet, fordi det kommer til å bli sånn som det for eksempel er i Nederland eller Tyskland, eller hvor som helst der vi har etablert oss.

Redselen for slike tilstander kan trolig være noe av grunnen til at flere av informantene ønsker å distansere seg fra gruppen av polakker.

7. Drømmen om det gode liv

Informantenes framtidsplaner

Det er svært vanskelig å forutsi på hvilken måte migrasjon vil påvirke samfunnsutviklingen i Polen og Norge. Ved tilgang til informantenes framtidsplaner, kan vi likevel ane noen av mekanismene som inngår i individenes valg vurderinger, og slik se konturene av mulige følger for sender- og mottakerland. I det følgende vil jeg derfor ta for meg informantenes framtidsplaner, med særlig fokus på hvor lenge de tenker å bli i Norge. Der det gjøres interessante betraktninger om hva andre polske migranter tenker om framtiden, vil også det bli trukket fram. Jeg begynner med de unge, velutdannedes framtidsvurderinger, for deretter å gå videre til bygningsarbeidernes.

Mariza (20-årene) planlegger å være i Norge i hvert fall de neste 3-4 årene fordi hun har tenkt å begynne på en ny bachelorgrad i Norge, etter å ha fullført en bachelorgrad i Polen. Når hun er ferdig å studere ønsker hun enten å jobbe med innvandrere i Norge, eller å ha en jobb som er relatert til forholdet mellom Polen og Norge. Hun forteller at hun er veldig i tvil om hun kommer til å dra tilbake til Polen i det hele tatt, etter så mange år. Hun trekker også fram hvor vanskelig hun synes det er å snakke med vennene i Polen når hun er hjemme på ferie. Hun opplever at de lever i en helt annen verden enn henne. De vennene hun assosierte seg mest med, befinner seg uansett ikke i Polen lenger:

Jeg gikk på en veldig bra videregående skole i Polen. I byen min er det rundt 40 videregående skoler, og den jeg gikk på er den nest beste. Men det som skjedde etter at vi sluttet på skolen, var at halvparten av [de i] klassen min flyttet til andre land. Og det som var veldig trist, var at det var de beste som flyttet. Fordi de var flinke på skolen og snakket bra engelsk, hadde de [en] sjanse til å flytte og finne en bra jobb. Så bestevenninna [mi] fra videregående er i Skottland, [mens den] andre bestevenninnen fra barndommen er i England. Mange av søskenbarna mine, og mange som var like gamle som meg, flyttet. [...].

Franziska (20-årene) ønsker å jobbe som lærer på fulltid, og hun ønsker med tiden å gjøre seg ferdig med masteroppgaven hun allerede har begynt på. Franziska er rimelig sikker på at hun ikke vil flytte tilbake til Polen. Når jeg spør om hun har tenkt å bli i Norge, eller om hun har planer om å reise tilbake igjen til Polen eller andre steder, svarer hun:

Kanskje noen andre plasser, men ikke Polen. Det kommer helt an på hva som skjer og sånn, men akkurat *nå* har jeg det godt *her*. Hele nettverket av folk jeg kjenner er *her*. De jeg kjente i Polen har reist forskjellige steder, så alle er bare spredd rundt omkring. Det er en god del i England og Skottland.

Mine nærmeste venner er egentlig *her*. Min beste venn bor i Norge [...], og min beste venninne er i England, så jeg har ikke tenkt å flytte noe sted (hun ler).

Zuzanna (20-årene) ønsker å fortsette i jobben hun har i Norge. Hun har kortere oppholdstid enn de to foregående, men hun er likevel usikker på om (og eventuelt når) hun skal reise tilbake til Polen. Hun tenker at hun i hvert fall skal bli i Norge i 5-10 år, men kanskje blir hun her for alltid. Zuzanna er av den oppfatning at de unge migrantene fra Polen kommer til å forbli utenlands, mens de middelaldrende mennene med familie i hjemlandet, vil returnere. Hun er også svært bekymret for Polens framtid, da hun mener alt for mange emigrerer:

Many people [are] leaving. [...]. It's not good for Poland. The good people - the doctors and the dentists are going out in the world. It's not good. 1-2 months ago I talked to a friend [in Poland], and [he said]: "Oh, I have a problem with my tooth! But where is my dentist?" [I said]: "I don't know - you have to try to call him/her". [And he said]: "Yes, I try all the time, but no one answer the phone". And [then the dentist] came back and [said]: "I'm sorry, I can't work here [in Poland] - it's not good money. I have to live, so I have to emigrate". So [he] just left his family - wife and children, and went to work in England. What do we do now? I don't know. We have to go to Yugoslavia or Lithuania to clean our teeth. It's crazy!!

Lukasz (20-årene) skulle begynne på en ny mastergrad i Norge da jeg snakket med ham, fordi han antok at en norsk utdanning i tillegg til den polske, ville gjøre det lettere for ham å få en jobb etter utdannelsen. Han forteller at hans kompetanse er sterkt etterspurt i Polen, og at han til stadighet blir oppringt av arbeidsgivere i Polen som ønsker å ansette ham. Lukasz er derfor veldig usikker på hvor lenge (og om) han skal bli i Norge, og svarene han gir i løpet av intervjuet gir ganske ulike signaler. Her er ett av disse:

I never say *no* about coming back to Poland. [...]. If [I] stay in Norway, I will stay as long as my studies are. So it's at least 1½ year, because I want to write my thesis *very* quickly. If I go back somewhere, it will be Poland in *my* city. [...]. I would *like* to [take my partner with me], but you know, things can change. We'll see, because as far as I realize all the people at the master program this year, they've got very good work. And not only in Norway, so if I get a chance to go to training somewhere in Europe or US, I'll take the chance this time.

Mens de fire foregående informantene er litt usikre, er **Elizabeta** (30-årene) svært sikker på at hun vil bli i Norge lenge. Hun har planer om å lære seg norsk – særlig for barnas del som allerede snakker rimelig godt norsk, og hun vurderer å starte eget firma - så lenge det ikke kommer i veien for familien. Hun flyttet hovedsakelig fra Polen for å gi barna bedre muligheter og et godt utdanningssystem, hvilket hun føler hun har funnet i Norge:

We jumped in the car, and we went to see Oslo. And it was just after the school year had ended, and some schools were still open. So what do we do? We go to as *many* schools as we can - to talk to people, to find out about the system, about the schooling. We talked to many teachers, and they gave us a pretty good idea of what we could expect. And right *then* - those answers from those teachers told us mainly that: *Yes!* This is what I'm used to, this system, this system of education, this way of bringing up kids, this way of *treating* kids, and it was just all *perfect*, something I'm used to. And we decided to try.

Elizabeta er av samme oppfatning som Zuzanna når det gjelder antagelsen om at de unge polske migrantene kommer til å bli værende i utlandet. Hun forteller eksempelvis at flere av barna til vennene hennes i Polen har reist utenlands for å arbeide og studere, og at de ikke har planer om å komme tilbake. Når jeg spør om hun tror hennes polske venner i Norge tenker å slå seg til ro her, trekker hun nok en gang fram at de unge ønsker å bli værende.

De unge velutdannede synes altså å mene at det særlig er de unge som ønsker å bli værende i utlandet, mens de middelaldrende med familien i hjemlandet i større grad ønsker å reise tilbake igjen. Hvis en går tilbake i historien for å forsøke å finne et mønster for å forstå hvem som vanligvis returnerer, forteller Moch at det særlig var menn som reiste alene for å forsørge familien, som med størst sannsynlighet valgte å reise tilbake igjen til hjemlandet etter arbeidsoppholdet (Moch 1992:156). En åpenbar årsak til dette var at livet og nettverket hjemme i Polen fortsatt eksisterte for dem med kone og barn i hjemlandet, mens dette ikke alltid var tilfelle for de unge og uavhengige. Alder synes dermed å være en viktig variabel som påvirker returnermigrasjon. Dersom mange unge reiser utenlands og blir værende, mens eldre migranter returnerer til hjemlandet, vil Polen trolig oppleve en eldrebølge med store utfordringer. Dette problemet vil igjen forsterkes hvis mange helsearbeidere velger å reise utenlands og blir værende, slik **Zuzanna** (20-årene) forteller. "Brain drain" betegner en situasjon der et land (Polen) tappes for nødvendige spesialister og eksperter, fordi andre land (Norge) - med bedre lønnsbetingelser o.a., drenerer opprinnelsesland for høykvalifiserte innbyggere. En tenker særlig på sykepleiere og leger, men det kan også gjelde andre høykvalifiserte arbeidstakere. Zuzannas (20-årene) bekymring er knyttet til dette spørsmålet for helsevesenet sin del, mens Lukasz' (20-årene) fortelling kan illustrere problemet innen andre bransjer. Historiene gir likevel ikke grunnlag for noen bastante konklusjoner i denne sammenheng.

Zygmunt (30-årene) ønsker å bli i Norge. Han har allerede fått konen og sønnen med seg, og han ønsker på sikt å få norsk statsborgerskap. Zygmunt vil imidlertid bare bli i Norge hvis han får en bedre betalt jobb som direkte ansatt i et norsk firma. Han vurderer også å starte et eget byggefirma. Tolken fortalte på nyåret 2008 at Zygmunt og familien hadde returnert til Polen, fordi det ble for vanskelig å overleve økonomisk. De ville kanskje flytte tilbake til Norge ved en senere anledning. **Andrej** (30-årene) liker seg veldig godt i Norge, og han bestemte allerede etter en måned at han ville bli værende her. Han hadde planer om å fri til

kjæresten sin en måned etter at jeg snakket med ham, og han håpet at hun ville bli med ham til Norge. Deretter skulle de sammen flytte til et fint sted i Bergensområdet hvor det ikke bodde andre polakker. **Bartosz** (50-årene) ønsker å bli i Norge. Han har veldig lyst å få familien sin hit, men først må sønnene gjøre seg ferdig på skolen i Polen. Han forteller også at konen er litt skeptisk til å flytte, men at han tror hun blir med om en stund. Når jeg spør om han tenker å flytte tilbake til Polen, svarer han derfor: ”Nei, *hvorfor?*”. Bartosz ønsker å lære seg språket ordentlig, og han har lyst å bosette seg her. **Henryk** (50-årene) har også planer om å bli i Norge sammen med sønnen og familien som allerede er her. Han har på sikt planer om å skaffe seg jobb innen alternativ medisin, men dette krever bedre språkbeherskelse. Han ønsker derfor å lære seg norsk ordentlig.

Vi ser her at de vellykkede bygningsarbeiderne som opprinnelig reiste alene til utlandet for å arbeide og tjene penger, også ønsker å bli værende i Norge, til tross for de unge velutdannedes antagelser om det motsatte. Noen av dem har allerede familien i Norge, mens andre har ønske om å få dem hit i framtiden. **Zygmunts** (30-årene) beslutning om å reise hjem, vitner dessuten om hvor fort planer kan endres, hvis livet i Norge ikke stiller til forventingene. Polen er bare en rask flytur unna, og mange har et veletablert nettverk av venner og familie som gjør det enklere å returnere. I tillegg trekker flere av dem fram hvordan migranter i Polen har høy status siden de kommer hjem med mye penger, mens de i utlandet oftest er lavest på rangstigen. Dette kan trolig gjøre sitt til at livet generelt føles bedre i Polen (på toppen) enn i utlandet (på bunnen). I en situasjon der Polens arbeidsledighetsrate er på vei ned⁸⁵, og der utenlandsk kapital skaper grobunn for tiltakende produksjon og byggevirksomhet, kan det bli attraktivt for mange å reise tilbake igjen til hjemlandet, under forutsetning av at knapphet på arbeidskraft fører til økte lønninger og bedre betingelser.

Når det gjelder framtidsplanene til informantene, er det en generell tendens at mange av dem ønsker å bli lenge i Norge – noen sågar for alltid. Tittelen ”Vi blir... Om arbeidsinnvandring fra Polen og Baltikum” (IMDi 2008) indikerer at dette gjelder for flere enn mine informanter. Også Friberg m.fl. trekker fram at mange av respondentene ønsket å bli i landet over lengre tid (2007). Dette tyder på at polske innvandrere kommer til å bli et varig innslag i det norske samfunnet. Flere av informantene kom riktignok til landet med planer om midlertidig opphold. Det ser dermed ut til at de har endret planene underveis. Selv om raske penger kan være hovedmotivasjon for å *dra* til Norge, kan motivasjonen for å *bli* være annerledes.

Hva er det med Norge?

I Europa fryktes en stadig økende mangel på arbeidskraft, hovedsakelig som konsekvens av eldrebølgen og den synkende reproduksjonen i befolkningen. En løsning mange ser som hensiktsmessig er å benytte arbeidsmigranter for å møte de nye utfordringene. Dette er en løsning de fleste politiske partier i Norge ser som hensiktsmessig. Venstre gikk eksempelvis for en tilnærmet "grenseløs innvandring" på landsmøtet 13.april 2008 (Valestrand 2008). Den 18. april 2008 kom Arbeids- og inkluderingsdepartementet videre ut med "Statsmelding nr.18: Arbeidsinnvandring" (AID 2008). I denne stiller regjeringen seg i hovedsak positiv til arbeidsinnvandring, og det "presenteres en rekke tiltak som skal gi en mer brukervennlig, oversiktlig og forutsigbar arbeidsinnvandringspolitikk". Også NHO er av den oppfatning at det norske arbeidsmarkedet trenger arbeidsinnvandrere. Organisasjonen legger imidlertid ikke skjul på at de ønsker midlertidig arbeidsinnvandring fremfor permanent innvandring (NHO 2007), mens Regjeringen har et mer inkluderende perspektiv, i det de har som mål å tilrettelegge for et enklest mulig regelverk for familiegjenforening. I Oslo finnes det videre et nystartet kontor med representanter fra Politiet, UDI, Skattekontoret og Arbeidstilsynet (Service Centre for Foreign Workers), som skal gjøre den byråkratiske papirmøllen lettere å hankses med for nyankomne arbeidsinnvandrere. Et annet eksempel på det samme, finner vi på nettsiden til EUROpean Employment Service (EURES) (2008). Her finnes en DVD som på engelsk, polsk og tysk utgjør NAVs nye satsing for å rekruttere arbeidstakere fra utlandet. "Filmen 'Moving to Norway' skal gjøre det norske arbeidsmarkedet enda mer forlokkende". DVD'en starter med følgende tekst: "The unemployment rate in Norway is very low. The shortage of qualified workers will be one of the main challenges for Norway in the coming years". I tillegg til den vakre naturen og det velregulerte arbeidsmarkedet, reklameres det for Norges gode velferdsordninger – barnetrygd, kontantstøtte, sykepengar, arbeidsledighetstrygd og pensjon.

På denne bakgrunn kan det være interessant å få innsikt i hva informantene anser for å være Norges fortrinn sammenlignet med andre land, i den internasjonale kampen om arbeidskraft. Mine informanter gir særlig interessante svar på disse spørsmålene fordi flere av dem har migrasjonserfaring fra andre europeiske land. Sammenligninger mellom ulike europeiske

land synes dessuten å være viktig for dem som er i beslutningsprosessen om hvorvidt de ønsker å bli i Norge eller ikke. Det er tilslutt verdt å nevne at flere av dem tidligere har operert som *pendlende* migranter i andre land, men at de nå for første gang ønsker å slå seg til ro i et annet land. Dette ser ut til å være en generell tendens: ”Polakker vender tilbake til hjemlandet i andre europeiske land, men i Norge er det stadig flere som flytter familien til Norge, skriver Aftenposten. Tendensen i Storbritannia, Tyskland og Irland er at polakkene reiser hjem igjen som følge av bedre tider i Polen. Men Norge har aldri hatt så stor arbeidsinnvandring fra Polen som nå” (Byggeindustrien, Hirsti 2008). Hva er det så med Norge? Hva er det som gjør at landet skiller seg ut i positiv retning for disse migrantene?

Det finnes selvsagt ikke noe enkelt svar på dette, men visse aspekter går igjen hos mine informanter. Den norske naturen er en gjenganger, i likhet med ulike aspekter ved ”det norske systemet” – så som skolesystemet eller pensjonsordningen. At det ikke finnes så mange polakker her i forhold til i andre land, trekkes også fram av flere, slik vi så i forrige kapittel. Det mest repeterte temaet dreier seg imidlertid om det rolige, komfortable og trygge liv:

Zuzanna (20-årene):

You know, when you work in Poland you hear things like: “*Oh!* I have to do everything fast, because I have to do everything before 4-5 a clock for example. *Oh!* I have just 15 minutes!” So it’s all the times the nerves. When you work in Poland, you live very fast, so it’s *crazy!* [...]. It’s much easier *here*.

Lukasz (20-årene) trekker fram:

I think it’s quite safe in Norway - it’s *very* safe. You can get drunk and you can go home, and nobody will kill you, or *take* you (he laughs). If it happens, it doesn’t happen so *often*, so.. I think it’s more street crime [in Poland], so you can be a victim of thieves or robberings quite often -especially when you go home in the night.

Elizabeta (30-årene):

Security - just living safe and peacefully here. Being able to work peacefully and free minded - that you have enough to *live* - that you can support yourself - that working allows you and your family to live the way you *should*. You’re able to pay your rent, pay your food, pay your bills. And you don’t need any extra *help*, so that’s what I’m really here for. You can really help yourself and live a good life, and that’s what we want to give our kids as well.

Mariza (20-årene):

Når du sammenligner Polen og Norge er det helt fantastisk her (hun ler). Jeg føler meg så trygg på en måte. Jeg har jobb, sant? Jeg kan *få* jobb. I Polen var jeg heldig på grunn av at foreldrene drev butikker, så jeg hadde jobb. Men her er det sånn at når du studerer og ønsker å jobbe ved siden av, er det ikke noe problem å finne en ekstrajobb. I Polen går det ikke an, ikke for studenter. Så jeg kan

lik som gjøre det jeg har lyst til her. Jeg tjener bra, så har jeg råd til å betale norskkurset, og jeg har penger til å betale for treningssenter. Jeg føler at jeg kan utvikle meg her. Føler meg *så..* vet ikke, *så..* komfortabel på en måte.

Bartosz (50-årene):

I Tyskland [var det] *stress*. Her [er det] *ikkje* stress.

Tolk: Ikke at det økonomisk gikk så mye *bedre*, men han er mer avslappet. [...]. Han liker *ro*, og han mener det er mindre stress her. Hvis du sammenligner med Polen eller Tyskland, så er det veldig rolig liv her. Folk stresser rett og slett ikke.

Andrekk (30-årene):

Tolk: Han mener at framtiden virker *bedre* her, og at perspektivet stort sett virker *bedre*. Han tjente ikke så ille [i Polen], men livet der er ikke *så..* det er ikke *stabilt*. [...]. Han mener at Tyskland og Nederland - der han jobbet - ikke var noe sånn særlig, for de ble dårlig behandlet. Så han likte seg ikke der rett og slett. Han mener at Norge er det andre landet han liker veldig godt. Så han *liker* Norge, men det var egentlig *tilfeldig* at han kom hit.

I sitatene dreier det seg særlig om økonomisk stabilitet og forutsigbarhet, mindre stress i arbeidssituasjonen, og den tryggheten eller sikkerheten som oppstår på bakgrunn av disse forutsetningene. Både Andrekk og Bartosz synes det er viktig å presisere at de ikke hadde det bedre økonomisk før, men at stabiliteten og roen i det norske arbeidsmarkedet tiltrekker dem. Vi ser fra sitatene at de mannlige bygningsarbeiderne eksplisitt sammenligner Norge med andre land. De vet hvordan det er å arbeide i Tyskland, men de foretrekker Norge grunnet gode, ryddige arbeidsforhold, og hyggelige, vennlige arbeidskollegaer og sjefer. Bartosz dro til og med til London etter at han ankom Bergen for å sammenligne arbeidsforholdene og levekårene *der* med *her*.

Den type økonomisk vinn-vinn situasjon som NHO og en del andre forfekter, ved å foreslå å benytte arbeidsmigranter som fleksibel midlertidig arbeidskraft, står således i misforhold til det informantene vektlegger som viktig og bra med Norge, sammenlignet med andre land. Det er særlig stabiliteten og forutsigbarheten i arbeidsmarkedsrelasjonene i Norge de polske informantene setter pris på og drømmer om. Å jobbe som fleksibel arbeidskraft med litt dårligere lønn enn nordmenn i et vikarbyrå var eksempelvis så lite attraktivt at **Zygmunt** (30-årene) bestemte seg for å forlate landet.

Norge oppfattes av mange som ensbetydende med "Det gode liv", der økonomisk stabilitet og forutsigbarhet, et rolig og komfortabelt liv, og gode velferdstjenester ettertraktes. For at Norge skal kunne tiltrekke seg den arbeidskraften det hevdes er nødvendig, bør altså

muligheten til å leve et godt liv vektlegges - ikke bare økonomisk, men også i form av gode levekår som står i forhold til det resten av landets innbyggere er vant med.

Å tilrettelegge for at arbeidsmigranter skal være en del av denne ”drømmen”, er ikke bare viktig i konkurransen om å beholde dem som allerede er her. Det er også særdeles viktig fordi den type erfaring ”pionerene” gjør, kan ha stor betydning for hvor potensielle framtidige migranter velger å reise. I de polske fokusgruppene som ble gjennomført av IMDi, kommer det fram at ”arbeidsinnvandrere fra Polen i liten grad oppsøker informasjon om Norge før de reiser hit” (IMDi 2008:58). I den statistiske spørreundersøkelsen blir respondentene videre spurt om ”hva de selv mener er den viktigste kanalen de har for informasjon om rettigheter, plikter og velferdsordninger som gjelder i Norge” (ibid:59). Her svarer nærmere 27 prosent av de polske respondentene at venner er det viktigste, mens ca. 20 prosent oppgir kollegaer.

Denne tendensen en ofte finner i migrasjonsnettverk benevnes som personlige informasjonsfelt (”personal information field”). Moch mener at den formen for tilbakemelding pionerene gav om spesifikke steder, hadde stor innflytelse på hvor framtidige migranter reiste til: ”their local system of movement could be expanded or cut short by personal communications. Agents could not successfully promote a system without positive feedback” (Moch 1992:154). Sune Åkerman trekker videre fram at det særlig er “the multiplier effect of interpersonal relations” som gjør at migrasjonsstrømmer blir eksplosjonsartet (Åkerman 1978:303). Informantenes fortellinger bekrefter dette. **Henryk** (50-årene) kom etter at familien hadde snakket varmt om Norge, **Mariza** (20-årene) reiste i farens fotspor til Norge, **Zuzanna** (20-årene) kom etter å ha snakket med bestevenninnen i Norge, **Andreik** (30-årene) ble med en kamerat som hadde en kamerat i Norge, mens **Elizabeta** (30-årene) og familien besluttet å reise til Norge etter å ha snakket med en bekjent:

And I thought it was going to be “the country”⁸⁶, when in the summertime - it was *all* coincidence - that friend that lives in Oslo [...], he walks into the restaurant [in Poland], and he had known my husband for many, many years, but they hadn’t seen each other for many, many years. [And he says]: “What are you *doing* here? Because I *never* come here!” And so they started talking, so that evening he ended up in our house. We sat till like 4 or 5 a clock in the morning talking about Norway”. And he goes: “I know you guys want to leave Poland, before your son starts grade 1. Why don’t you come [to Norway] just to see how wonderful it is! We’re like: We have nothing to loose, let’s go and see. So that’s what we did.

Sannsynligheten er derfor stor for at mine informanter har vesentlig innflytelse på hvor de neste ”migrantgenerasjonene” velger å reise. **Zygmunt** (30-årene), **Bartosz** (50-årene) og **mannen til Elizabeta** (30-årene) har eksempelvis holdt kontakten med hjemstedet og gitt

venner, familie og bekjente informasjon om mulighetene for å komme til Norge for å arbeide.

Zygmunt forteller her hvordan det har gått for seg:

Tolk: *Alle* spurte om det lønnet seg. Han sier at det er en del [som har kommet] altså. Kanskje 20? Men det er enda flere som vil gjerne komme. Det er bare det *formelle* som kanskje er en hindring. Han henvendte dem til Adecco, og [de måtte] gå på *kurs* og søke videre.

Dersom dette er illustrerende for flere polske arbeidsinnvandrere i Norge, er sannsynligheten stor for at det kommer mange flere migranter fra Polen i årene som kommer. Det er imidlertid avhengig av at Norge fortsetter å ha et godt rykte. Den økte kontrollen og reguleringen av arbeidsmarkedet med tiltak mot sosial dumping, synes dermed å være i tråd med det mine informanter setter pris på ved det norske samfunnet. Det er nettopp det ryddige, ordentlige, forutsigbare og sikre arbeidsmarkedet mange migranter ønsker å være en del av.

8. Avslutning

Oppsummering

Kapittel 2 (Kunnskapsstatus) tok for seg bakgrunnsinformasjonen knyttet til ”den nye innvandringen” fra Polen. Særlig fokus var på de mulighetene som åpnet seg ved inkluderingen av Polen i EU 1. mai 2004, og de samfunnsdebatter som fulgte i kjølvannet av denne. Sentrale temaer var ”velferdsturisme”, ”sosial dumping” og ”overgangsordningene”. Deretter fulgte en gjennomgang av den gjeldende innvandringsstatistikken fra offentlige registre. Fordi disse baserer seg på ulike registre - så som bosetting, arbeidstillatelser, utdanningstillatelser, familieinnvandringstillatelser og sysselsetting, gir ikke dette et oversiktlig bilde. Viktig er det også at en god del ikke kommer med i disse tallene – enten fordi de oppholder seg ulovlig i landet, eller fordi de kommer som tjenesteytere eller selvstendig næringsdrivende registrert i Polen. Avslutningsvis ble hovedfunnene fra Fafos rapport *Polonia i Oslo* gjennomgått (Friberg et al. 2007). Her så vi at bakgrunnsvariablene over de polske arbeidsinnvandrene var annerledes enn det som fantes i offentlige registre – både når det gjaldt kjønns- og alderssammensetning og arbeidsmarkedstilknytning. Rapporten hevdet å være representativ for polakker som befant seg i Osloområdet høsten 2006. Særlig relevant var spesifiseringen av det forfatterne kalte A- og B-lag i byggebransjen, og de fire hovedtypene av polske migranter: ”Den legale gjestearbeideren”, ”den illegalt ansatte”, ”løsarbeideren” og ”den integrerte polakk”.

I kapittel 3 (Metode og metodologi) ble den eksplorerende metodiske tilnærmingen, inspirert av den empirinære forskningstradisjonen ”Grounded theory”, gjennomgått. Deretter ble det argumentert for at kvalitative, individuelle livshistorieintervjuer var en hensiktsmessig tilnærming i prosjektet. Jeg beskrev videre hvordan intervjuguiden fortrinnsvis fungerte som en sjekkliste i de halvstrukturerte intervjuene. Under neste seksjon redegjorde jeg for problemer knyttet til kontaktetablering. Erfaringen gav viktig informasjon ”i seg selv” - i form av hvem jeg *ikke* kom i kontakt med. Jeg redegjør deretter for hvilket utvalg jeg endte opp med tilslutt. De ulike omstendighetene ved intervjusitasjonene ble så gjennomgått, før jeg gjorde det klart hvordan bruk av tolk påvirket materialet, og hvordan dette ble et tredje

ledd i fortolkningsprosessen – fra en dobbel- til en trippel hermeneutikk. I den neste seksjonen forklarer jeg transkriberingsprosessen og argumenterer for hvordan jeg ønsker å benytte informasjonen fra intervjuene. Det var særlig grunnet informantenes språkbeherskelse og tolkens innflytelse at jeg ikke ønsket å benytte sitatene i ”opprinnelig” form, men også fordi muntlig og skriftlig språk må forstås som ulike ytringsformer. Deretter gikk jeg videre til de mer metodologiske aspektene ved opplegget. En av livshistorietilnærmingens fordeler, er at den ser forbindelsen mellom de individuelle historiene og de strukturelle betingelsene. I tillegg argumenterte jeg for å benytte materialet til informasjon om informantenes ”levde liv” i stedet for informasjon om deres ”fortalte liv” (Wengraf 2000). Tolkens rolle ble igjen vektlagt som viktig for valg av framgangsmåte i analyseprosessen, fordi dette mellomleddet gjør det vanskelig å tolke informasjonen om hvordan livshistorien blir *fortalt* av informanten. Avslutningsvis tok jeg for meg noen av de etiske utfordringene knyttet til prosjektet.

Kapittel 4 (Migrasjonshistorie) begynner med en beskrivelse av Polens lange emigrasjonshistorie. Viktige aspekter ved redegjørelsen var hvordan migrasjon ble benyttet som løsning på strukturelle og personlige problemer i hjemlandet, i tillegg til at polakker mange steder har etablert seg som en viktig minoritetsbefolkning med fortsatt nær tilknytning til opphavslandet. Neste seksjon dreide seg om informantenes migrasjonshistorie. Vi så hvordan migrasjon også for dem ble benyttet som løsning på personlige problemer – som for eksempel skilsmisse, og strukturelle utfordringer - i møte med den gjeldende arbeidsmarkedssituasjonen på 1980-, 1990- og 2000-tallet. Et viktig aspekt ved informantenes migrasjonshistorie var oppdagelsen av at disse har lang arbeidserfaring fra mange land, og at de på denne måten har opparbeidet seg *migrasjonskompetanse* eller *migrasjonskapital*. Deretter gikk vi over til Norges immigrasjonshistorie, hvor vi fikk innblikk i hvordan landet lenge har benyttet migranter som arbeidskraft. Særlig viktig var polakkenes deltakelse som sesongarbeidskraft innen jordbruksnæringen siden 1980- og 90-tallet. Avslutningsvis fikk vi kjennskap til informantens migrasjonshistorie i Norge. Vi så her konturene av de ulike typene av polske arbeidsinnvandrere i Norge.

I kapittel 5 (Tre typer polske arbeidsmigranter) kategoriserer jeg informantene på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, jobb og migrasjonsmotivasjon. ”De unge og velutdannede” består hovedsakelig av unge kvinner i 20-årene med utdanning på universitetsnivå, og med arbeid

innen typiske ”kvinneyrker”. Vi så også at disse på mange måter hadde en annen motivasjon for å komme til landet, - som å lære språk, oppleve en eksotisk kultur eller å erfare det de oppfatter som et bedre ”samfunnssystem”. Deretter ble typologien knyttet opp mot annen forskning i Norge og utlandet, og vi så konturene av en ny type migranter som ikke har fått særlig politisk oppmerksomhet. Morawska kaller disse for ”Cosmopolitans”, ”New-” eller ”Aspiring Europeans” (2003). Den andre typen - ”De vellykkede bygningsarbeiderne”, består hovedsakelig av middelaldrende menn med yrkesutdannelse som arbeider i seriøse firmaer i byggebransjen. Deres migrasjonsmotivasjon var fortrinnsvis økonomisk, men det dreide seg sjelden om økonomisk desperasjon. Representantene for denne gruppen hadde ofte lang migrasjons- og arbeidserfaring, og framsto i all hovedsak som ressurssterke individer som tok ansvar for egen tilværelse. Flere av dem hadde opplevd prekære arbeidsforhold i byggebransjen tidligere, men hadde på forskjellig vis klart å skape seg en bedre framtid. Også denne gruppen ble forsøkt knyttet opp mot Faforapportens typologier – særlig til ”Den integrerte polakk”. Det ble også stilt spørsmålsteget ved i hvilken grad medlemmene i denne gruppen egentlig kan kalles ”integrert”, til tross for at de har det langt bedre enn mange andre polske arbeidere i Norge. Den tredje typen som ble beskrevet var ”Den utnyttede polakk”. Ingen av mine informanter tilhørte denne gruppen da jeg intervjuet dem, men flere av dem ville ha gjort det tidligere. Denne seksjonen dreide seg derfor om fire av informantenes fortid, og den konsentrerte seg om ulike former for dårlige arbeidsforhold i byggebransjen og om au pairsens utnyttede posisjon som arbeidstaker i en norsk husholdning. Deretter beretter jeg hvordan informantene som engang tilhørte gruppen av ”utnyttede polakker”, kom seg ut av denne posisjonen. Her blir bygningsarbeidernes historier vektlagt, og det er særlig deres *migrasjonskapital* som trekkes fram som viktig for oppadgående sosial mobilitet. Avslutningsvis argumenterer jeg for at vi på bakgrunn av dette ser konturene av et internt statushierarki blant polske arbeidere i byggebransjen. Polske arbeidere ansatt direkte i norske virksomheter har oppnådd suksess som mange trakter etter, de blir ansett som vellykkede, og de befinner seg derfor på toppen av hierarkiet. Under dem finner vi dem som er ansatt via norske vikarbyråer – så som Adecco, mens vi på bunnen finner polske arbeidere ansatt i firmaer med polske sjefer. Et viktig poeng var at hierarkiet forstås som internt for polske bygningsarbeidere, mens norske arbeidstakers posisjoner synes å være utenfor sammenligningsgrunnlaget. Slik ser vi konturene av det Morawska benevner som *a double dichotomous system* (1982).

Kapittel 6 (Forholdet mellom polakker) viderefører redegjørelsen fra forrige kapittel, og dreier seg om forskjellene mellom de ulike posisjonene og hvordan de betrakter hverandre og ”gruppen av polakker”. Kapittelet er fundert på basis av at flere av informantene trakk fram at de opplever å bli dårlig behandlet av andre polakker som oppholder seg i Norge. Første del tar for seg den etniske segregeringen som finner sted i byggebransjen, på byggeplasser og internt i norske firmaer. Det blir trukket fram at segregeringen finner sted selv om mange polske arbeidere ønsker å bli inkludert og integrert på arbeidsplassen og i det norske samfunnet generelt, og at atskillelsen på en uheldig måte forsterker forskjellene og konkurransesituasjonen innad i det polske miljøet. Den neste seksjonen tar for seg ideologien som spesifiseres som ”Den amerikanske drøm”. Jeg argumenterer for at flere av informantene har en livsorientering der de ønsker å skape seg en bedre framtid, og der selvdefinert suksess oppnås gjennom dyktighet og hardt arbeid, og der mennesker som mislykkes antas ikke å prøve hardt nok. Jeg konkluderer på denne bakgrunn at årsaken til at flere av dem ikke ønsker å uttale seg om andre informanternes utnyttede posisjon eller egen sårbare fortid, skyldes en slik individualistisk orientert livsanskuelse. Det var videre et viktig poeng at en slik innstilling innebærer et dårlig utgangspunkt for klassebevissthet og intern solidaritet. Den neste seksjonen dreier seg om utdanningens betydning for hvordan gruppen av unge og velutdannede forholder seg til egne landsmenn. Vi ser tendenser til at disse har ganske stereotype forestillinger om polakker i Norge og utlandet generelt. Siste del av kapittelet tar for seg de stereotype forestillingenes opphav og kontinuitet, og vi ser at forestillingene synes å ha fulgt polakkenes migrasjonspraksis som en skygge. Frykten for at det skal komme for mange polakker til Norge, anses i den forbindelse som en redsel for at stereotype forestillinger om polakker skal bli utbredt også her.

Kapittel 7 (Drømmen om det gode liv) tar for seg informantenes framtidsplaner, der hovedkonklusjonen er at de ønsker å bli i Norge, så fremt de får seg gode norske jobber med tilsvarende vilkår som resten av landets innbyggere. Særlig interessant er det at en del av de unge og velutdannede forteller at de ikke har noen framtid eller noe nettverk igjen i Polen, og at noen av dem føler at det først og fremst er i Norge de har nære venner og bekjente. Tilslutt går vi nærmere inn på hvilke kvaliteter som anses for å være Norges fortrinn i den internasjonale kampen om arbeidskraft. For å oppsummere er det disse aspektene som trekkes fram når informantene beskriver opplevelsen av Norge som et godt sted å bo: Trygt, sikkert og stabilt; rolig, fredfullt, komfortabelt og lite stress; skolesystemet og

samfunnssystemet generelt; økonomisk sikkerhet og forutsigbarhet; gode arbeidsforhold og hyggelige arbeidskamerater; bedre pensjonsopptjening; naturen og fjellene og lite polakker. På denne bakgrunn blir det tydelig at migrantene vektlegger aspekter ved norgesoppholdet som ikke står i overensstemmelse med NHOs ønske om midlertidig fleksibel arbeidskraft.

Konklusjon

Funnene er for flertydige og komplekse til at en kan konkludere på en enkel og entydig måte, men jeg vil forsøke å trekke fram de viktigste aspektene jeg mener å finne i mitt materiale. Dette dreier seg om sosial mobilitet og forskjellene mellom polakker i Norge. Mine informanter gir ingen klare svar på hvorfor noen migranter lykkes bedre enn andre. Informantenes detaljerte beskrivelser av tidligere migrasjonshistorie har imidlertid fått meg til å tro at dette har hatt betydning for hvordan de forholder seg til å bli dårlig behandlet i Norge. Med reelle alternativer i bakhånd – som å reise tilbake til Polen eller andre land for arbeide, er det lettere å konfrontere arbeidsgiveren, og det er lettere å stille ultimatum om bedre forhold, og kreve det en har rett på. Det er sannsynlig at de som velger å bli hos en polsk eller norsk sjef med ulovlig lav lønn og dårlige arbeidsforhold, ikke har alternativer eller kontakter i andre land. Den jobben de har ordnet seg var kanskje inngangsporten til et bedre liv som var langt å foretrekke framfor tilværelsen uten penger eller jobb i Polen. Det ville på denne bakgrunn vært særdeles interessant å sammenligne livshistoriene til slike migranter, med mine informanter. Kanskje vil en finne spesifikke elementer i erfaringsbakgrunnen som gjør dem grunnleggende forskjellige?

Et annet og relatert funn, er de store forskjellene og den interne dynamikken mellom de polske arbeidsinnvanderne i Norge. Annen forskning viser at pionerene blant migrantene ønsker å distansere seg fra nykommerne (Morawska 1982), og at de migrantene som ønsker å bli værende, er mer konkurranseorientert og individualistisk motivert, enn de som etter hvert returnerer (Hochschild 1995). Det ville derfor vært interessant å kontrastere funnene med migranter som har valgt å returnere, eller som har kommet som kjedemigranter.

Til sist vil jeg trekke fram den bekymringen jeg finner hos noen av informantene for at visse oppfatninger av polakker skal bli særlig utbredt. En av årsakene til at mange av informantene

ønsker å holde avstand til hverandre, skyldes deres erfaringer med diskriminering på bakgrunn av etnisk tilhørighet fra andre land. Mens Norge for dem framstår som et land der slike oppfatninger ikke finnes, vitner medierepresentasjonen om det motsatte.⁸⁷ Avisoverskriftene henspiller som regel på polakkenes antatte stakkarslighet eller stupiditet. Disse refererer til stereotypier om ”polakker” som minner om de hentydninger begrepet ”pakkis” (tidligere) hadde. Jeg kan bare forestille meg hvilke reaksjoner som med rette ville oppstå hvis en byttet ordet ”polakk” med ”pakkis” i avisoverskriftene (se sluttnote 87). Foreløpig virker det imidlertid ikke som om noen reagerer nevneverdig på bruken av ordet ”polakk”.

Mediepresentasjonen av polakker i Norge er et særdeles interessant og viktig tema som har fått altfor lite oppmerksomhet. Media er i stor grad delaktig i å forme hvordan vi opplever fenomener som ellers er lite synlige. Hvis polakker blir presentert som latterlige og stakkarslige, er sannsynligheten stor for at mange vil oppfatte dem slik. Dette forsterkes av språkproblemene som hindrer oppklaring og en god dialog. Dersom stereotypiene lever videre uimotsagt, kan det for mange være enklere å behandle polske arbeidere som annenrangs mennesker, og det kan gjøre det enklere for norske husholdninger og arbeidsgivere å rettferdiggjøre sosial dumping. Det ville derfor vært svært interessant å undersøke norske husholdningers rettferdiggjørelse av sosial dumping ved bruk av polsk illegal arbeidskraft til oppussing eller rengjøring av egne hjem. Det er lettere å akseptere hvis en er av den oppfatning at en hjelper stakkarslige ofre som ikke har annet valg enn å arbeide 14 timer døgnet for 12 kroner timen. Det er skremmende å legge merke til hvor akseptert en slik rettferdiggjøring allerede har blitt, og hvor lite reflektert mange er over mulige konsekvenser av egne valg. Jeg håper derfor å få mulighet til å arbeide videre med disse temaene. Mulighetene for interessante problemstillinger som hittil er utforsket på feltet er mange, og kunnskap og kritikk mot den rådende diskursen synes nødvendig.

Appendiks

Appendiks 1: Informasjonsskriv

Jeg er masterstudent i sosiologi ved Universitet i Bergen, og ønsker å intervju polske arbeidsinnvandrere i forbindelse med min masteroppgave. Tema for prosjektet er polske arbeidsinnvandreres opplevelse av å arbeide i Norge, deres levekår og framtidsplaner. Med dette utgangspunkt vil jeg gjennomføre intervjuer med 10-15 polske arbeidsinnvandrere som behersker norsk eller engelsk, og som kom til Norge etter 1. mai 2004.

Jeg håper at intervjuet kan fungere som en vanlig samtale hvor du har mulighet til å ta opp temaer du synes er viktige. Intervjuet vil foregå på avtalt sted og vil ta 1-2 timer. For å kunne huske det som kommer fram i intervjuet, ønsker jeg å ta notater og benytte meg av båndopptaker.

All informasjon som gis vil bli behandlet konfidensielt, og ingen informanter kan identifiseres i den ferdige oppgaven. Alle opplysninger vil bli anonymisert. Opptakene av intervjuene vil bli slettet ved prosjektets slutt, innen utgangen av 2008. Intervjuet er frivillig og du kan når som helst trekke deg fra prosjektet. All informasjon jeg har lagret om deg vil da bli slettet.

Vedlagt følger en samtykkeerklæring. Dersom du er villig til å bli intervjuet i forbindelse med dette prosjektet, ber jeg deg om å signere den.

Du kan gjerne kontakte meg for spørsmål på e-postadressen Juni.Lexau@student.uib.no, eller ringe på telefonnummer 930 940 14. Du kan også kontakte min veileder, Kari Wærness, ved Sosiologisk Institutt på telefonnummer 55 58 91 58.

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD).

Samtykkeerklæring:

Jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon om prosjektet, og er villig til å delta.

Signatur:.....

Telefon:.....

E-post:.....

Appendiks 2: Intervjuguide

Briefing:

I forbindelse med min masteroppgave i sosiologi ønsker jeg å intervju polske arbeidsinnvandrere om deres erfaringer i forhold til arbeid og opphold i Norge, deres framtidsplaner og deres livshistorie. Jeg ønsker i den sammenheng å høre dine erfaringer som arbeidsinnvandrer. Det viktigste er hvordan du bestemte deg for å komme til Norge, og prosessen du har vært igjennom fra du bestemte deg for å komme hit.

- Alle opplysninger vil bli behandlet konfidensielt, og alle navn og andre kjennetegn vil bli uidentifiserbare i det ferdige produktet.
- Intervjuet vil ta 1-1½ time, og jeg vil ta samtalen opp på bånd. Opptaket vil bli slettet senest i 2008.
- Hvis du ombestemmer deg, kan du når som helst trekke deg fra prosjektet eller stoppe intervjuet.
- Hvis det er noen spørsmål du ikke ønsker å svare på, kan du la være, uten å måtte forklare det ytterligere.
- Har du noen spørsmål før vi begynner?

Bakgrunn:

Jeg vil begynne med noen bakgrunnsspørsmål, som vi kan ta utgangspunkt i senere i samtalen.

- Navn
- Kjønn
- Alder
- Sivilstand (Kone/mann i Norge eller Polen?)
- Barn (i Norge eller Polen)? Hvor mange, hvor gamle?
- Utdanning?
- Jobb, yrke?
- I hvilken kommune (województwo) kommer du fra i Polen?
 - Dolnoslaskie
 - Kujawsko_pomorskie
 - Lubelskie
 - Lubuskie
 - Lodzkie
 - Malopolskie
 - Mazowieckie
 - Opolskie
 - Podkarpackie
 - Podlaskie
 - Pomorskie
 - Slaskie
 - Swietokrzyskie
 - Warminsko-Mazurskie
 - Wielkopolski
 - Zachodniopomorskie

- Fra hvilket distrikt (powiat) eller by?
- Når flyttet du til Norge første gang?
- Hvor bor du i Norge?
- På hvilket grunnlag har du opphold i Norge (permanent opphold, norsk statsborgerskap, midlertidig arbeidstillatelse, illegalt opphold eller lignende?)

Livshistorie:

Jeg vil nå gå over til å spørre litt om livshistorien din – hvor du vokste opp osv, før vi går nærmere inn på hvordan du endte opp i Norge.

- Når og hvor ble du født?
- Hva driver/drev foreldrene dine med (arbeid f.eks?)
- Hvor mange søsken har du?
- Kan du fortelle om hjembyen din? Størrelse på byen, industriby, landsby, bondesamfunn e.l
- Hvor vokste du opp?
- Kan du fortelle skoleløpet eller skolehistorien din? Når begynte du på skole? Hvilken type skole gikk du på? Hvor lenge? Hvor?
- Hvilken type utdanning har du? Fortell...
- Kan du fortelle om yrkeserfaringen din fra Polen? Hvilke jobber har du hatt? (evt arbeidsledighet, deltid - ufrivillig?, ubetalt husarbeid o.l)
 - Hvilken type arbeid gjorde du, og hvilken arbeidskontrakt hadde du?
 - Hvor mye fikk du betalt?
 - Hvor mange timer arbeidet du om dagen/i uken?
 - Hvis deltid – frivillig?
 - Hadde du og din familie nok penger til å dekke vanlige levekostnader og til å ha en akseptabel levestandard?
- Hvor og når møtte du din kone/mann/samboer/kjæreste?
- Når fikk du barn?
- Er det noen i din familie, noen venner eller noen fra ditt nabolag som migrerte fra Polen til andre land?
- Har du jobbet/bodd i andre land enn Polen og Norge? Hvor/hvordan?

Hvorfor Norge:

Det viktigste temaet er hvordan du bestemte deg for å komme til Norge, og prosessen du har vært igjennom siden du kom hit.

- Hvordan og hvorfor bestemte du deg for å dra til Norge? (bekjente, tilbud om jobb, kjente du noen i Norge fra før, velferdstjenester, høyere lønnsnivå e.l)
- Hva var det avgjørende for at du besluttet å dra? Hvem bestemte at du skulle dra? Bare du eller med familie/venner?
- Hva syntes familie/venner om at du dro til Norge? (støttet de deg?)
- Hvor lenge tenkte du å bli i Norge første gang du kom hit? Husker du om du tenkte at det bare skulle vare en kort tid eller tenkte du at du skulle bli værende borte fra Polen lenge?
- Hadde du jobbtilbud i Norge, før du dro fra Polen? Visste du hvor du skulle gå/henvende deg for å få jobb i Norge?
- Hvordan opplevde du den første tiden i Norge?

- Kan du forklare prosessen og stadiene du har vært gjennom, siden første gang du kom til Norge? Ulike jobber og lignende du har hatt, hvor mange ganger du har reist fram og tilbake fra Polen til Norge osv. Hvor du har bodd i Norge?

Framtidsplaner:

Jeg vil nå gjerne komme inn på dine planer for framtiden.

- Hva er dine framtidsplaner for arbeid/utdanning/familieetablering/venner.. i Norge eller Polen?
- Tenker du å reise tilbake til Polen noen gang?
- Hvor lenge tenker du å bli i Norge?
- Har du, eller tenker du på å få familien din til Norge?
- Hva har du tenkt å gjøre når du evt. kommer tilbake til Polen?
- Hva tenker du evt. å gjøre i Norge i framtiden? (Fortsette på samme måte, skifte jobb, ta utdanning stifte familie?)
- Tror du det hadde vært enklere å få seg jobb i Polen i dag, hvis du dro tilbake?
- Har du tenkt å få permanent oppholdstillatelse, bli norsk statsborger e.l?
- Tenker du å lære deg norsk? Hvor/hvordan?
- Har du spart noe penger til å bygge/kjøre hus, eller starte egen bedrift i Norge eller Polen?

Levekår:

I det følgende vil jeg gjerne høre litt om situasjonen din i dag, når det gjelder familie, venner, bosted, arbeid og velferd. Jeg vil minne om at du kan avstå fra å svare hvis du synes noen av spørsmålene er ubehagelige. Men jeg vil samtidig minne om at opplysninger du gir meg vil bli behandlet konfidensielt.

Familiesituasjon:

- mann/kone, barn? (I Polen eller Norge?)
- Hva arbeider konen/mannen din med?
- Alder på evt. barn?
- Hvor ofte ser du familien din?
- Hvordan opplever du *det* å være borte fra familien?
- Hvilke konsekvenser tror du at ditt opphold her får for deg og familien din?
- Sender du penger hjem til familie, slekt eller venner i Polen? Hvor mye.. Hva blir pengene brukt til?

Nettverk:

- Kjente du noen i Norge før du kom hit? Polske, norske eller andre? Hvordan kjente du dem..
- Har du mennesker du betrakter som dine venner her i Norge? Hvordan kjenner du dem? Kolleger, venner fra Polen, eller annet?
- Hvem tilbringer du fritiden din med?
- Har du venner som er født og oppvokst i Norge? Hvordan kjenner du dem?
- Har du venner som kommer fra Polen som bor i Norge? Hvordan kjenner du dem?
- Hvilket forhold har du til dine arbeidskamerater?
- Etter at du kom til Norge, har du påvirket andre polske venner/bekjente/familie til å komme etter? Forklar...

- Syns du det er ensomt å være i Norge?
- Hender det at du trenger hjelp til noe du ikke klarer alene? Fortell. Hvem henvender du deg til for å få hjelp? Kirken, venner, frivillige organisasjoner?

Bolig:

- Kan du fortelle bolig-historien din fra Norge? De forskjellige stedene du har bodd, hvem du bodde med, og standarden på boligen?
- Hvor bor du (i bydel)?
- Hvordan fikk du tak i dette stedet?
- Bor du i leilighet, hus?
- Hvor stort (kvm), hvor mange rom?
- Hvem bor du med? (alene, med familie, arbeidskamerater?) Hvor mange?
- Vil du si at boligen til å være i god eller dårlig stand?
- Eier eller leier du boligen?
- Hvem betaler for den?

Ansettelsesforhold:

Kan du fortelle yrkeshistorien din i Norge? Hvor har du v'rt ansatt og lignende?

- Yrke, arbeid?
- Stilling? Arbeidsgiver, arbeidsleder, arbeidstaker?
- Hvem er arbeidsgiver (norsk/polsk)? Underleverandør e.l
- Hvordan fikk du jobben?
- Måtte du betale en avgift e.l til noen for å få jobben?
- Arbeider du hel- eller deltid? (frivillig deltid?)
- Hvor mange mennesker arbeider i bedriften/for samme arbeidsgiver?

Kontrakt:

- Hvilken type arbeidskontrakt har du? (norsk el polsk, selvstendig næringsdrivende, vikariat (hvor lenge) vikar el. individuell arbeidskontrakt)
- Har du flere arbeidskontrakter (en falsk og en ekte f.eks?)
- Betaler du skatt? Til Polen eller Norge? For hele lønnen, eller bare deler av den?
- Har du skattekort?
- Har du et norsk identitetsnummer (likt polske PESEL)?
- Er du registrert hos politiet?

Lønn:

- Hvor mye får du betalt i lønn i mnd?
- Hvordan betaler arbeidsgiver deg? Kontant, sjekk eller på konto? Polsk eller norsk konto?
- Får du overtidbetaling? Hvor mye?
- Får du feriepenger?
- Betaler arbeidsgiver for andre goder som gratis bosted, mat, transport?
- Har det hendt at du ikke har fått betaling for arbeid du har gjort?
- Får du lov til å ta ferie? Hvor lang ferie kan du ta? Med eller uten betaling?
- Får du pensjonsrettigheter fra denne jobben? I Norge eller Polen?
- Hva skjer hvis du blir syk? Får du fortsatt betaling? Risikerer du å miste jobben?
- Hva skjer hvis du ikke møter opp på jobb når du er syk?

Arbeidsvilkår:

- Hvor mange timer jobber du i uken/om dagen?
- Har du pauser i løpet av dagen? Hvor ofte, hvor lenge?
- Hvordan er det sosiale miljøet på jobben din? Hvordan blir du behandlet av arbeidskolleger/klienter?

- Er du redd for å miste jobben? Hvorfor...
- Har du opplevd å bli behandlet dårlig av arbeidskamerater/arbeidsgivere eller kunder? Fortell..
- Har du sykeforsikring gjennom jobben?
- Er/har du vært med i fagforbund? I Polen eller Norge?
- Føler du deg trygg på jobb? Har du skadet deg på jobb? Fortell..

Velferd:

- Mottar du eller noen i din familie noen velferdsgoder (arbeidsledighetstrygd, kontantstøtte, trygd, barnetrygd e.l?)
- Hvor fikk du informasjon om disse ordningene?
- Mottar du noe liknende i Polen?
- Går du til lege i Polen eller Norge? Hvorfor Polen i tilfelle?
- Har du brukt helsetjenester i Norge?
- Mens du har vært i Norge, har du hendt at du ikke har fått medisinsk behandling, fordi du ikke hadde råd til det?
- Har du et europeisk helseforsikringskort (E111) el lign?

Forhold til det norske samfunnet:

Til slutt vil jeg høre litt om ditt forhold til Norge

- Hvordan liker du deg her?
- Er det noe du skulle ønske du kunne forandre?
- Hvordan føler du at du blir mottatt/behandlet av folk?
- Jeg antar at du har måttet fylle ut en del papirer i forbindelse med ditt opphold i Norge. Hvordan har du opplevd dette? Hvordan blir du behandlet av byråkratene du har møtt i den forbindelse?
- Syns du det er for dyrt i Norge?
- Kan du ha et normalt liv her?
- Har du fritid mens du er her? Hvordan tilbringer du den?
- Vil du si at livet ditt har forbedret seg etter at du kom til Norge?
- Tror du at du har samme lønnsnivå som dine norske arbeidskamerater og at du arbeider under de samme arbeidsvilkår (arbeidstid, sikkerhet, ferie og lignende)?
- Skulle du ønske du kunne være i Polen i stedet hvis du kunne fått en skikkelig jobb?
- Tror du at ditt liv eller din situasjon er bedre, sammenlignet med andre polske arbeidsinnvandrere i Norge? Fortell.. Hvorfor.. Har det alltid vært slik? Hvordan ble det annerledes?
- Polske arbeidere er et sentralt tema i mange avisartikler, tv-reportasjer og offentlige debatter. Har du fått med deg noen av disse diskusjonene?
- Et av de viktigste temaene som blir diskutert, er hva en skal gjøre med problemet ”sosial dumping”. Har du hørt dette uttrykket? Anser du sosial dumping for å være et reelt problem?
- Hva er din oppfatning av denne framstillingen av polakker i Norge? Kjenner du deg igjen i disse beskrivelsene? Syns du de er ensidige eller feilaktige? Fortell..
-

Språk:

- Hvilke språk snakker du? Hvor godt?
- Snakker du norsk? Hvordan, hvor lærte du det? Hvor godt snakker du det?

- Hvem betalte for språkopplæringen, og hvor mye kostet det?
- Hvilket språk snakker du hovedsaklig på arbeidsplassen?
- Hvordan tror du språkbeherskelsen virker inn på din situasjon i arbeidsmarkedet og i det norske samfunn generelt?

Debriefing:

- Oppsummering av de viktigste punktene som har kommet frem i samtalen, av intervjueren. Mulighet for å finne ut om en har tolket svarene en har fått riktig...
- Ønsker informanten å kommentere noen av punktene?
- Nå har jeg ikke flere spørsmål. Har du flere ting du vil ta opp, eller spørre om, før vi avslutter intervjuet?

Appendiks 3: Intervjusituasjonene

- (1) Intervjuet med **Mariza** (20-årene) ble gjennomført en fredagskveld i april hjemme hos meg. Ingen andre personer var tilstede under intervjuet. Intervjuet var på norsk.
- (2) Intervjuet ble gjort hjemme hos **Elizabeta** (30-årene) en onsdagskveld i mai. Hun bodde i en stor enebolig i et velstående strøk utenfor Bergen. En kamerat av Elizabeta var tilstede under intervjuet, og han deltok tidvis i samtalen. Intervjuet var på engelsk.
- (3) Intervjuet med **Franziska** (20-årene) fant sted en torsdagskveld i mai, på en pub i Bergen sentrum. Vi forsøkte å finne et rolig sted, midt under Festspillene og Nattjazz. Etter en stunds leting endte vi opp på et sted med svært høy musikk og høyt støynivå. Intervjuet var på norsk.
- (4) Intervjuet med **Henryk** (50-årene), foregikk samme sted. Intervjuet var med tolk på norsk.
- (5) Intervjuet foregikk hjemme i **Zuzannas** (20-årene) hybelleilighet en fredagskveld i juli. Det bodde flere polakker i etasjen under henne. Intervjuet var på engelsk, men hun behersket ikke språket godt.
- (6) Intervjuet med **Andre** (30-årene) ble gjennomført på en bråkete pub i Bergen sentrum, en mandagskveld i juli. Intervjuet ble gjennomført med tolk på norsk.
- (7) Intervjuet med **Bartosz** (50-årene) foregikk hjemme hos tolken en tirsdagskveld/natt i august. Intervjuet ble gjennomført med tolk på norsk.
- (8) Intervjuet med **Lukasz** (20-årene) foregikk hjemme hos tolken en fredagsettermiddag i august. Tolken var imidlertid ikke tilstede under intervjuet fordi Lukasz, som var en kamerat av henne, snakket godt engelsk og endel norsk.
- (9) Intervjuet med **Zygmunt** (30-årene) fant sted i hans hybelleilighet en lørdagskveld i august. Jeg traff tolken og **Bartosz** (50-årene) i sistnevntes hybelleilighet, før vi sammen gikk på besøk til Bartosz sin nabo - Zygmunt. Zygmunt hadde besøk av en kamerat da vi kom på besøk, men han gikk like etter vi kom. I tillegg var konen til Zygmunt tilstede. Bartosz og Zygmunts kone satt og snakket sammen under hele intervjuseansen.

Appendiks 4: Oversiktskart

	Mariza	Lukasz	Franziska	Zuzanna	Elizabetta	Henryk tolk	Andrekk tolk	Bartosz tolk	Zygmunt tolk
Kjønn	Kvinne	Mann	Kvinne	Kvinne	Kvinne	Mann	Mann	Mann	Mann
Alder	20-25	25-30	25-30	25-30	30-35	50-55	35-40	50-55	35-40
Siv.st at	Singel	Norsk samboer	Norsk kjæreste	Singel	Gift med polsk mann i Norge	Skilt	Skilt, ny kjæreste i Polen	Gift i Polen	Skilt og gift med polsk dame i Norge
Utdan ning	BA	MA	BA/MA	MA	BA	Yrkessk ole	Yrkessk ole	Yrkessk ole	Ikke fullført yrkesskole
Bran sje	Restaura nt	Restaura nt	Lærer	Helse	Bygg, hjemme	Bygg	Bygg	Bygg	Bygg
Barn	Nei	Nei	Nei	Nei	2 barn: 0-5 år	1 voksen sønn, 1 barnebar n	2 barn i Polen: 15-30 år	2 barn i Polen: 10-20 år	3 barn. 1 i Norge, 2 i Polen 0-20?
Først e gang i Norg e	1990	2004	1999	2006	2005	2006	2007	2005	2004
Flytt et til Norg e	Frem og tilbake siden	2005	Frem og tilbake siden	2006	2006	2007	2007	2005	2004
Opp holds tillat else	1 års arb.til	1 år stud.til	Arb.til	1 års arb.til	6.mnd arb.til. kanskje 5 år nå	6.mnd arb.til	1 år arb.til	5 års arb.til	5 års arb.til

Appendiks 5: Oversikt over intervjukategorisering⁸⁸

Livshistorie

- 70-tallet: Far student
- Far møtte en nordmann i Polen
- Nordmannen hjalp faren med å finne sommerjobb i Norge. Faren plukket bær og malte hus mange forskjellige steder i landet.
- 80-tallet: To eldre brødre født
- Født i storby i Polen
- Vokst opp samme sted
- Far startet eget firma, og han sluttet å reise til Norge for å arbeide
- 90-tallet: Familien i Norge første gang for å besøke farens venner. Kom tilbake mange ganger de neste årene
- Ungdomsskole i samme by
- Gikk på den nest beste videregående skolen i samme by
- 00-tallet: Plukket bær i Norge i 5-6 uker hver sommer i 4 år
- Gikk på universitetet i samme by
- Jobbet i helgene og når hun hadde fri fra studier
- Tok et års pause fra studiene. Flyttet til Norge og begynte på Folkehøgskole
- Ferdig Folkehøgskole. Jobbet som ekstrahjelp som stuepike den påfølgende sommeren
- Jobbet som servitør den samme sommeren
- Flyttet til Bergen med venninne fra Folkehøgskole
- Begynte å jobbe som servitør på fulltid med en gang
- Tok norskkurs
- Studerte ”privat” i hjembyen i Polen, mens hun befant seg i Norge
- Tok Bergenstest (språktest)

Framtidsplaner

- Avlegge bachelorgrad ved universitetet i hjembyen i Polen en måned etter intervjuet
- Begynne på universitet i Norge for å ta en norsk bachelorgrad i tillegg
- Fortsette å jobbe samme sted deltid
- Vil bli i Norge 3-4 år, deretter usikkert
- Vil/kan jobbe både i Polen og Norge, men jobben må være relatert til Norge

Familie

- Ser dem 4-5 ganger i året. Hun reiser dit, og de kommer hit på besøk
- Veldig knyttet til familien – hun savner dem
- Broren vurderer å flytte til Norge
- Hun sender ikke penger hjem
- Hun snakker ikke med familien om hvor mye penger hun tjener i Norge

Venner

- Norske venner som hun fikk fra Folkehøgskolen og fra jobben som jordbærplukker. Veldig mange fra begge steder som bor i Bergen.
- Vennene hjelper henne med det hun trenger hjelp til, men det er en del ting de ikke vet noe om – for eksempel skattekort, oppholdstillatelser og den slags for innvandrere
- Arbeidskolleager: En hun treffer av og til utenom, ellers treffer hun dem bare på jobben. Mye utskifting av folk
- Bor sammen med venninne fra Folkehøgskole
- De fleste vennene er studenter
- Har ingen polske venner i Norge.
- Mange av de vennene hun hadde i Polen har reist til andre steder i verden.
- De vennene hun treffer når hun er på besøk i Polen, lever et helt annet liv. De tjener lite, studerer, og bor hjemme hos foreldrene.

Brain drain

- Mange av de vennene hun hadde i Lublin har reist til andre steder i verden.
- Halve klassen (de beste) dro utenlands etter videregående.

Migrasjonserfaring og migrasjonsnettverk

- Faren var i Norge som ung
- Broren har bodd i ”et annet land”⁸⁹
- Broren kommer kanskje til Norge
- Halve klassen (de beste) dro utenlands etter videregående.
- De av vennene som ville flytte fra Polen har allerede gjort det.

Bolig

- Bor med venninne fra Folkehøgskolen
- 3-roms leilighet
- 70 kvm
- God standard
- De la ut annonse i Bergens Tidende
- 8000 kr (4000 hver), inkl. strøm, bredbånd og kabel-tv

Jobb

- Servitør
- Fulltid
- Har mye ansvar i jobben. Passer på de andre hun jobber med, opplæring av nye medarbeidere, og bestilling av varer
- 4 stk som jobber per dag, 10 ansatte til sammen
- Fikk jobben gjennom Bergens Tidende
- Betaler skatt til Norge
- Har norsk identitetsnummer
- Tjener 110 kr timen, 14.000 i måneden, og får betalt på norsk konto. Overtid: 15 kr pr time. Hellidag: 160 kr pr time.

- Spiser gratis når hun er på jobb
- Får ferie når hun trenger det
- Arbeider 37,5 timer i uken

Velferd

- Hun går til lege i Norge
- Hun velger å gå til tannlege i Polen
- Hun har tenkt å søke om stipend fra Lånekassen

Om Norge og forhold til Norge

- Hvis en sammenligner Polen med Norge, er det helt fantastisk her
- Forelsket i Norge
- Føler seg trygg. Har jobb, og kan få jobb
- Føler hun kan utvikle seg her
- Føler seg komfortabel
- Har bare norske venner
- Prøver å være en del av samfunnet
- Vil ikke stenge seg inn i polsk gruppe
- Distanserer seg fra dem som ikke kan norsk, ikke vet sine rettigheter
- Hun kan gjøre det hun har lyst til og tjener bra
- Har råd til å betale norskkurs. Hun får sånne kurs som hun vil ta
- Har råd til å gå på treningssenter
- Slitsomt at hun alltid må ha masse dokumenter med seg når hun skal ordne ting – som pass, oppholdstillatelse osv
- Nordmenn er hjelpsomme
- Fritid: Norskkurs, trening, leser studierelaterte ting, treffer venner hver dag, går på søndagstur på Fløyen, lager middag sammen med dem, går ut hver lørdag

Språk

- Flytende: polsk, norsk, engelsk
- Forstår tysk
- Snakker bare norsk på jobben
- Betyr mye å beherske norsk. Forstår hva som skjer rundt deg, og mye enklere å skaffe seg jobb

Norskkurs

- Norsk på Folkehøgskole
- Norskkurs for nyankomne innvandrere (gratis)
- Norskkurs en gang i uken som hun betaler selv
- Tatt Bergenstest

Forhold Polen og andre polakker

- På gaten utenfor kafeen hun jobber, arbeier det mange polske bygningsarbeidere. Hun syns det er greit at de tjener mindre og at de ikke snakker norsk, så lenge de bare er her for å jobbe en kortere periode
- Liker ikke jenter som har flyttet hit fordi de er gift med nordmenn, og som klager på at de ikke får jobb etter utdannelsen, og som ikke vil lære seg norsk, og ikke vil utdanne seg i Norge.
- Liker ikke når polakker klager veldig på Norge, uten å gi noe fra seg selv
- Polakker som kommer og jobber her, og som krever å få god jobb og betaling, må gi noe tilbake – lære språk
- Mange av de vennene hun hadde i Polen har reist til andre steder i verden
- De vennene hun treffer når hun er på besøk i Polen, lever et helt annet liv. De tjener lite, studerer, og bor hjemme hos foreldrene
- Distanserer seg fra dem som ikke kan norsk, ikke vet sine rettigheter

Sluttnoter

1 Konen til den ene informanten snakket eksempelvis på Skype med sin familie da jeg var på besøk hos dem.

2 Likeledes følger flyselskapene gjerne opp menneskeforflytninger ved å tilby reiseruter som er i overensstemmelse med passasjerenes ønsker. Et av de mest offensive flyselskapene som har lagt merke til - og benyttet seg av - polske borgere som kundegruppe, er Norwegian. Med direktefly (flere ganger i uken) fra Bergen, Stavanger, Oslo og Trondheim til Gdansk, Krakow, Szczecin, Warszawa og Wroclaw, kan polske borgere fly til sine hjemsteder på kort tid for en billig penge (Norwegian 2008). Interessant er det også at de som jobber på Norwegians flyavganger fortrinnsvis er polske borgere med base i Polen. Språket som snakkes på flyene er dessuten hovedsakelig polsk. Mange som har flydd med Norwegian har trolig også lagt merke til alle reklameannonser i Norwegians medlemsblad som er skrevet på polsk. Det finnes også flere reklameannonser som retter seg mot norske borgere – om eksempelvis billige brille- og tannlegetjenester i Polen.

3 Nilsen vektlegger noe av det samme: "When using biographical material other sources of data are inevitably drawn on to map out and understand the different layers of context lives are embedded in" (Nilsen 2007:3).

4 De andre ni landene er Litauen, Latvia, Estland, Slovakia, Tsjekkia, Ungarn, Slovenia, Malta og Kypros. Polen og de syv førstnevnte landene kalles EU-8 og benevnes ofte som det tidligere Øst-Europa.

5 Hvilke konsekvenser innvandring fra EU-8 kunne få for den norske velferdsstaten er eksempelvis beskrevet i to rapporter fra en tverrdepartemental arbeidsgruppe (KRD 2003, 2004). En nærmere redegjørelse for utfordringer knyttet til "sosial dumping" gjennomgås i handlingsplanen mot sosial dumping (Regjeringen 2005-2006). I "St.meld. nr. 18 – Arbeidsinnvandring" "er det sosial dumping av utenlandske arbeidstakere både ved brudd på helse- miljø- og sikkerhetsregler, herunder regler om arbeidstid og krav til bostandard, og når lønn og andre ytelser er uakseptabelt lave sammenliknet med hva norske arbeidstakere normalt tjener, eller ikke er i tråd med allmenngjøringsforskrifter der slike gjelder" (AID 2008).

6 Se Friberg (2006; 2007) og KRD (2003) for en nærmere beskrivelse av dette. Sverige valgte eksempelvis å la være å iverksette overgangsordninger.

7 Informasjon fra arbeidsgivere og arbeidskamerater, polske aviser som oversetter NAVs søknadsskjemaer, LO og Servicesenteret for utenlandske arbeidere i Oslo (Service Centre for Foreign Workers 2008) og uformelle nettverk, er noen av informasjonskanalene arbeidsinnvandrerne kan benytte seg av. Se IMDi rapport "Vi blir..." for en nærmere beskrivelse av hvilke informasjonskanaler som benyttes (IMDi 2008).

8 Det kan nevnes at regelverket for EU/EØS-borgeres rett på velferdstjenester er ganske komplisert. I omstillingsfasen NAV er inne i, kan det tenkes at regelverket og søknadene fra EØS-borgere blir nedprioritert. Dette viser seg eksempelvis i lang behandlingstid. For mer kompliserte tilfeller synes det videre som at kunnskapsnivået hos saksbehandlere kunne vært høyere. Det betyr at underforbruket av velferdstjenester muligens kan skyldes manglende saksbehandling av aktuelle søknader, og ikke nødvendigvis mangel på informasjon blant de aktuelle innvandrerne. En av mine informanter spurte om jeg kunne undersøke om konen hans, som hadde kommet til Norge for et halvt år siden, kunne ha krav på uføretrygd. Jeg sjekket først på NAVs hjemmeside hvor det sto at søkere må ha vært medlem av Folketrygden i tre år for å være berettiget uføretrygd i Norge. For å være på den sikre siden ringte jeg også til NAV for å høre om det fantes noen unntak fra denne regelen. Jeg fikk beskjed om at det ikke fantes, og jeg videreformidlet informasjonen til min informant. Da jeg ved en tilfeldighet igjen var inne på hjemmesiden i januar 2008, sto det imidlertid: "Hovedreglen er at må du [sic] ha vært medlem i folketrygden de siste tre årene fram til du ble ufør" (NAV 2008). I regelverket står det videre: "Trygdeavtaler med andre land kan gi utvidede muligheter for unntak når vedkommende omfattes av bestemmelsene i en slik avtale. Mange av trygdeavtalene har bestemmelser om medregning av medlemstid i avtalelandet etter dette landets lovgivning for å fylle vilkåret om forutgående medlemskap. Slike regler finnes i EØS-avtalens tryggedel, i Nordisk konvensjon om trygd og i en rekke andre trygdeavtaler". Informanten min er nå reist tilbake til Polen fordi det ble for vanskelig å forsørge konen og sønnen med den lønnen han hadde i Norge. Hvorvidt konen hans ville hatt rett på uføretrygd er fortsatt uvisst. Da jeg etter å ha lest den nye informasjonen på nettsiden igjen ringte til NAV, hadde vedkommende jeg snakket med ikke oversikt over disse reglene, og hun var heller ikke særlig behjelpelig med å videreformidle kontakt til noen som kunne hjelpe meg. Da jeg sa at jeg skrev masteroppgave om temaet, ble imidlertid tonen en annen, og hun prøvde å sette meg over til en annen. Jeg spurte henne om kanskje EURES-

avdelingen (European Employment Service) i NAV kanskje kunne svare på dette. Hun som satt i telefonen hadde imidlertid aldri hørt om EURES (!). En gjennomgang av berettigelsesreglene for borgere fra EØS-land ser dermed ut til å være berettiget for NAV sin del.

9 Ved tilsyn etter allmenngjøringsloven og utlendingsloven fikk tilsynene adgang til å gi pålegg og bruke tvangsmulkt og stansing av bedrifter (Regjeringen 2005-2006).

10 Tjenestedirektivet går i enkelthet ut på at en tjenesteleverandør, som er lovlig etablert i ett medlemsland, kan levere tjenester i hele EØS-området uten ytterligere godkjenning (Ødegård 2007).

11 "Fafo har fått i oppdrag å utrede hvilke konsekvenser tjenestedirektivet kan ha for arbeidet mot sosial dumping og om dagens kontrolltiltak kan videreføres" (Ødegård 2007). Notatet ble publisert i mars 2008, og utredningen konkluderer på følgende måte: "Hovedsynspunktene vil da være at for arbeidsrettslige spørsmål i alminnelig forstand vil tjenestedirektivets regler ikke ha noen direkte eller selvstendig betydning. Det gjelder også i forhold til de ulike tiltakene i 'handlingsplanen mot sosial dumping'. [...]" (Alsos 2008:40). Nei til EU og Fagforbundet har imidlertid gått sammen for å lage en egen utredning, der konklusjonen er noe annerledes: "Arbeidsgruppa konkluderer med at grunnleggende offentlige tjenester ikke vil være trygge dersom Norge implementerer EUs tjenestedirektiv" (Nei til EU og Fagforbundet 2008).

12 Personer som flytter til Norge regnes først som bosatt når de har tenkt å bli i Norge i minst 6 måneder. Personer som har arbeidstillatelser med kortere varighet enn 6 måneder registreres ikke som bosatt. Dette gjelder mange fra Polen (Henriksen 2007:140).

13 Jeg vil for øvrig anbefale "Integreringskart 2007 – Arbeidsinnvandring – en kunnskapsstatus", som gir "et historisk perspektiv og en oversikt over sentrale fakta fra bl.a. SSB og Utlendingsdirektoratet. Integreringsutfordringene beskrives med eksempler fra praktiske erfaringer i Norge, Polen og England. Arbeidsinnvandring, arbeidsmarked og velferd drøftes av representanter for partene i arbeidslivet" (IMDi 2007:5). Artikkene av Ewa Matejko og Renata Stefanska "Barrierer mot integrering av polske arbeidere i Norge" og Johan Fredrik Rye "De blir som familiemedlemmer" er særlig interessante. Matejko og Stefanska har gjennomført kvalitative intervjuer med polske arbeidere i Osloområdet, mens Ryes spesialfelt er østeuropeeres arbeidsdeltakelse i det norske landbruket. IMDi gav også ut en rapport i 2008 "Vi blir... - Om arbeidsinnvandring fra Polen og Baltikum". Denne er basert på to datasett: "En kvalitativ undersøkelse hvor polske arbeidsinnvandrere deltok i seks fokusgrupper over hele landet og en kvantitativ telefonbasert intervjuundersøkelse med 1013 personer med bakgrunn fra Baltikum og Polen trukket ut fra Folkeregisteret" (IMDi 2008:2).

14 I resten av underkapittelet vil jeg kun henvise til sidetall, da alle referansene er til samme rapport.

15 I den sammenheng kommer forfatterne med en interessant betraktning. Mange forbinder svart arbeid med større økonomisk fortjeneste. Dette gjelder imidlertid ikke for polakkene, som faktisk totalt tjener mindre når de arbeider svart (2007:66).

16 Typene er konstruert ved hjelp av korrespondanseanalyse (2007:96).

17 Norges forskningsråds arbeidslivsprogram, Arbeids- og inkluderingsdepartementet, LO, Direktoratet for arbeidstilsynet, Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) og Fafo østforum har bidratt til å finansiere prosjektet.

18 Det er mulig det fantes noe, men det var i så tilfelle vanskelig tilgjengelig. Med "den nye" mener jeg innvandringen som tok til etter inkluderingen av Polen i EU, 1. mai 2004, og som til forskjell fra tidligere ikke var sesongarbeid konsentrert om oppgaver i jordbruket.

19 Grunnet SV-bibliotekets stenging sommeren 2008 lyktes det meg ikke å hente Stebbins bok for referansesjekk før levering. Jeg kryssreferer derfor til Vogt.

20 "They lack precise reference and have no bench marks which allow a clean-cut identification of a sense of what is relevant" (Blumer 1969:148).

21 Nilsen definerer den biografiske framgangsmåten som følger: "a biographical account is a story told in the present about a person's experiences of events in the past and her or his expectations for the future" (Nilsen 1997, referert i Nilsen 2007:3). Denne definisjonen passer godt med det mål og den framgangsmåte jeg benyttet i planleggingen og gjennomføringen av intervjuene.

22 "We have come to know that every individual lives, from one generation to the next, in some society; that he lives out a biography, and that he lives it out within some historical sequence. By the fact of his living he contributes, however minutely, to the shaping of this society and to the course of its history, even as he is made by society and by its historical push and shove" (Mills 2000:6).

23 Informasjonsskriv og intervjuguide er lagt ved oppgaven under henholdsvis Appendiks 1 og 2 (side 100 og 102).

24 I de intervjuene jeg benyttet tolk ble imidlertid dette vanskelig. Først og fremst fordi tolken måtte ha konkrete spørsmål å stille informanten, men også fordi det er vanskeligere å følge interessante tråder som kommer fram i informantens fortelling underveis.

25 Jon Horgen Friberg sendte spørreskjemaet til meg i februar/mars 2007, slik at jeg fikk anledning til å se på det før rapporten kom ut, og før jeg gjennomførte intervjuene selv. Mange av spørsmålene viste seg imidlertid å fungere dårlig, fordi informantene ikke alltid visste svaret, eller fordi spørsmålene ble oppfattet som "ubehagelige". Eksempler på vanskelige spørsmål kan være hvorvidt de tjener opp pensjonspoeng, hva som skjer hvis de blir syk i jobben, hva som står i arbeidskontrakten, osv. At mange ikke vet svaret på disse spørsmålene er interessant i seg selv, noe også Oslorapporten presiserer.

26 Dette aspektet ved survey-metoden kommenteres også av Bertaux: "The transverse (or synchronic) character of questionnaires is manifestly ill-suited to revealing the character of inherently diachronic processes" (1991:81).

27 1. mai 2004 var datoen da Polen ble medlem av EU/EØS.

28 Jeg vurderte ikke å benytte tolk, da det økonomisk ville ligge utenfor rammene av en masteroppgave.

29 Jeg ønsket ikke å få kontakt med informanter gjennom arbeidsgiver eller arbeidssted, fordi jeg antok at det lett kunne medføre lojalitetsproblemer og uheldige maktforhold, som kunne få konsekvenser for hvilken informasjon informantene ville gi meg.

30 Det gikk illustrerende nok 2-3 måneder fra første gang jeg snakket med henne til intervjuet fant sted. Hun sa uoppfordret at hun kunne etablere kontakt med sine polske venner og at hun kunne oversette, siden de ikke snakket norsk eller engelsk. Det lyktes meg imidlertid ikke å komme i kontakt med henne igjen for nærmere avtale.

31 Det har vært stor medieoppmerksomhet rundt polakkenes inntog i de katolske kirkene i Norge. Bergens Tidende estimerer eksempelvis at "mer enn 90 prosent av polakkenes regner seg som katolikker" (2007a), mens Aftenposten kan fortelle at polakkenes regnes som de ivrigste katolske kirkegjengere i Europa (Aftenposten, Jappée 2007).

32 Når det gjaldt de andre telefonnumrene jeg ringte, var fem av telefonene slått av, og ett av numrene eksisterte ikke lenger.

33 I Appendix 3 (side 108) finnes en oversikt over tid og sted for intervjuene, samt litt relevant tilleggsinformasjon.

34 I tillegg fikk jeg smake på polske spesialiteter, og jeg la merke til at mange av toalettartiklene på badet så ut til å komme fra Polen – også toalettpapiret. Uten å komme med for mange spekulasjoner, kan det tyde på en fortsatt nær tilknytning til hjemlandet og/eller en smart framgangsmåte for å spare penger.

35 Ifølge Bertaux-Wiame er det som regel kvinnen i intervjuer med par, som holder oversikt over familiedatoer, og det er vanlig at mannen henvender seg til henne for svar (Bertaux-Wiame 1981:257). Hun gjør flere interessante betraktninger når det gjelder forskjeller i menns og kvinners livshistoriefortellinger. Der menn som regel forteller livet som "jeg" gjorde slik og sånn..., forteller kvinner oftere livet som "vi" gjorde slik og sånn... Menn framstiller altså seg selv som rasjonelle valgaktører (self-willed individuals), mens kvinner beretter hvordan livet utspiller seg i relasjon til signifikante andre (Bertaux-Wiame 1981).

36 De samme holdningene kom fram i forbindelse med at jeg spurte hva ekskonen og kjæresten hans drev med. At de ikke "trengte" å jobbe, var et stolthetspoeng for Andrek. Det lå får ham verdighet i å kunne forsørge familien, kjæresten og barna. Likeledes avventet Andrek å innrede hjemmet til kjæresten kom, slik at han ikke skulle gjøre noe feil siden det var hennes "domene".

37 Det er viktig å presisere at den doble hermeneutikken skal forstås som dialektisk. Den som blir studert kan forholde seg kritisk eller refleksivt til den fortolkning forskeren gjør. Aktøren kan altså ignorere, adaptere eller avvise den fortolkning som gjøres av hans/hennes situasjon. Bujra har en lignende beskrivelse av intervjusituasjoner med tolk: "The three-way dynamics between the researcher's goals, the translator's capacity and interests and the view which is taken of both by the research subjects (dynamics described by Rudvin (2002:2) as 'a delicate and difficult, at times painful, collaboration')" (Bujra 2006:177).

38 Inntrykket er imidlertid at mange polakker ønsker å lære seg norsk, særlig hvis framtiden planlegges i Norge. Dette blir for øvrig understøttet av andre undersøkelser (f.eks. IMDi 2008).

39 I flere tilfeller der tolken oversetter holdninger som hun kanskje er uenig i, eller som hun av ulike grunner synes det er ubehagelig å videreformidle (se spesielt kapittelet "Forholdet mellom polakker"), ler hun avvæpnende og bagatelliserende etterpå. Dette kan få alvorlige temaer til å framstå mindre problematiske, og det er viktig å ha dette i bakhodet når en leser sitatene.

40 Dette problemet kan nok bøtes på ved bruk av en autorisert tolk. Et slikt alternativ lå imidlertid utenfor de økonomiske rammene av dette prosjektet.

41 En langt bedre strategi ville vært å få en tredjeperson til å transkribere og oversette det som ble sagt på polsk, og slik sammenligne det med det som ble sagt på norsk, og omvendt. Dette ligger imidlertid utenfor de økonomiske og tidsmessige rammene av et masterprosjekt.

42 For et tilfeldig valgt eksempel på hvor vanskelige situasjonene ellers ville vært å lese, har jeg tatt med et utsnitt fra intervjuet med Bartosz (50-årene):

I: Og der.. ja, altså.. hvordan var arbeidsforholdene..?

T: sier polsk

B: sier polsk

T: Eh.. sier polsk

B: sier polsk

(Telefon ringe/meldingslyd)

T: Eh feil klær.

I: Hm?

T: Feil klær

B: Feil klær

I: Hæ?

T: Feil-feile klær, på en måte

I: Feil klær.

T: Ja?

B: sko-sko polski, ikke.. eh.. normale..

T: Ikke egnet til..

I: Ja, sånn sikkerhetsmessig?

B: Ja, ja. Mm

T: Ja, sånn det-det-det-det de gjaldt. Og sånn.. ja.

B: Ikkje hjelme, ikkje maske.. ikkje.. alle.. all-all problem.

T: Ja. Det var galt. Men eh..

43 De etiske problemene knyttet til dette ble diskutert og avklart med NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste) på forhånd. Se for øvrig siste utgave av Sosiolognytt for en nærmere beskrivelse av de etiske betraktningene vedrørende betaling av informanter (Dugstad & Midtbøen 2008).

44 Thomas og Znaniecki's verk har inspirert en hel biografiskorientert tradisjon i Polen. Znaniecki og Krzywicki utviklet en interessant datainnsamlingsmetode, som besto i å utlyse offentlige konkurranser der folk kunne skrive sin egen selvbiografi. Utlysningene var ofte spesifisert rundt tema, som for eksempel "livet som ung bonde", "livet som industriarbeider" eller "opplevelsen av arbeidsløshet". Flere tusen selvbiografier ble samlet inn på denne måten, og de beste ble publisert som bøker (Bertaux & Kohli 1984:221; Chalasinski 1981). Disse er dessverre ikke oversatt til andre språk.

45 Ifølge Friberg m.fl. betegnes denne polske diasporaen som polonia, etter den latinske betegnelsen for Polen (2007:7).

46 Jeg skriver "et afrikansk land" av anonymitetsårsaker. Bartosz fikk ikke tillatelse til å reise til Vest-Tyskland grunnet kjennskap til militære "hemmeligheter", og han valgte ikke å reise til Irak da Golfkrigen startet.

47 Zygmunt's far forlot familien til fordel for en annen kvinne da Zygmunt var liten. Zygmunt var eldst i søskenflokk, og fikk derfor forsørgeransvar for sin mor og sine fem søsken da bestefaren døde i en ulykke.

48 Se Eldring og Trevena (2007:22) for en oversikt over dette.

49 Slutten på et ekteskap - gjennom skilsmisse eller død, er en mindre, men ikke betydningsløs årsak til migrasjon, ifølge Tilley (1978:66).

50 Landet hun flyttet til er byttet ut med "et annet vestlig land" av anonymitetshensyn.

51 "Lukasz: (20-årene): It was normal in those times. You went on the street, and people on the street had everything! You could buy tape-recorders and CD's, and German Newspapers and chocolates, and cloths from Turkey and candy from Czech - because people were travelling around. One time my father went for a trip - we call it roundtrips. He went to Czechoslovakia, and Czech people they bought something from Poland - but I don't remember what. And then he bought something [else] in Czech Republic, and he sold that in Budapest - in Hungary. And he bought clothes in Budapest, and then they went to Turkey. And in Turkey, they bought leather, you know (han ler). And then they went back to Vienna, and they sold something else there. And then they went back to Berlin, and sold something from

Vienna. And then they came back to Poland where they sold mostly sweets and tape-recorders, and TV's from Germany. I don't think it was a comfortable trip, because it took only seven days. But it was money. Many people got very rich because of this - if they invested money in a good way. So that was normal I think. At least around my society (he laughs)".

52 Med kosmopolitter mener jeg en spesiell orientering som Beck kaller "cosmopolitan outlook", som innebærer en følelse av grenseløshet og muligheten til å prege ens liv og sosiale relasjoner i en multikulturell miks (Beck 2006:3).

53 Det er interessant å notere seg at diskusjonen rundt den polske arbeidsinnvandringen i stor grad minner om den som fant sted på 1970-tallet: "Det sentrale var å informere dei nye arbeidarane om norsk samfunnsliv og om nytten ved å vere fagorganisert, og sikra at dei fekk språkundervisning. [...]. Boligsjef Erling Krohn i Oslo kommune uttalte at 'enkelte utleiare presser sammen så mange utlendinger på et rom som overhodet mulig. [...]. Dei lønns- og arbeidstilhøva tyrkarane vart bydd, tilsa at dette var 'moderne slavehandel og en skamplett for Norge,' meinte bladet [Aktuell]. [...]. Aktuell rapporterte samstundes om at framandarbeidarane var blitt 'en pariakaste i vårt samfunn i dag'" (Tjelmeland 2003c:110).

54 Norge hadde imidlertid 7300 polske tvangsarbeidere som jobbet i Norge under 2.verdenskrig. Noen av dem ble værende på Østlandet og fant arbeid i industrien (Tjelmeland 2003b:24,27). I tillegg til de etniske polakkene, kom det også en del jøder de påfølgende tiårene med landbakgrunn fra Polen (Tjelmeland 2003a:56).

55 Lukasz: "I expected to find a good job in the oil business [in Norway], but it was not so easy actually, so that's why [I chose to] study more. I couldn't live here and do nothing. So after [I finished] school [in Poland], I wanted to get work [in Norway], and when I realized that it's better if you have [a] Norwegian certificate, I started to look for more education.⁵⁵ [...]. It's nice to work in the restaurant you know (han ler) - it's stress, but it's nice to get tips and other things, but I don't want to do it forever...". Sitatet er et eksempel på det som gjerne kalles "brain waste". Begrepet henviser til en situasjon der høytutdannede ikke får nytte av kompetansen sin når de arbeider i andre land, og at de må ta til takke med ufaglært arbeid. Likevel kan lavstatusarbeid gi større fortjeneste i mottakerlandet, enn høykvalifisert arbeid i hjemlandet.

56 Hun sier her et vestlig land som hun har vokst opp i. Av anonymitetshensyn har jeg byttet ut landet hun sier med "the country".

57 Zygmunt's far forlot familien til fordel for en annen kvinne da Zygmunt var liten. Zygmunt var eldst i søskenflokk, og fikk derfor forsørgeransvar for sin mor og sine fem søsken da bestefaren døde i en ulykke. Zygmunt hadde da gått to år på yrkesskole, men måtte legge skolen på hyllen til fordel for arbeidslivet. Zygmunt har derfor aldri fullført videregående, men han har lang arbeidserfaring.

58 Slik beskriver Weber idealtypene: "Man kommer frem til den ved at man ensidig betoner ett eller flere synspunkter, og sammenfatter en mengde enkeltfenomener som forefinnes spredt og med uklare grenser – her i større grad, her i mindre grad, og enkelte steder ikke i det hele tatt – enkeltfenomener som føyer seg etter de nevnte ensidig fremhevede synspunkter og blir til et i seg selv enhetlig tankebilde. Ikke noe sted i virkeligheten finnes noe empirisk motstykke til dette tankebilde i dets begrepsmessige renhet. Det er en utopi [...]" (Weber & Fivelsdal 2000:199).

59 En interessant observasjon jeg har gjort i leseprosessen, er at svært mange forfattere som har beskjeftiget seg med polsk migrasjon på forskjellige måter, har sett det som hensiktsmessig å dele migrantene inn i typer (eller grupper). Se for eksempel: (Friberg et al. 2007; Morawska 2003; Richards referert i Strauss 1971b:104 fotnote 35). Årsaken er uvisst, men det kan tenkes at det skyldes at de polske migrantene oppleves som så forskjellige - både med hensyn til livssituasjon, framtidsplaner, tilpasning, ressurser osv, at det for mange er hensiktsmessig å skille dem fra hverandre for å skape større teoretisk klarhet. Å dele migranter inn i typer synes generelt å være populært innen migrasjonsforskning. I tillegg til de overnevnte kan følgende nevnes: (Tilly 1978; Taylor referert i Åkerman 1978:292).

60 Se side 69 for en nærmere beskrivelse av hva jeg mener med migrasjonskompetanse. En kuriøs detalj som overraskende gikk igjen hos tre av informantene, var dessuten en lidenskap for kampsport og alternativ medisin, uten at jeg dermed tør hevde at dette er et typisk fenomen for gruppen.

61 Andrek ville ikke snakke om penger og han sa derfor ikke hva han tjente.

62 Det er litt uklart hva som egentlig skjedde. Jeg får litt uklar informasjon. Dette kan være fordi tolken ikke er helt sikker på hva som skjedde, og at hun oversetter etter hvert og underveis. Jeg forsøker likevel å viderefortelle historien slik jeg oppfattet den. Det kan også tenkes at Andrek selv ikke er helt sikker på hva som skjedde med de andre arbeiderne, siden han allerede hadde sluttet i jobben.

63 Det var vanskelig å oppfatte hva som egentlig skjedde med sjefen. Først sa tolken at arbeiderne saksøkte ham, deretter at de kontaktet LO, og deretter igjen at sjefen ble banket opp, og at han nå gjemmer seg i Polen. Det kan tenkes at det er en kombinasjon av disse.

64 Tidligere var vertsfamilien var tidligere forpliktet til å betale norskkurs for au-pairen.

65 Jeg vil i det følgende konsentrere meg om de tre bygningsarbeidernes oppadgående mobilitet, mens jeg lar Franziskas historie tale for seg selv.

66 En av de viktigste forkjemperne for anvendelse av biografiske intervjuer i mobilitetsforskning er Daniel Bertaux (Bertaux 1991; Bertaux & Bertaux-Wiame 1981; Bertaux & Delcroix 2000). Bertaux foretrekker imidlertid å benytte begrepet "social trajectory" framfor "social mobility" (Bertaux 1991:84-85). Det er særlig intervjuer av familier som benyttes, slik at en kan se mobilitetsbanene for husholdninger eller familier over generasjoner. Dette er en særlig interessant innfallsvinkel å se nærmere på innen migrasjonsforskning, da mange arbeidsmigranter reiser utenlands nettopp for å gjøre framtiden bedre for den neste generasjonen – i form av penger til utdanning, boligkjøp osv.

67 Friberg m.fl. har i likhet med meg funnet tendenser til bevegelse fra det illegale til det legale arbeidsmarkedet. De førstnevnte trekker imidlertid fram at det er en prosess som finner sted i løpet av de første månedene i Norge, og at de som ikke har kommet seg over i det legale arbeidsmarkedet etter seks måneder, ser ut til å ha langt større vanskeligheter (2007:99). Informantene mine kom seg - som vi så - ut av de dårlige arbeidsforholdene relativt tidlig.

68 Slik forklarer tolken og Andrek hvorfor noen likevel valgte å bli i hans første jobb: "Tolk: Det var noen som lot seg være underbetalt, og som fortsatte å jobbe der. [...]. Fordi de har jobb og de tviholder på det. Hvis de ble betalt 2000 i Polen, så får de 10.000++ her, som er litt mindre enn de egentlig skulle fått, men som likevel er mye. For familien som de skal sende penger til, så er det mye altså. [...]. De er med på det fordi.. jeg vet ikke om de kanskje ikke gidder, ikke har mulighet til å finne seg en annen jobb. Han har ikke spurt. [...]. Men det er jo sånn at [hvis] de lar seg behandle sånn én gang, så fortsetter det bare". Strauss finner en liknende tendens hos italienske migranter i USA:

"Workers hesitated to strike against kinfolk who were padroni or employers, or to organize against Italians; difference in station intimidated them, and besides many looked forward to returning to Italy and did not want to risk their wages to improve a long-run position" (Strauss 1971b:102). Mine informanter gir ikke svar på hvorfor noen blir værende i en utnyttet posisjon, da ingen av dem selv tilhører den gruppen.

69 Et særlig poeng er det for dem å framheve svakheten ved Bourdieus rammeverk: "it is only when we realised that the popularity of Bourdieu's theory of family capitals is unintendedly leading sociologists to conceive of members of the working classes as wholly deprived of any 'capitals' that we felt the need to create a new concept" (Bertaux & Delcroix 2000:82).

70 Relatert til dette er teorien om "the dual labor-market". Denne teorien dreier seg imidlertid om hvorledes arbeidsmarkedet består av en primærsektor - bestående av majoritetsbefolkningen, og en sekundær sektor bestående av en etnisk underklasse. I dette avsnittet diskuterer vi imidlertid hierarkiet innad i det etniske miljøet,. Se Piore for en nærmere beskrivelse av "the dual labor-market" (Piore 1979).

71 Se tabell fra Fafundersøkelsen over netto timelønn etter bransje på s. 16.

72 IMDi undersøkelse finner det samme: "Det å være ansatt av en norsk arbeidsgiver anses av de fleste deltakerne i fokusgruppene å være et mål for mange arbeidsinnvandrere, ettersom det innebærer bedre lønn og en tryggere arbeidshverdag hvor de opplever tilhørighet og ordnete forhold" (IMDi 2008:25).

73 Jeg har byttet ut hans faktiske alder med "gammel".

74 En kan imidlertid stille spørsmålstegn ved hva de norske arbeiderne legger i begrepet "monkey". Rent umiddelbart lyder det ikke særlig positivt. På den annen side kan det være et godt tegn at de fleiper kameratslig med Bartosz, og at det hele kan være uttrykk for en god tone på arbeidsplassen.

75 Dette er kun en oversikt over noen av de posisjonene som kommer fram i intervjuene med Bartosz (50-årene) og Zygmunt (30-årene). Bartosz skiller eksempelvis også mellom seg selv og de polakkene i samme firma som ikke jobber med nordmenn. I tillegg er de ikke opptatt av de ulike posisjonene under seg. For å få et mer differensiert bilde av disse, bør en trolig intervju noen som selv er i den posisjonen i dag.

76 Med integrasjon mener jeg "en prosess mot å bli en akseptert del av mottakersamfunnet (Peninx 2005) i økonomisk, sosial, kulturell og politisk forstand" (Matejko & Stefanska 2007:99).

77 Legg merke til at hun ler etter å ha oversatt det informanten sa, jf. sluttnote 39.

78 Selv om Thomas' hovedfokus var på migranter som flyttet fra et ruralt til et urbant strøk, synes dette å være et generelt aspekt ved migrasjon som også gjør seg gjeldende for mine informanter.

79 Hva suksess innebærer for hver enkelt kan variere. Det blir imidlertid vanligvis forbundet med rikdom og en god karriere.

Den individualiseringstendensen jeg finner hos informantene kan sees i sammenheng med den økende individualiseringen vi er vitne til i mange vestlige land. Individualiseringshypotesen blir imidlertid enda mer framtreddende og viktig for migranter, som velger å reise alene for å finne lykken et annet sted. Det bør videre nevnes at tidligere kommuniststyrte stater – som Polen, i enda større grad er vitne til et brudd med fortiden. Transformasjonen i retning av en mer kapitalistisk og individualistisk orientering blir derfor særlig synlig her (Mrozowicki & Domecka 2005).

80 Den utbredte bruken av "push/pull-faktorer" i migrasjonsforskning illustrerer nettopp dette. "Push" henviser til de mekanismene som gjør at migranter skyves ut av hjemmeregionen – så som høy arbeidsledighet, lav lønn, usikker framtid, mens "pull" henviser til de elementene som trekker migranter til et spesielt sted – lav arbeidsledighet, gode jobbmuligheter, tilbud om arbeid, god lønn, sikker framtid.

81 Et eksempel på den type stereotypisering finner vi gjerne i vitsetradisjonene om polakker som har eksistert i USA i generasjoner. For eksempel: "'Why did the Polack drown in Lake Michigan?' 'He tried to dig a basement for his boat'". Se også (Davies 1982) for en nærmere redegjørelse for etniske vitsetradisjoner. De samme tendenser til etniske stereotypier av polakker finner Spohn i Tyskland: "From the German perspective, the growing social power and political superiority was based on virtues such as discipline, work and order combined with loyal obedience, cultural education and rational enlightenment. These German self-images corresponded with images of the Polish 'other' such as lack of discipline, laziness, chaos, cultural barbarity and superstitious irrationalism (Spohn 2003:128). Spohn trekker også fram hvilke verdier polakkene vektla, og hvorledes de så på tyskerne: "From the Polish perspective, the Germans represented lack of freedom, personal repression and bureaucratic rule-making, blind obedience, cultural arrogance and amoral rationalism – German images that contrasted to the Polish virtues of freedom, heroism, sacrifice as well as a culture of the heart and religiosity" (ibid).

82 Legg igjen merke til vektleggingen av utdannelse.

83 Dette inntrykket bekreftes av Marody: "Traditionally, 'them' referred to the Germans, who in Polish history have been the personification of an 'Alien' and always played the role of the main enemy of Poland. For many years, in public opinion studies, Germans were placed in first position among nationalities that Polish respondents disliked for different reasons and whom they did not trust (Marody 2003:149).

84 Samme holdning finnes i fokusgruppeintervjuene i rapporten til IMDi (2008:31).

85 Fra 18,3 prosent i 2004 til 10,3 prosent i 2007 og 7,7 i 2008 (EU; Fafo 2006).

86 Også her har jeg anonymisert landet og skrevet "the country" i stedet.

87 I førstnevnte representasjon dreier det seg om avdekking av ulike former for "sosial dumping" der polakkene blir framstilt som hjelpeløse, stakkarslige ofre for utspekulerte arbeidsgivere.

- Polsk maler fikk 10 kroner timen i Oslo (2007b)
- Jobbet gratis i flere måneder (2006)
- Polsk rulett - høyt henger de, og billige er de (Dagsavisen, Andreassen 2008)
- Hanssen velsigner katolsk polakk-hjelp (Dagsavisen, Hanssen 2008)
- Polakker lures til lovbrudd av sjefen (Dagsavisen, Hammer 2007)
- Hver tredje polakk i Norge lurt for lønn (2007a)
- Lurte polakker som ville jobbe i Norge (Aftenposten, Ihlebæk 2008)

Neste representasjon er oftest nyhetssaker som omhandler "latterlige" polakker. Etnisk opprinnelse har sjelden med saken å gjøre, men personenes nasjonalitet framstilles likevel som årsak

- Polakk fløy 50 meter i campingvogn (Sør-Trøndelag Nettavisen, Myrhaug 2007)
- Polakk på glatta (ikke lenger tilgjengelig på internett)
- Polakker utfor veien – bil full av polakker gikk i grøften (2007b)
- Ellevill polakkjakt (Dagens Næringsliv, Dugstad 2007)
- Irriterende polakk (Stavanger Aftenblad, Risa 2005)
- Polakk druknet (2006)
- Stupfull polakk gikk rett i bakken (2007)
- Polakk og Toyota-varebil forsvunnet (Brønnøysunds Avis, Riesto 2007)
- Polakker fyllekjorte. inn i UP-sjefens hage (2005)
- Rabiatt polakk antastet kunder (2008)

-
- Frekk svenske, slitsom tigger og pirat-polakk
 - Polsk polka-party i Klostergarasjen (opprinnelig publisert i Bergens Avisen med tittelen "Polakker i full fest i klostergarasjen") (Hadeland, gjengitt fra BA, Gillesvik 2007)
 - Hedmarking beit øret av polakk (Dagbladet, Tangnes 2007)
 - Dopingtatt polakk tilbake i form (Stavanger Aftenblad 2005)
 - Polakker som metervare (2005)

Det synes som om selve betegnelsen "polakk" benyttes for å framkalle latter hos leserne. At et stakkars menneske i en campingvogn ble dratt med av vinden, ville vekt større gru enn latter dersom det ikke var spesifisert nasjonalitet i overskriften. Det samme gjelder "Bil full av polakker gikk i grøften". Hadde ikke nasjonalitet vært nevnt, ville overskriften trolig vekket sympati heller enn latter hos leseren.

88 Denne oversikten er sterkt redigert av anonymitetshensyn. Langt flere datoer, årstall og konkrete steder sto oppført i den opprinnelige oversikten.

89 Landet er anonymisert.

Litteraturliste

- Adresseavisen. (17.12.2007). Frekk svenske, slitsom tigger og pirat-polakk. *Adresseavisen*. Retrieved 16.04.2008,
- Adresseavisen. (2005, 29.10.2005). Polakker som metervare. *Adresseavisen*. Retrieved 16.04.2008,
- Adresseavisen. (2006, 03.07.2006). Polakk druknet. *Adresseavisen*. Retrieved 16.04.2008,
- AID. (2008). *St.meld.nr.18 (2007-2008) Arbeidsinnvandring*. Retrieved. from <http://www.regjeringen.no/nn/dep/aid/Dokument/Proposisjonar-og-meldingar/Stortingsmeldingar/2007-2008/stmeld-nr-18-2007-2008-.html?id=507744>.
- Alsos, Kristin, Stein Evju og Anne Mette Ødegård. (2008). *Tjenestedirektivet og regjeringens handlingsplan mot sosial dumping*. Oslo: Fafo.
- Andreassen, Trine. (2008, 15.03.2008). Polsk rulett. *Dagsavisen*, p. 02. Retrieved 16.april 2008,
- Arbeidstilsynet. (2007). Identitetskort i bygge- og anleggsnæringen, 2007.
- Beck, Ulrich. (2006). *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- Bertaux-Wiame, Isabelle. (1981). The life history approach to the study of internal migration. In D. Bertaux (Ed.), *Biography and Society - The Life History Approach in the Social Sciences*. London, Beverly Hills: Sage.
- Bertaux, Daniel. (1991). From methodological monopoly to pluralism in the sociology of social mobility. In S. Dex (Ed.), *Life and Work History Analyses: Qualitative and Quantitative Developments*. London and New York: Routledge.
- Bertaux, Daniel, & Isabelle Bertaux-Wiame. (1981). Life stories in the bakers' trade. In D. Bertaux (Ed.), *Biography and Society - The Life History Approach in the Social Sciences*. London, Beverly Hills: Sage.
- Bertaux, Daniel, & Catherine Delcroix. (2000). Case histories of families and social processes - Enriching sociology. In P. Chamberlayne, J. Bornat & T. Wengraf (Eds.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science*. New York: Routledge.
- Bertaux, Daniel, & Martin Kohli. (1984). The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Reviews*(10:215-37).
- Bikova, Mariya. (2008). *A Family Member or a Family Servant? Why Norwegian Families Hire Au Pairs. A Qualitative Study*. Masteroppgave, UiB, Bergen.
- Blumer, H. (1969). What is Wrong with Social Theory. In H. Blumer (Ed.), *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Brochmann, Grete. (2003a). Arbeidsinnvandring og klasseskiller ved årtusenskiftet. In K. Kjeldstadli (Ed.), *Norsk innvandringshistorie - I globaliseringens tid 1940-2000* (Vol. 3). Oslo: Pax Forlag.
- Brochmann, Grete. (2003b). Innvandring og innvandrere på 1970-tallet. In K. Kjeldstadli (Ed.), *Norsk innvandringshistorie - I globaliseringens tid 1940-2000* (Vol. 3). Oslo: Pax Forlag.
- Brochmann, Grete. (2003c). Møter med det norske. In K. Kjeldstadli (Ed.), *Norsk innvandringshistorie - I globaliseringens tid 1940-2000* (Vol. 3). Oslo: Pax Forlag.
- BT. (2006, 13.12.2006). Jobbet gratis i flere måneder. *Bergens Tidende*. Retrieved 16.04.2008,
- BT. (2007a, 16.10.2007). Fakta: Det katolske Polen. *Bergens Tidende*, from <https://www.retriever-info.com/services/archive.html>
- BT. (2007b, 10.04.2007). Polakker utfor veien. *Bergens Tidende*. Retrieved 16.04.2008,
- Bujra, Janet. (2006). Lost in Translation? The Use of Interpreters in Fieldwork. In V. o. R. P. Desai (Ed.), *Doing Development Research* (2nd ed., pp. 172-179). London: Sage.

- Chalasinski, Józef. (1981). The life records of the young generation of Polish peasants as a manifestation of contemporary culture. In D. Bertaux (Ed.), *Biography and Society - The Life History Approach in the Social Sciences*. London, Beverly Hills: Sage.
- Chamberlayne, Prue, & Antonella Spanò. (2000). Modernisation as lived experience - Contrasting case studies from the SOSTRIS project. In P. Chamberlayne, J. Bornat & T. Wengraf (Eds.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science - comparative issues and examples*. New York: Routledge.
- Christensen, Karen. (1998). I skyggen af Hellevik. Om utfordringer ved at arbejde empirinært. In K. Christensen, E. Jerdal, A. Møen, P. Solvang & L. J. Syltevik (Eds.), *Prosess og metode : sosiologisk forskning som ferdighet* (pp. 145 s.). Oslo: Universitetsforlagets Metodebibliotek.
- Davies, Christie. (1982). Ethnic Jokes, Moral Values and Social Boundaries. *The British Journal of Sociology*, 33(3), 383-403.
- Dugstad, Line. (2007, 29.10.2007). Ellevill polakkjakt. *Dagens Næringsliv*.
- Dugstad, Line, & Arnfinn Haagenes Midtbøen. (2008). Uenighet om betaling av informanter. *Sosiolognytt*(1-2008), 7-9.
- Dølvik, Jon Erik. (2006). *Grenseløst arbeidsliv? Endringer i norske bedrifters arbeidskraftsstrategier etter EU-utvidelsen*. Oslo: Fafo.
- Dølvik, Jon Erik, & Line Eldring. (2006). *Det nordiske arbeidsmarked to år etter EU-utvidelsen : mobilitet, virkninger og utfordringer* (No. 92-893-1369-2). København: Nordisk Ministerråd.
- Eldring, Line. (2006, 22.11.2006). Temaside: Allmenngjøring. Retrieved 12.12, 2007, from <http://www.fafo.no/Oestforum/Kunnskapsbase/Temasider/allmenngj.htm>
- Eldring, Line, & Paulina Trevena. (2007). *Polsk byggenæring i bevegelse*. Oslo: Fafo Østforum.
- EU. March 2008: Euro area unemployment stable at 7.1%. Retrieved 05.05, 2008, from http://europa.eu/abouteuropa/index_en.htm
- EURES, NAV. (2008). NAV EURES: Mobilitet i Europa. Retrieved 03.06, 2008, from <http://www.nav.no/805363691.cms>
- Fafo. (2006). Landrapport: Polen. Retrieved 17.09, 2006
- Fafo. (2007). Minstelønn og allmenngjøring. Retrieved 12.12, 2007, from <http://www.fafo.no/Oestforum/141107/foiler.htm>
- Fagforbundet, Nei til EU og. (2008). *Tjenestedirektivet og de offentlige tjenestene - et arbeidsdokument*.
- Friberg, Jon Horgen. (2006). *Individuell arbeidsinnvandring - Utfordringer to år etter EU-utvidelsen*. Oslo: Fafo Østforum.
- Friberg, Jon Horgen. (2007, 19.09.2007). Temaside: Overgangsordningene. Retrieved 06.01, 2008, from <http://www.fafo.no/Oestforum/Kunnskapsbase/Temasider/overgangsordninger.htm>
- Friberg, Jon Horgen, Guri Tyldum, Line Eldring, Joanna Napierala, & Paulina Trevena. (2007). *Polonia i Oslo. En studie av arbeids- og levekår blant polakker i hovedstadsområdet*. Oslo: Fafo Østforum.
- Fædrelandsvennen. (2005, 11.03.2005). Polakker fyllekjørte. inn i UP-sjefens hage. *Fædrelandsvennen*. Retrieved 16.04.2008,
- Giddens, Anthony. (1984). *The constitution of society outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. (1993). *New Rules of Sociological Method - A Positive Critique of Interpretative Sociologies* (2nd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Gillesvik, Kjetil. (2007, 22.07.2007). Polsk polka-party i Klostergarasjen. *Hadeland*. Retrieved 16.04.2008,

- Glaser, B. og A. Strauss. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hammer, Andres Sømme. (2007, 29.03.2007). Polakker lures til lovbrudd av sjefen. *Dagsavisen*. Retrieved 16.04.2008,
- Hanssen, Sturla Smári. (2008, 18.01.2008). Hanssen velsigner katolsk polakk-hjelp. *Dagsavisen*. Retrieved 15.04.2008,
- Henriksen, Kristin. (2007). *Fakta om 18 innvandrergupper i Norge*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Hirsti, Kristine. (2008, 20.06). Polakker vil bli i Norge. *Byggeindustrien*, from <http://www.bygg.no/id/34306>
- Hitra-Frøya. (2008, 07.04.2008). Rabiatt polakk antastet kunder. *Hitra-Frøya*. Retrieved 16.04.2008,
- Hjellbrekke, Johs., & Olav Korsnes. (2006). *Sosial mobilitet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hochschild, Jennifer L. (1995). *Facing Up to the American Dream - Race, Class, and the Soul of the Nation*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Hoffmann, Eivind. (2007). *Arbeidsinnvandring - det store bildet*: IMDi.
- Hovdan, Marianne. (2005). *Au pair in Norway : a qualitative study*. Bergen: [M.Hovdan].
- Iglicka, Krystyna. (2005, April 2005). EU Membership Highlights Poland's Migration Challenges. Retrieved 12.03, 2008, from <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=302>
- Ihlebak, Jostein (2008, 29.02.2008). Lurte polakker som ville jobbe i Norge. *Aftenposten*. Retrieved 12.03.2008,
- IMDi. (2007). *Integreringskart 2007: Arbeidsinnvandring - en kunnskapsstatus*. Oslo: IMDi.
- IMDi. (2008). *Vi blir... - Om arbeidsinnvandring fra Polen og Baltikum*. Oslo: IMDi.
- Isaksen, Lise Widding. (2007, 22.01). Det globale tjenerskapet. *Klassekampen*,
- Jappée, Gjermund (2007, 26.02.2007). Polakkene fyller kirken. *Aftenposten*, from <https://www.retriever-info.com/services/archive.html>
- Kaczmarczyk, Pawel, & Marek Okolski. (2008). *Economic impacts of migration on Poland and the Baltic States*. Oslo: Fafo.
- Korsnes, Olav, Thomas Brante, & Heine Andersen. (1997). *Sosiologisk leksikon*. Oslo: Universitetsforl.
- KRD. (2003). *EU-utvidelsen, arbeidstakere og velferdsordninger, KRD 2003, Rapport fra en tverrdepartemental arbeidsgruppe*. Retrieved. from.
- KRD. (2004). *EØS-utvidelsen og velferdsordninger, Oppfølgingsrapport, KRD 2004, Rapport fra en tverrdepartemental arbeidsgruppe*. Retrieved. from.
- Kvale, Steinar. (1997). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Marody, Mirosława. (2003). Polish identity in the process of Europeanisation. In W. Spohn & A. Triandafyllidou (Eds.), *Europeanisation, National Identities and Migration - Changes in Boundary Constructions between Western and Eastern Europe*. London and New York: Routledge.
- Martin, Philip L. (1993). The Missing Bridge: How Immigrant Networks Keep Americans Out of Dirty Jobs. *Population and Environment*(July), 539-565.
- Matejko, Ewa, & Renata Stefanska. (2007). Barrierer mot integrering av polske arbeidere i Norge. In O. m. f. Kaldheim (Ed.), *Integreringskart 2007: Arbeidsinnvandring - en kunnskapsstatus* (pp. 99-108). Oslo: Innvandrings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi).
- Mills, C. Wright. (2000). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Moch, Leslie Page. (1992). *Moving Europeans : migration in Western Europe since 1650*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.
- Moe, Ingeborg. (2006, 03.09.2006). 120.000 polakker i Norge. *Aftenposten*. Retrieved 19.12.2007, from <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article1443964.ece>

- Morawska, Ewa. (1982). The Internal Status-Hierarchy in the East-European Immigrant Communities of Johnstown PA 1890-1930's. *Journal of Social History*, 16(1), 75-107.
- Morawska, Ewa. (2003). National Identities of Polish im(migrants) in Berlin - Four varieties, their correlates and implications. In W. Spohn & A. Triandafyllidou (Eds.), *Europeanisation, National Identities and Migration - Changes in Boundary Constructions between Western and Eastern Europe* (pp. 171-191). London and New York: Routledge.
- Mrozowski, Adam, & Markieta Domecka. (2005). *Habitus, Reflexivity and the Transformation of Self. Biographical Identities of Workers and Business People in Post-Socialist Poland*. Paper presented at the Frontiers of Sociology - The 37th World Congress of the International Institute of Sociology, Stockholm, Sweden.
- Myrhaug, John M. (2007, 26.11.2007). Polakk fløy 50 meter i campingvogn *Sør-Trøndelag, Nettavisen*. Retrieved 16.04.2008,
- NAV. (2008). Uføreytelser. Retrieved 16.01, 2008, from <http://www.nav.no/page?id=1073743840>
- Navneguiden. (2008). Retrieved 25.04, 2008, from <http://www.barnimagen.com/felles/navneguiden/guttenavn?o=polsk&l=P&search=>
- NHO. (2007, 10.12.2007). Arbeidsinnvandring - Midlertidig tjenesteimport ønskelig. Retrieved 22.04.2008, 2008, from <http://www.nho.no/article.php?articleID=19128&categoryID=1>
- Nilsen, Ann. (2007). Methodological debates in biographical research in sociology: from questions of method to epistemological issues. Unpublished Upublisert artikkel. Department of Sociology University of Bergen.
- Norwegian. (2008). from <http://www.norwegian.no/sw181.asp>
- NTB. (2007a, 26.02.2007). Hver tredje polakk i Norge lurt for lønn. *NTB*. Retrieved 16.04.2008,
- NTB. (2007b, 21.02.2007). Polsk maler fikk 10 kroner timen i Oslo. *NTB*. Retrieved 16.04.2008,
- Olsen, Bjørn (2007). Manns- og EU-dominert arbeidsinnvandring. *Integreringskart 2007: Arbeidsinnvandring - en kunnskapsstatus*(IMDi-rapport 9-2007).
- Piore, Michael J. (1979). *Birds of passage : migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Regjeringen. (2005-2006). 3.6 *Handlingsplan mot sosial dumping. I 3. Den økonomiske politikken. St.meld. nr.2: Revidert nasjonalbudsjett 2006*. Retrieved. from <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/dok/regpubl/stmeld/20052006/Stmeld-nr-2-2005-2006-/3.html?id=136376>.
- Repstad, Pål. (2007). *Mellom nærhet og distanse : kvalitative metoder i samfunnsfag* (4. rev. utg. ed.). Oslo: Universitetsforl.
- Riesto, Matti. (2007, 20.06.2007). Polakk og Toyota varebil forsvunnet. *Brønnøysunds Avis*. Retrieved 16.04.2008,
- Risa, Einar O. (2005, 09.09.2005). Irriterende polakk. *Stavanger Aftenblad*. Retrieved 16.04.2008,
- Rye, Johan Fredrik. (2007a). De blir nesten som familiemedlemmer. *Integreringskart 2007: Arbeidsinnvandring - en kunnskapsstatus*, 91-97.
- Rye, Johan Fredrik. (2007b). Nyetablering av sekundære arbeidsmarkeder: Arbeidsinnvandring i landbruket. *Søkelys på arbeidslivet*, 2/2007.
- SA. (2005, 27.12.2005). Dopingtatt polakk tilbake i form. *Stavanger Aftenblad*. Retrieved 16.04.2008,
- Samtiden. (2007). Samtiden. *Samtiden*, 3-2007.

- Service Centre for Foreign Workers. (2008). Retrieved 29.04, 2008, from <http://www.skatteetaten.no/Templates/Brosjyre.aspx?id=60143&epslanguage=NN>
- Spohn, Willfried. (2003). European East-West integration, nationbuilding and national identities - The reconstruction of German-Polish relations. In W. Spohn & A. Triandafyllidou (Eds.), *Europeanisation, National Identities and Migration - Changes in boundary constructions between Western and Eastern Europe*. London and New York: Routledge.
- St. Paul menighet. (2008). Retrieved 05.05, 2008, from <http://www.bergenpol.com/cms/index.php>
- Strauss, Anselm L. (1971a). Direction and Distance. In A. L. Strauss (Ed.), *The Contexts of Social Mobility - Ideology and Theory*. New Brunswick and London: Aldine Transaction.
- Strauss, Anselm L. (1971b). The Imagery of Immigration and Ethnicity. In A. L. Strauss (Ed.), *The Contexts of Social Mobility - Ideology and Theory*. New Brunswick and London: Transaction.
- Sword, Keith, Tomas Frejka, & Marek Okólski. (1998). *In-depth studies on migration in central and eastern Europe : the case of Poland*. New York: United Nations.
- Syltevik, Liv Johanne. (1998). Finnes alenemødre? Om konstruksjonen av undersøkelsenheten. In K. Christensen, E. Jerdal, A. Møen, P. Solvang & L. J. Syltevik (Eds.), *Prosess og metode : sosiologisk forskning som ferdighet* (pp. 145 s.). Oslo: Universitetsforlagets metodebibliotek.
- Tangnes, Jørgen. (2007, 15.02.2007). Hedmarking beit øret av polakk. *Dagbladet*. Retrieved 16.04.2008,
- Thomas, William I., Eli Zaretsky, & Florian Znaniecki. (1996). *The Polish peasant in Europe and America - a classic work in immigration history*. Urbana, Ill.: University of Illinois Press.
- Thomas, William I., & Florian Znaniecki. (1927). *The Polish peasant in Europe and America*. New York: Knopf.
- Tilly, Charles. (1978). Migration in Modern European History. In W. H. McNeill & R. S. Adams (Eds.), *Human Migration - Patterns and Policies*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Tjelmeland, Hallvard. (2003a). Den kalde krigens flyktninger. In K. Kjeldstadli (Ed.), *Norsk innvandringshistorie - I globaliseringens tid* (Vol. 3). Oslo: Pax Forlag.
- Tjelmeland, Hallvard. (2003b). Krigens innvandrere. In K. Kjeldstadli (Ed.), *Norsk innvandringshistorie - I globaliseringens tid 1940-2000* (Vol. 3). Oslo: Pax Forlag.
- Tjelmeland, Hallvard. (2003c). Møtet med det framande - Vegen fram mot lov om innvandringsstopp i 1975. In K. Kjeldstadli (Ed.), *Norsk innvandringshistorie - I globaliseringens tid 1940-2000* (Vol. 3). Oslo: Pax Forlag.
- Tjelmeland, Hallvard. (2003d). Opne grenser i ei oppgangstid. In K. Kjeldstadli (Ed.), *Norsk innvandringshistorie - I globaliseringens tid 1940-2000* (Vol. 3). Oslo: Pax Forlag.
- UDI. (2006). *Tall og fakta 2006*. Retrieved 02.02.2008. from
- UDI. (2007). *EØS-utvidelsen – Tillatelser med formål arbeid - Oktober 2007*: Utlendingsdirektoratet, Avdeling for faglig strategi og koordinering, Enheten for statistikk og analyse.
- UDI. (2008). *EØS-utvidelsen - Tillatelser med formål arbeid*.
- Valestrand, Terje. (2008, 14.04.2008). Går for grenseløs innvandring. *Bergens Tidende*. Retrieved 22.04.2008, from <http://www.bt.no/innenriks/article545203.ece>
- VG. (2007, 30.07.2007). Stupfull polakk gikk rett i bakken. *VG*. Retrieved 16.04.2008,
- Vogt, Kristoffer Chelsom. (2007). *Research Proposal*. Prosjektskisse til Phd-søknad, UiB, Bergen.

- Weber, Max, & Egil Fivelsdal. (2000). *Makt og byråkrati : essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier* (3. utg. ed.). [Oslo]: Gyldendal.
- Welsch, Roger L. (1967). American Numskull Tales: The Polack Joke. *Western Folklore*, Vol. 26, No. 3, 183-186.
- Wengraf, Tom. (2000). Uncovering the general from within the particular - From contingencies to typologies in the understanding of cases. In P. Chamberlayne, J. Bornat & T. Wengraf (Eds.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science*. New York: Routledge.
- Zamoyski, Adam. (1987). *The Polish way a thousand-year history of the Poles and their culture*. London: John Murray.
- Ødegård, Anne Mette. (2007, 04.10.2007). Temaside: Tjenestedirektivet. Retrieved 12.12, from <http://www.fafo.no/Oestforum/Kunnskapsbase/Temasider/tjenestedirektivet.htm>
- Østby, Lars. (2005). *Bruk av velferdsordninger blant nyankomme innvandrere fra de nye EØS-medlemslandene*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- AAD. (2004). *EU-utvidelsen. Beskyttelse ved alvorlige ubalanser i arbeidsmarkedet. Diskusjonsnotat*. Retrieved from.
- Åkerman, Sune. (1978). Towards an Understanding of Emigrational Processes. In W. H. McNeill & R. S. Adams (Eds.), *Human Migration - Patterns and Policies*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Aalandslid, Vebjørn (red). (2007). *Innvandrerers demografi og levekår i 12 kommuner i Norge*: Statistisk sentralbyrå.